

जीवनी

59

~~2149~~
~~13~~

213

206

300

शासनप्रेमी आग्रावाजा शैठ लक्ष्मीचंद वेद.

સ્મરણાંજલિ.

સદ્ગત આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિએ જેમ નિર્લેદ ધર્મ-
દેશના આપી, રાજ્યસત્તામાં પણ જેન શાસનની પ્રભા
પ્રસારી હતી, તેમ વર્તમાન કાળે જેઓ ઇંગ્લાંડ-
જર્મની ઇટાલી આદિ આંગલ દેશોમાં જેન
તત્વને પ્રસારી રહ્યા છે અને દેશના
સત્તાવાહક સ્થાનોમાં પણ
સમયાનુસાર પ્રવૃત્તિથી
શાસનસેવા કરી
રહ્યા છે, એવા

આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિના

અનન્ય લક્ષ્મી અને તેઓના ઉપદેશથી
શાસનસેવાનાં અનેક કાર્યો કરનાર

આગ્રાવાળા આત્મબંધુ શેઠ લક્ષ્મીચંદ્ર વેદના

કરકમલમાં—હીરવિજયસૂરિના જીવનસૂત્રની સ્મરણાંજલિ
અર્પણ કરતાં મને આનંદ થાય છે.

પ્રકાશક.

મહાજનો યેન ગતઃ સ પંથા મહા પુરૂષોત્તમ આત્મવિભૂતિ ઉચ્ચ જીવનક્રમ ઘડવામાં ઉપકારક છે. આ ઉપરથી શાસ્ત્ર ઘટનામાં પણ કથા વિભાગને ખાસ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે અને મોટા ભાગે અત્યારના જ્ઞાનખળની કસોટીમાં પુર્વ પુરૂષોત્તમ જીવનદર્શન સો ટચમાંથી પસાર થયેલ જોવાયું છે. એટલે 'જૈન' પત્રની ભેટ તરીકે પૂર્વ શાસન ઉપકારક પુરૂષોત્તમ જીવન રૂચિકર શૈલીએ આપવાનું છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી શરૂ રાખ્યું છે.

આવા આદર્શ જીવનોના અભ્યાસથી મને કહેવાને હિમત થાય છે, કે જૈન સમાજમાં એવા સમર્થ જગતશેઠ, વિશાળ ભૂમિના રાજ-નેતાઓ, કુશળ મંત્રીઓ, દેશસેવકો, 'રાષ્ટ્ર' ના ઉપનામને શોભાવનારા કોઠ્યાધીશો, કળાખાજો, કુશળ વ્યાપારીઓ, વહાણવટીઓ, રાજ-દારીઓ, ધર્મનેતાઓ અને શાસનશુભેચ્છકો જન્મી ચુક્યા છે કે જેના જીવનપરિચયથી જૈન સમાજ મગરૂર થઈ શકે અને અત્યારના મંદ જીવનમાં નવું ચૈતન્ય પ્રકટાવી શકે.

જૈન પ્રજ્ઞના પોતાના વર્તમાન જીવનમાં જોવાતી મંદતા, નખળાઈ અને નામદાઈ એ કંઈ પૂર્વનો પરંપરાગત વારસો નથી; પરંતુ લજ્જવનાઈ આવરણ છે, તેમ આવાં જીવનસૂત્રો સાક્ષી પુરે છે. નીતિ, શૌર્ય, તેજ, સત્તા, આત્મખળ, જાતિ-દેશ અને ધર્મનું અભિમાન, સેવા, બંધુત્વ એ સર્વ આદર્શ વિભૂતિઓ આવા જીવનોમાં રોમેરોમ ઝળહળી રહેલાં જોવાય છે. જેના અનુભવ પછી જૈન પ્રજ્ઞ પોતાના પૂર્વના વારસાને હસ્તગત કરવા ઉદ્યમવંત થાય તો આ યોજનાથી શ્રમની સાર્થકતા થશે.

આવી નવલકથામાં ઐતિહાસિક ઘટના ઉપર આડંબરનો ઓપ ન ચડી જાય, કે મિથ્યા પ્રશંસાના મોહમાં ન ફસાઈ જવાય તે માટે ખનતી

કાળજી રાખવામાં આવે છે, અને તેજ હેતુથી મી. રાવળ, જૈન સાહિત્ય-માં પ્રથમ પ્રવેશ કરતા હોવાથી તેમણે વાંચેલા રાસાઓ કે તેવા કાવ્ય-ગ્રંથોના અલંકારોને ઓપ ચઢાવાઈ જતો જોઈ નિરૂપાયે મારે કેટલેક સ્થળે તેવી સહરાગતને છોડી-દેવા ફરજ પડી છે, અને જેમ અને તેમ વાસ્તવિક ઇતિહાસના આધારે વધારા-ઘટારા કરવા પડ્યા છે. મુળ લેખક તેમ કરવામાં મને સહમત થયા તે માટે આ સ્થળે સંતોષની નોંધ લઉં છું.

આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિના જીવનવૃત્ત સાથે કેટલાક અદ્ભૂત ચમત્કારના દાખલા જોડાયેલા સંલગાય છે; પરંતુ એક યોગી પુરૂષનો ચમત્કારમાં રસ હોય તે વાત મને લાક્ષણીકને બદલે પ્રેમભક્તિના અલંકાર જેવી લાગે છે. એટલું ખરૂં છે કે એવા સમર્થ ત્યાગી પુરૂષોના યોગબળ-તપોબળ-જ્ઞાનબળ અને આત્મશક્તિના તેજમાં વચનસિદ્ધિ સામાન્ય હોય છે, એટલે આવા પ્રસંગો સ્વાભાવિક સિદ્ધિજન્ય હોવાની કલ્પના થઈ શકે. આટલા ઉપરથી બાદશાહના પ્રથમ સમાગમ સમયે સૂરિજીથી અચાનક બાદશાહનું રક્ષણ થવાની ઘટનાને જાળવી રાખી છે. જોકે ઇતિહાસરસિકો પાસેથી તેને માટે જોઈતાં પ્રમાણો મળી શક્યાં નથી છતાં આ એક યોગપ્રભાવનું સ્વાભાવિક ફળ હોય તે બનવાજોગ છે. કેમકે સૂરિજીના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાને કન્કતુએ આંખા ફળ્યાની વાત મુસ્લીમ લેખકોથી તેમજ સામાન્ય દેશના ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાંથી પણ મળે છે, એટલે એવા સમર્થ યોગી પુરૂષની ચરણસિદ્ધિ કે વચનસિદ્ધિના પ્રસંગે આવી ઘટના બની જાય, તે છેક અસંભવિત કહી શકાય નહિ.

આ નવલકથા ચાર વર્ષ અગાઉ ભેટ માટે લખાવી રાખી હતી, પરંતુ અકબરના પૂર્વજીવનનો પ્રથમ પરિચય થાય તે દુરસ્ત ધારી તેના પ્રાથમિક જીવનમાં તેણે કરેલાં આક્રમણો અને તે સામે રાણા પ્રતાપે દર્શાવેલ અડગ શૈર્ય તથા જમ્મુશાની દેશભક્તિનો ઇતિહાસ ગયા વર્ષે આપવા પછી આ ગ્રંથને બહાર મુકી શકાયો છે. જોકે આ રીતે સ્વાભાવિક વિલંબ થવાથી તે દરમિયાન ઇતિહાસરસિક મુનિ મહારાજશ્રી વિદ્યાવિજયજી તરફથી સૂરીશ્વર અને સમ્રાટનો ગ્રંથ પ્રકટ થતાં

નોવેલ માટે ઐતિહાસિક પ્રમાણ તપાસવાને ઠીક તક મળી છે. કેમકે તેમાં અમારા લક્ષ્મિદુ અનુસાર સહરાગત કરતાં વાસ્તવિક ઘટનાને અગ્ર સ્થાન અપાયું જણાય છે, તેમ આ ગ્રંથમાં અકબર અને સૂરિજીના માટે જૈન તેમજ જૈનેતર અને દેશી તેમજ વિદેશીને હાથે ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુ અને અંગ્રેજીમાં લખાએલા લગભગ છન્નુ ગ્રંથોનું દોહન કરાયું છે અને તેને ઇતિહાસના પ્રસિદ્ધ અભ્યાસક ઉપાધ્યાયશ્રી ઇન્દ્ર-વિજયજી મહારાજે અવલોકવા પછી પ્રકટ થયેલ છે, એટલે આ સુંદર સગવડનો લાભ પ્રાપ્ત થવા માટે ઉપરોક્ત ગ્રંથના લેખકનો ઉપકાર માનવાની મારી ફરજ સમજી છું.

અંતમાં વાચકો જૈન ઐતિહાસિક નોવેલોનો પ્રસાર વધારવામાં સહાયક બનો એજ વાંચના સાથે વિરમું છું.

લી૦ શાસનસેવક,

શેઠ દેવચંદ દામજી કુંડલાકર.

ગ્રંથ રવામિતવના સર્વ હક્ક પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

બૌદ્ધ ધર્મના ઇતિહાસને અનુલક્ષી “ચક્રવર્તી અશોક” મેં પ્રકટ કર્યો ત્યારે મારા કેટલાક મિત્રોની પ્રેરણા તેવી જ એક જૈન ઇતિહાસને લગતી નવલકથા મારા હાથે લખાએલી જોવાની થઈ. જોકે અઘાપિ પર્યંત જૈન સાહિત્યમાં ઉંડા ઉતરવાની તક મળે મળી નહોતી, પરંતુ મહારા મિત્રોના પ્રોત્સાહક પત્રોએ મળે જૈન સાહિત્યમાં ઉંડા ઉતરવા માટે પ્રેર્યો અને સુભાગ્યે તે જ અરસામાં ‘જૈનપત્ર’ ના તંત્રી શ્રીયુત દેવચંદલાઈનો પરિચય પણ મળે અનાયાસે પ્રાપ્ત થયો. તેના પરીણામે યતિ હીરવિજયસૂરિજીનાં સંબંધમાં કેટલીક અગત્યની માહિતી મળતાં, અને ‘કૃપારસકોપ’ ‘કાવ્યમહોદ્ધિ’ વગેરે ગ્રંથો પ્રાપ્ત થતાં આ વાર્તા લખવાને મારું અંતઃકરણ પ્રેરાયું.

આ નવલકથા લખાઈને તૈયાર થયા પછી પણ કેટલાક ખાસ કારણથી તેને ચાર વર્ષ સુધી પ્રસિદ્ધ કરવાનું ન બની શક્યું. સુભાગ્યે તેટલું મોડું થવાથી ફરીને એકવાર આખું લખાણ તપાસી જવાનો મળે વખત મળ્યો. આમ થવાથી તે દરમિયાન મને વધારે અનુભવ મેળવવાની તક પ્રાપ્ત થતાં, મળે જે ગ્રંથકારો અને વિચારકોની મદદ મળી છે તે સર્વનો આભાર માનવાની આ તક લઉં છું.

બાદશાહ અકબર ફતેહપુર સિક્રિમાં રહેતો હતો તે સમયનો ઇતિહાસ આ નવલકથામાં લેવાયો છે. બાદશાહ અકબરના બે શાહજાદાઓ સિક્રિમાં જન્મ્યા હોવાથી સિક્રિ તેને બહુ પ્રિય હતું. ઇ. સ. ૧૫૭૦ માં અકબરે સિક્રિની નજીકમાં એક નવું શહેર વસાવ્યું અને

તેનું નામ ફતેહપુર રાજ્યું. ત્યારથી તે ફતેહપુર-સિક્કિ તરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે.

અકબરના ધર્મજિજ્ઞાસુ સ્વભાવને લઈને સિક્કિમાં તેણે એક મહાલય ચણાવ્યો હતો, જે ઇબાદતખાના તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. આ ઇબાદતખાનામાં અકબર વિવિધ ધર્મના આચાર્યોને બોલાવીને તેમની સાથે ધાર્મિક ચર્ચા ચલાવતો અને પ્રત્યેક ધર્મનું સત્યાન્વેષણ કરતો. આ પ્રમાણે તેને જૈનાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિજી સાથેનો પરિચય અને જૈનધર્મ તેમ જ 'દયા' ની લાગણી જન્મવાના પ્રસંગો પણ આ કથાનકમાં જોડવામાં આવેલ છે.

નવલકથા લખવામાં મૂળ વસ્તુની સંકલના કરવા અને રસ પોષવામાં કાલ્પનિક પાત્રોને પણ મૂકવા પડે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ સમયને અનુલક્ષીને ઘટિત કલ્પનાઓના તારો સાંધવા પડે છે, તે ક્ષતવ્ય ગણાશે.

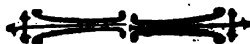
આ નવલકથા મેં લગભગ ચાર વર્ષ પૂર્વે શ્રીમાન દેવચંદ-ભાઈની પ્રેરણાથી તૈયાર કરી તેમને સોંપી હતી. જેને લાંબે અંતરે પણ તેમણે બહાર મુકવાને તક આપી છે તે માટે સંતોષ જાહેર કરતાં મારે એ પણ જણાવી દેવું જોઈએ કે, તેઓ જૈન છતાં જૈન મહત્તાના કાલ્પનિક મોહને પસંદ ન કરતાં ઐતિહાસિક પ્રમાણોને અનુલક્ષીને જ આ નવલકથા પ્રગટ થાય તે માટે તેવી શકમંદ ઘટનાઓ કાઢી નાખવા તથા તેને વધારે રસમય બનાવવાને ઘણા સુધારા વધારા મૂક્યા છે તે માટે હું તેમનો આભારી છું અને ગ્રંથની મહત્તામાં તેમના શ્રમને પણ ઉપકારક સમજું છું—

ધ્રાંગધ્રા.
તા. ૧-૧-૨૧

દલપતરામ ભાઈશંકર રાવળ.

અનુક્રમણિકા.

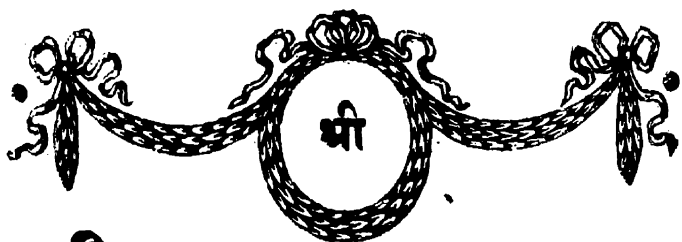
પ્રા.રણ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	આણધાર્યો હુકમ ...	૧
૨	નિમન્ત્રણ ...	૮
૩	કાજની મુલાકાત. ...	૧૩
૪	જીવ્યાવેરાનો જીલમ. ...	૨૨
૫	પાપીના પંઝામાં ...	૩૫
૬	આમન્ત્રણનો સ્વીકાર ...	૪૧
૭	યતિ હિરવિજયસુરિ ...	૪૫
૮	પરોપકાર કે આત્મસ્વાર્થ ! ...	૫૨
૯	રાજપૂત રમણી ...	૬૫
૧૦	માનવમન ...	૭૨
૧૧	પ્રયત્નશીલ પદ્મા ...	૮૦
૧૨	એકાન્તવાસમાં આપત્તિ દર્શન ...	૮૬
૧૩	વેરની વસુકાત ...	૯૪
૧૪	મયખી મદદ ...	૯૮
૧૫	અકબરની આકૃત ...	૧૦૪
૧૬	મહાત્માનો મેળાપ ...	૧૧૩
૧૭	અકબરનું ફરમાન ...	૧૧૭
૧૮	પૃથ્વીસિંહ કે અકબર ...	૧૨૧
૧૯	પદ્માની પ્રતિજ્ઞા ...	૧૨૬
૨૦	કાજનો કાળ ...	૧૨૬
૨૧	કમળાની કસોટી ...	૧૩૩
૨૨	અકબરની અંતરેચ્છા ...	૧૪૦
૨૩	પ્રેમ-પ્રંચી ...	૧૪૭
૨૪	આહુતિ ...	૧૫૬
૨૫	અકબરની જીવદયા ...	૧૬૫
૨૬	સ્નેહ સંધાન ...	૧૭૧
૨૭	અંપાની દીક્ષા ...	૧૮૦
૨૮	સૂરી-સેવા ...	૧૮૯

શાસ્ત્રવિશારદ - જૈનાચાર્ય.
શ્રી વિજયધર્મ સૂરિ મહારાજ.

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર.

ધર્મ જ્ઞાસુ અકબર

અને

આચાર્યશ્રી હીરસૂરિજી.

પ્રકરણ ૧ લું.

આશુધાર્યો હુકુમ.

પ્રાતઃકાળનો સમય થવા આવ્યો હતો. હિન્દુ દેવ મંદિરોમાં ઘંટનાદનો ધ્વનિ કણુ ગોચર થતો હતો, અને તેની સાથે મસ્જિદોમાં 'અલ્લા હો અકબર' ની ઓંગ પોકારો રહેલા ફકીરોનો સ્વર મળી જતો હતો. પક્ષીઓ વનવિહાર કરવાને કલગવ કરી રહ્યાં હતાં. પતિવ્રતા સાધ્વીઓ પોતાના પતિઓ જાગ્રત થતાં પહેલાં ઝહેલી ઝહેલી ઉઠીને ગૃહકાર્ય કરવામાં ગુંથાઈ ગઈ હતી અને ફૂલટા નારીઓ પથારીમાંથી ઉઠતાં જ છીંડા શોધી સાસુ, નણ્દ, વગેરે પ્રત્યે મચાવી રહેલ ધાંધલના કર્કશ અવાજ સાથે ઘંટીઓના ભૈરવી સૂરનું મિશ્રણ થતું હતું. આ સમયે ભારતવર્ષનો ચક્રવર્તી બાદશાહ અકબર પોતાના ફતેહ-

પુર સિક્કિના રાજમહાલયના અરૂખામાં બેઠો હતો. અકબર રણમાં બહાદુર યોદ્ધો ને રાજ્ય કરવામાં બાહોશ અને કાર્ય-દક્ષ હતો; તેમજ તે વિદ્યારસિક પણ હતો. અરૂખામાં બેઠો બેઠો તે સૃષ્ટિ દેવીનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો અને અલ્લાની અફૂલત લીલાનું અવલોકન કરતાં મનમાં ને મનમાં તેની સ્તુતિ કરતો હતો. તેનો રાજબકત નોકર ટોડરમલ્લ પણ તેની સમિ-પમાં જ બેઠો હતો.

અકબરને વિચાર અસ્તસ્થિતિમાં કેટલો સમય નીકળી ગયો તે તેને પણ ખબર રહી નહિ, પરંતુ તે તરફના રાજ્યમાર્ગે થઈને વાજતે-ગાજતે એક ટોળું પસાર થતાં તેના અવાજથી સચેત થઈને તે તરફ જોવા લાગ્યો. આ ટોળાની વચમાં એક પાલખી હતી ને તેની બાજુમાં એક મનુષ્ય ચામર ઢાળતો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે ‘ હીરવિજયસૂરિજી કી જય ’ એવો જયંત્રિ સંભળાતો હતો.

પ્રાતઃકાળમાં ફરવા નીકળેલી આ મંડળીમાં કોનો સત્કાર થાય છે, તે જાણવાની તેની જ્ઞાસા વધી એટલે તેણે તરતજ ટોડરમલ્લ પ્રત્યે દ્રષ્ટિ ફેરવીને પૂછ્યું—“ટોડરમલ્લ ! અત્યારમાં આ મંડળી કયાં જાય છે ? અને પાલખીમાં બેસારી કોને શામાટે માન આપવામાં આવ્યું છે ? ”

“જહાંપનાહ ? એ મંડળીમાંના સર્વ લોકો જૈન ધર્મીઓ છે. તેઓ તેમના દેવ મંદીરથી ઘર તરફ જતા હશે. પાલખીનો હેતુ શો છે તે ફરમાન થાય તો તપાસ કરૂં. ” ટોડરમલ્લે વિવેકથી જવાબ આપ્યો.

“ વારૂ ! પણ તેઓ ‘ હીરવિજયસૂરિજી કી જય ’ એવી જય ગર્જના કરતા જાય છે; તે હીરવિજયસૂરિજી કોણ છે ? ” બાદશાહે જ્ઞાસાપૂર્ણ સ્વરે નવો પ્રશ્ન કર્યો.

“ હીરવિજયસૂરિજી શ્રાવક લોકોના ધર્મગુરૂ છે. ને તેમના ગુણ માટે તેઓ માન રાખે છે. ”

બાદશાહ પુનઃ બોલ્યો:—“ વાડ, તું એક નોકરને મોકલીને તે પાલખીમાં કોણ બેઠેલ છે અને તેનું કારણ શું છે, તે તપાસ કરાવી લે. ”

ટોડરમદલે તુર્ત પુછ-પરછ કરાવી બેતાં તે જાણી શક્યો કે, છ મહિનાના ઉપવાસ કરનાર એક બાઈને જીન મંદિરે દર્શનાર્થે લઈ જવામાં આવે છે. ક્ષણ માત્રમાં આ હકીકત મેળવીને તેણે બાદશાહની હજુરમાં જણાવી, એટલે આ હકીકતથી આશ્ચર્ય પામીને અકબરે કહ્યું—“ શું છ માસના ઉપવાસ ? અને તે પણ એક બાઈએ કર્યા છે ? ટોડરમદલ ! તમે તેને મારા પાસે બોલાવો. આ વાતમાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે. ”

ટોડરમદલ બાદશાહના અણુધાર્યા હુકમથી દિશ્મુઢ થઈ ગયો; પરંતુ તે તેમની પ્રવૃત્તિ સમજતો હતો. એટલે હવે કંઈ દલીલ કરવી તે નિરર્થક સમજી બાઈને ઉપર લાવવાનો સંદેશો મોકલી દીધો.

આટલા સમયમાં જૈન મંડળી રાજ મહાલયથી થોડે દૂર નીકળી ગઈ હતી; છતાં અદ્ય સમયમાંજ નોકરે બાદશાહનો સંદેશો તે મંડળીને જણાવી દીધો. મંડળીમાંના લોકો ગભરાટમાં પડી ગયા; પરંતુ સમસ્ત ભારતવર્ષના મોગલ શહેનશાહની આજ્ઞાનું અપમાન કરવાની તેમનામાં હિંમત નહોતી. પાલખી ઉપાડનારાઓ તરતજ પાછા ફર્યા અને અદ્ય સમયમાંજ તેઓ રાજ મહાલયના પ્રવેશ દ્વાર પાસે આવીને ઉભા. બાકીની મંડળી રાજ મહાલયથી થોડે દૂરજ ઊભી હતી.

રાજમહાલયના પ્રવેશ દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા પછી પાલખી ઉપાડનારાઓએ તે નીચે મૂકી. એટલે પાલખીમાં બેઠેલી તરૂણી ધીમેથી નીચે ઉતરી. બાદશાહના નોકરે તેને પોતાની પાછળ પાછળ આવવાનો નેત્રસંકેત કર્યો. એક પછી એક દાદર વટાવ્યા પછી તે તરૂણી અને નોકર દિવાનખાનાના દ્વાર પાસેજ પહોંચ્યા. એટલે નોકર તેને બહાર ઉભા રહેવાની

સૂચના કરીને પોતે અંદર ગયો અને બાદશાહને કૂર્નિસ બળ-
વીને બોલ્યો, “ જહાંપનાહ ? પાલખીમાં બેઠેલ બાઈ હાજર છે.
આજ્ઞા હોય તો અંદર લાવું. ”

શહેનશાહ અકબરે માથું ધુણાવીને હકારમાં આજ્ઞા
આપી. બાદશાહ અને ટોડરમલ્લ ઝરખામાંથી નીકળી દિવાન-
ખાનામાં આવી બેઠા હતા. બાદશાહ એક આરામ ખુરસી પર
પડ્યો હતો ને ટોડરમલ્લ બાદશાહની ખુરસી નજીક નમ્ર
વદને ઉભો હતો.

બાદશાહની આજ્ઞા મળી કે તરતજ દિવાનખાના બહાર
ઉભેલી તરૂણી અંદર આવી, તેણે બાદશાહને નમન કર્યું. બાદ-
શાહે તેનો સ્વીકાર નેત્રથીજ કર્યો અને સામેના એક આસન પર
બેસવાને તેને સૂચના કરીને બોલ્યો: “ પુત્રી ! તમે કોણ છો ? ”

તરૂણીએ પોતાનું અંગ શ્વેત વસ્ત્રોથી ઢાંકી દીધું હતું. તેનું
વદનમંડળ ભેતાં તેની ઉમ્મર સત્તરથી ઓગણીશ વર્ષની અંદ-
રની હોવી ભેધએ એમ કદ્યી શકાતું હતું. તેના શરીરનો રંગ
ગૌરવર્ણનો હતો. છ મહીનાના ઉપવાસ થવાથી ભેકે તેનું શરીર
કંઈક દુર્બળ જણાતું હતું, તોપણ તેના સુકુમાર વદનમંડળ
પર મંદ હાસ્યની છટા હજીએ વિલસી રહી હતી. તેના નેત્ર-
યુગલમાં થઈ રહેલો ચળકાટ કંઈ ઓરજ હતો. તે નિર્ભય અને
શાંત વદને બાદશાહે સુચવેલ આસને બેઠી અને બાદશાહનો
વિવેક પૂર્ણ પ્રશ્ન સાંભળીને તેણે બાદશાહના સદ્ગુણો વિષે
સાંભળેલી વિવિધ વાતોનો સાક્ષાતકાર થતાં તે તેમની મનમાં
જ પ્રસંશા કરવા લાગી. તેના સુકુમાર શુભાખી ગાલપર શર-
મના શેરડા પડ્યા. તેનાથી એક શબ્દોચ્ચાર સુદ્ધાં થઈ શક્યો
નહિ. લક્ષ્મીવિનીત મુખે તે કંઈ પણ બોલ્યા વગર નીચું
ભેલી બેસી રહી.

“ પુત્રી ! સહજ પણ સંકોચ કે ભય પામશો નહિ. ”
બાદશાહે પુનઃ નમ્ર સ્વરે બોલવા માંડ્યું. “ તમને માત્ર થોડી
ઘણી હકીકત પૂછવાની જ્ઞાસાથીજ અત્રે બોલાવવામાં આવેલ

છે. મ્હારી જાણાસા માત્ર થોડાજ પ્રાનો પૂછીને હું તૃપ્ત કરીશ. ત્યાર પછી તમને પુનઃ તમારા માર્ગે જવાની હું વિના વિલંબે આજ્ઞા આપીશ. પુત્રી ! તમે કોણ છો તે મ્હને જણાવશો ? તમારું નામ શું ? ”

અકબરના વાતસહ્યપૂર્ણ શબ્દો પુનઃ સાંભળતાં તરૂણીના હૃદયમાં આનંદની છાંયો ઉછળવા લાગી. તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું; છતાં બની શકે તેટલું બળ લાવીને તે નમ્ર સ્વરે બોલી. “ બાદશાહ સલામત ! મ્હારી પાસેથી શી હકીકત જણવાની ઇચ્છા રાખો છે ? મ્હારું નામ ચંપા છે. ”

“ ચંપા ! ” ટોડરમલ તરફ દૃષ્ટિ કરી બાદશાહ પુનઃ ચંપા સામે જોતાં બોલ્યો. “ ચંપા, તમારું નામ છે તેવાજ તમારામાં સફળુણ છે, એ જાણીને મ્હને અનહદ આનંદ થાય છે. તમે છ મહિનાના ઉપવાસ કરવાની વાત મ્હારા સરદાર ટોડરમલ દ્વારા હમણાજ મ્હારા જણવામાં આવી. આ હકીકત સત્ય છે કે ? ” એટલું બોલીને ચંપા શો ઉત્તર આપે છે તે જણવાની ઇચ્છાથી બાદશાહ ચંપા પ્રત્યે એકી ટસે તાકી રહ્યો.

નિર્મળ હૃદય ચંપા નીચું વદન રાખીને બોલી; “ બાદશાહ સલામતને હું દેવ સમાન ગણું છું. તેમની પાસે અસત્ય બોલવું એ દેવની સામેજ ઠગાઈ કરવા બરોબર છે. જહાંપનાહે જે વાત સાંભળી છે, તેમાં અસત્યનો અંશ સુદ્ધાં નથી. ”

બાદશાહ ચંપા પ્રત્યે એકીટસે તાકી રહ્યો હતો. તેનાં દૃઢતાપૂર્ણ અને નમ્રતાભર્યાં વચન સાંભળીને તે આનંદ પામ્યો; પરંતુ આ સાંભળીને તેના આશ્ચર્યમાં વધારો થયા વગર રહ્યો નહિ. મ્હોટા જ્ઞાની અને કર્તવ્યનિષ્ઠ ફકીરો કે સંન્યાસીઓ અજ્ઞનો ત્યાગ કરીને ફલાહારથી પોતાનું જીવિત ટકાવી રહે છે; પરંતુ ફલાહાર અને અજ્ઞ એ બન્નેનો ત્યાગ કરી કેવળ જળ ઉપરજ દેહ ટકાવી રાખવો અને છ મહિનાનો સમય વીતી ગયો છતાં પણ તેની મુખમુદ્રા હજી પણ પૂર્વના જેવીજ તેજસ્વી દેખાતી હતી, એ જોઈને તેના હૃદયમાં આશંકા ઉત્પન્ન

થઈ કે આ કંઈ અન્ય લોકોને ઠગવાની યુક્તિ તો નહિ હોય ? થોડા સમય પૂર્વે આનંદિત અને નમ્રતાપૂર્ણ જણાતી બાદશાહની મુખમુદ્રા પર એકાએક વિલક્ષણ ફેરફાર દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો. બાદશાહની મુખમુદ્રા પરનો ફેરફાર ટોડરમલ્લ કળી ગયો અને આજે કંઈ પણ નવાજૂની થયા વગર રહેનાર નથી એમ તેને લાગ્યું.

આ બાજુ ચંપા પણ બાદશાહની મુખમુદ્રા ઉપરથી વિસ્મિત થઈ. ઘડીવાર બાદશાહ સ્હામે તો ઘડીમાં ટોડરમલ્લ સ્હામે દૃષ્ટિ ફેંકતી ઉભી હતી, એટલામાં બાદશાહ ગંભીર વાણીથી બોલ્યો:

“ ચંપા ! તમે જે કહો છો તે કદાચ સત્યપૂર્ણ હશે; પરંતુ મ્હને પ્રબળ શંકા થવા લાગી છે કે છ મહિના સુધી જળ ઉપર દેહ ટકી રહે એ નહિ બનવા ભેગ છે. મ્હને પ્રત્યેક બાબતમાં પ્રત્યક્ષ ખાત્રી કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. તમારા વચનો પર મ્હારી શ્રદ્ધા ચોંટતી નથી. ”

અદ્ય સમય સુધી બાદશાહ મૌન રહ્યો. દિવાનખાનામાં શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી. બાલ રવિના રંગબેરંગી કિરણો ચંપાના નિર્મળ વદનમંડળ પર પોતાની પ્રતીલા ફેંકી રહ્યાં હતાં તેથી તેના સૌન્દર્યમાં ઓર વૃદ્ધિ થઈ રહી હતી. ચંપા પ્રત્યે એક વાર દૃષ્ટિ ફેંકીને અકબરે ટોડરમલ્લ તરફ બેસ્યું અને બોલ્યો “ ટોડરમલ્લ ! ચંપાએ છ મહિના સુધી કેવળ જળ ઉપરજ દેહ ટકાવી રાખ્યો હશે, તો હજી પણ બીજા એક મહિના સુધી તે તેમ કરી શકશે, એવું મારું માનવું છે. ” એટલું બોલીને અકબર ચંપાને સંબોધીને બોલ્યો: “ અને તેથીજ હું તમને આજ્ઞા કરું છું કે, તમારે આજથી એક મહિના સુધી મ્હારા રાજમહાલયની સ્હામેના મહાલયમાં નિવાસ કરવો. કેવળ જળ ઉપરજ તમે તમારું જીવિત ટકાવી શકો છો, એવી મ્હારી પ્રતીતિ થશે એટલે હું તમને પુનઃ તમારા નિવાસસ્થાને સન્માન પૂર્વક પહોંચાડાવી દઈશ. ”

બાદશાહ અકબરની આજ્ઞા સાંભળીને ચંપા સ્તબ્ધ બની ગઈ. કોઈપણ જાતના અપરાધ સિવાય બાદશાહ અકબરે આવી કઠોર શિક્ષા પોતાને શામાટે કરાવી હતી, તે તેનાથી સમજાયું નહિ; પરંતુ ચંપાનું હૃદય ધૈર્યપૂર્ણ હતું, તેને પોતાના ગુરૂના ચરણોમાં શ્રદ્ધા હતી. તેણે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો અને કરચુગલ બેડીને બોલી: “હે ગુરૂ! સ્વામી હીરવિજય સૂરીજી! આમ કરવામાં તમારો કોઈ અદ્રષ્ટ શુભ હેતુજ હોવો જોઈએ, એવી મહારી દૃઢ પ્રતીતિ છે.”

હીરવિજયસૂરિનું નામ સાંભળતાની સાથેજ અકબર ચમક્યો ને બોલ્યો: “ચંપા તમને એક વાત પૂછવાનું તો હું ભૂલીજ ગયો! વારૂ, એ હીરવિજય સૂરિજી કોણ છે? તમારી મંડળી હમણુંએમનોજ જયધ્વનિ કરતી હતી કે શું?”

“હા, જહાંપનાહ” ચંપા નમ્રસ્વરે બોલી. “તેઓ અમારા ધર્મગુરૂ છે.”

બાદશાહ—“તે કયાં છે?”

ચંપા—“ગુજરાતમાં.”

“ઠીક છે. હાલ તરત તમારે મહારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનું છે.” એટલું બોલીને બાદશાહ ટોડરમલને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ટોડરમલ! ચંપાને કોઈ પણ જાતની અડચણ ન આવે તેની તમામ જોખમદારી હું તમારા શિર પર મુકું છું. તમે અત્યારે રાજ મહાલય પાસે ઉભેલી જૈન મંડળીને જણાવી દો કે ચંપાની પરિક્ષા કરવાના ઉદ્દેશથીજ બાદશાહ આજથી એક માસ સુધી તેને પોતાની દેખરેખ નીચે રાખવા ઇચ્છે છે. ત્યાર પછી તેને સન્માન પૂર્વક મુક્ત કરી દેવામાં આવશે.”

આટલા શબ્દો બોલીને બાદશાહ ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યો ગયો. ટોડરમલ ચંપાને લઈને ત્યાંથી જવા લાગ્યો. રાજમહાલય પાસે ઉભેલ જૈન મંડળીમાં સર્વે બાદશાહ અકબરનો આવો

અણુધાર્યો હુકમ સાંભળીને દિલગીર થઇ નિરાશ વદને પોત-પોતાના સ્થાન તરફ પાછા વળ્યા.

અદ્ય સમયમાંજ ટોડરમલ્લ ચાંપાને લઇને એક રાજ-મહાલય પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેને ક્રૂતમા નામની એક બાંદીને સ્વાધીન કરી. ચાંપાને બીલકુલ અજ્ઞ ખાવા ન મળે તે બાબતનો પક્ષો બંદોબસ્ત રાખવાની સૂચના ક્રૂતમાને કરીને ટોડરમલ્લ ચાલ્યો ગયો.

ક્રૂતમા ચાંપાને લઇને રાજમહાલયના ઉપરના બાગમાં જવા લાગી. દાદર પર ચડતાં ચડતાં ચાંપા વિચારવા લાગી કે, જગત ગમે તેમ માને, પરંતુ બાદશાહ અકબર સફગુલ્લી, વિવેકી અને તત્ત્વરસિક છે એ હું દઢતાપૂર્વક જોઈ શકી છું. મ્હારી પરીક્ષા લેવામાં તેનો શો ઉદ્દેશ સમાયલો હશે ! બાદશાહની પ્રીતિ હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યે દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે, તો આમાં તેનાજ હાથે જૈન ધર્મનો વિજયધ્વજ ફરકવાનો દૈવી સંકેત તો નહિ હોય !

પ્રકરણ ૨ જી.

નિમન્ત્રણ.

જનાનખાનામાં ગયા પછી બાદશાહે અદ્ય સમયમાંજ પોતાનું નિત્યનું કામ આજે ઝટપટ આટોપી લીધું, અને કપડાં પહેરીને તે પુનઃ દિવાનખાનામાં આવ્યો. દરરોજ સ્હવારના નવ વાગ્યા પછી અકબરને બહાર જવાનો નિયમ હતો; છતાં આજે તેણે તેમ કર્યું નહિ. સ્હવારમાં પોતે કરેલ હુકમમાં કંઈ સાહસ થયું હોય તેમ તેના હૃદયમાં થતું હતું, ને તેથી તેનું ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન હતું.

દિવાનખાનામાં આવ્યા પછી બાદશાહે એક વિરામાસનપર

પડ્યો અને તે વિચારવા લાગ્યો. આજે મહેં આ શું કર્યું ? મહારા આ કૃત્યથી હિન્દુ પ્રજામાં અસંતોષ ફેલાયા વગર રહેશે કે ? મહારી ન્યાયપ્રિયતા મહારા આ આચરણથી કલંકિત નહિ થાય કે ? ધારો કે આ તરૂણીની હકીકત સત્ય ન હોય, તે પછુ તેને કોઈ પછુ જાતના અપરાધ સિવાય એકાન્ત વાસની શિક્ષા કરવાનો મહુને શો અધિકાર છે ? હું એક રાજા છું. મહારી સત્તાનો આવો, કે આથી પછુ વિશેષ ભયંકર રીતે દુરુપયોગ કરી શકું તેવી સ્થિતિમાં હું મૂકાયેલો છું; પરંતુ તેમ કરવામાં શું હું બાજબી છું ? ખરેખર મહારા ઉતાવળીયા સ્વભાવને લીધે ઘણા અનર્થ મહારાથી થઈ જાય છે; પરંતુ ચંપાની હકીકત સાંભળીને હવે મહારા મનમાં એક નવીન ઘોટાળો ઉપસ્થિત થયો છે અને તેનો તોડ મહારે સત્વર આણવાની જરૂર છે. અત્યાર સુધીમાં મહેં અનેક ધર્મનું રહસ્ય જાણ્યું છે. વિવિધ ધર્મના ધર્માચાર્યો સાથે મહેં ધર્મચર્યા ચલાવી છે અને તેમની યોગ્ય કદર કરી છે. પછુ આવા અસાધ્ય વ્રતની વાત કોઈથી જાણી નથી. જૈનધર્મનું રહસ્ય જાણવાથી આ વાત માટે વધારે સમજાશે. તેમના ગુરુ હીરવિજયસૂરિજીની સર્વત્ર આટલી બધી પ્રશંસા થાય છે તો તેમનો મેળાપ મહારે એક વખત અવશ્ય કરવોજ જોઈએ. વારૂ, પછુ ઇતિમાદખાન કેટલાએક સમય સુધી ગુજરાતના સુખા તરીકે હતો. તેને હીરવિજયસૂરિજી સંબંધી અવશ્ય કંઈક માહિતી હોવી જ જોઈએ. તેમજ થાનસિંહ પછુ શ્રાવક છે. એ પછુ પોતાના આચાર્ય સંબંધી સંતોષકારક હકીકત મહુને અવશ્ય આપી શકશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બાદશાહે બાંદીને ખૂબ મારી “ બાંદી ? એ બાંદી ? ”

“ જી, હજૂર ” બાંદીએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં ઉત્તર આપ્યો.

“ જી, ચાકૂબને જઈને કહે કે ઇતિમાદખાન તથા થાનસિંહને બોલાવી લાવ. ”

“ જો હુકમ ” કહીને બાંદી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

અહીં સમયમાં જ ઇતિમાદખાન અને થાનસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બન્ને જણાએ બાદશાહને વિનયપૂર્વક નમન કર્યું. બાદશાહે પોતાની સામેના આસન પર બેસવાનો નેત્ર-સંકેત કર્યો. એટલે તેઓ બન્ને પોતપોતાની જગ્યાએ બેઠા.

“ ઇતિમાદખાન ! ગુજરાતમાં હીરવિજયસૂરિ કરીને કોઈ જૈનાચાર્ય છે કે ? ” અકબરે શરૂઆત કરી.

“ હાજી, તે એક જૈનધર્મના આદર્શ યતિ છે. ગુજરાતની હિંદુ પ્રજા તેમના પ્રત્યે મોટું માન ધરાવે છે અને તેમના વચનમાં ઇષ્ટ સિદ્ધિ સમજે છે. ” ઇતિમાદખાનએ જણાવ્યું.

“ જૈનધર્મના મુખ્ય લક્ષણો શા શા છે, તેનો તમે કંઈ ખ્યાલ મ્હને આપી શકશો કે ? ” બાદશાહે થાનસિંહ તરફ દષ્ટિ ફેરવી પૂછ્યું.

“ જહાંપનાહ ! ” થાનસિંહે ખુલાસો કરતાં કહ્યું. “ ધર્મના તત્વો માટે તો ધર્મગુરૂ ઠીક સમજાવી શકે; પરંતુ અમારો મુખ્ય આચાર કોઈપણ પ્રાણને દુઃખ ન આપવું—હિંસા ન કરવી, તે છે.

“ અને જૈનો ચાર—છ માસ સુધી કેવળ જળપાન કરીને જ ઉપવાસ કરે છે, એ વાત સત્ય છે કે ? ” બાદશાહે સ્મિત કરતાં આગળ ચલાવ્યું.

“ હા હજીર ” થાનસિંહે ખુલાસો કરી આગળ ચલાવ્યું. અમારા ધર્મના આચાર્યો છ છ માસ સુધી પણ આવા ઉપવાસ કરી શકે છે. ”

“ ત્યારે આજે અંપા નામની એક તરૂણ બાળાને તેની છમાસની ઉપવાસની વાતમાં શંકા થતાં મેં પરીક્ષા માટે રોકી રાખી છે, તેમાં શું મ્હારી ભૂલ થઈ છે ? બાદશાહને પોતાના ઉતાવળા હુકમ માટે દુઃખ થતું હોય તેમ જોવાતું હતું.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો તે, ઠીક ન સમજીને થાનસિંહ નીચું જોઈ રહ્યો.

બાદશાહ અદ્ય સમય સુધી મૌન રહ્યો અને ત્યારપછી થાનસિંહ પ્રત્યે સ્મિત પૂર્ણ દષ્ટિ ફેંકતો બોલ્યો: ” મહારા મનમાં એક નવીન કલ્પના ઉદ્ભવી છે.

“ જી હજૂર. ” થાનસિંહે ઉત્સુકતાપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું.

“ એજ કે જૈનાચાર્ય હીરવિજયસૂરિજીને અહિં આવવા માટે નિમન્ત્રણ કરવું. ” અકબર બોલ્યો.

“ આપના એ વિચાર પ્રત્યે અમારી ઉભયની સંમતિ છે. ” ઇતિમાદખાન બોલ્યો.

“ વારૂ, ત્યારે નિમન્ત્રણ લઈને અહિંથી કેને મોકલવા ? ” અકબરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ કુમાલ અને મૌદીને મોકલીએ તો તે વધારે ઠીક થઈ પડશે. ” થાનસિંહે અકબરને સૂચના કરી.

તરત જ કુમાલ અને મૌદીને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યા. અકબરે તરતજ એક રૂકો લખી કાઢ્યો અને ઇતિમાદખાનને તેના પર મહોર કરવાની આજ્ઞા આપી. ઇતિમાદખાને તે રૂકો પર મહોર કરી એટલે બાદશાહે તે રૂકો થાનસિંહને આપ્યો અને તે વાંચવા ફરમાવ્યું. થાનસિંહે તે વાંચવા માંડ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું.

ગુજરાત પ્રાન્તના સૂબા શાહબુદ્દિન અહમદખાન જોગ—

વિશેષમાં જણાવવાનું કે, આ રૂકો લાવનાર મૌદી અને કુમાલ જૈનાચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિજીને તેડવા માટે તમારા તરફ આવેલા છે અને તેથી તમારે તેમને હાથી, ઘોડા, પાલખી અને બીજી રાજ્યસામગ્રી સાથે સન્માન અને ધામધૂમપૂર્વક સત્વર અમારા તરફ રવાના કરવા. એજ

લિ. સુલતાન જલાલુદ્દિન મહમદ અકબર.

“ કેમ થાનસિંહ, આમાં કંઈ સુધારો વધારો કરવાની

જરૂર છે કે ? ” થાનસિંહ રૂઝો વાંચી રહ્યો, એટલે બાદશાહે પૂછ્યું.

“ ના; જહાંપનાહ ” થાનસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ મહારે જહાંપનાહને એક નમ્ર વિનંતી કરવાની છે ? ” ઈતિમાદખાન બોલ્યો.

“ શી ? ” અકબરે જ્ઞાસાપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું.

“ એજ કે અંપાને એકાન્તવાસમાંથી વેળાસર મુક્ત કરવાની આજ્ઞા જહાંપનાહે આપવાની જરૂર છે. ”

“ ખાનસાહેબ ! તમારી સૂચના તરફ હું સંપૂર્ણ લક્ષ્ય આપીશ. મહેં જેટલી મુદત સુધી તેને એકાન્તવાસમાં રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેમાં ઘટાડો કરવાનું મહેં મહારા મનમાં ક્યારનુંયે નક્કી કરી દીધું છે. ”

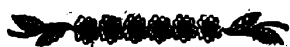
“ પરંતુ આચાર્યશ્રી અત્રે આવે ત્યાર પહેલાં તો તેને મુક્તિ મળી જશેને ? ” થાનસિંહે નમ્રતાપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું.

“ હા; તે બદલ તમો તદ્દન નિશ્ચિંત રહો. ”

“ જહાંપનાહની આજ્ઞા અમને શિરસાવંધ છે. ” ઈતિમાદખાન અને થાનસિંહ સાથેજ બોલી ઉઠ્યા.

ત્યાર પછી શહેનશાહ અકબરે ગુજરાતના સુબાપર લખેલો રૂઝો કમાલ અને મૈંદીને સ્વાધીન કરતાં કહ્યું:—“ જૂ-ઓ, જૈનાચાર્ય હીરવિજયસૂરિજીને માર્ગમાં કોઈ પણ જાતની અડચણ પડવા દેશો નહિ. તેમને સન્માનપૂર્વક તેડી લાવીને સત્તર પાછા આવજો. ”

કમાલ અને મૈંદીએ બાદશાહને કુર્નિસ બબલી અને ત્યાંથી ચાલતા થયા. થાનસિંહ અને ઈતિમાદખાન પણ બાદશાહને નમન કરીને પોતપોતાના નિવાસસ્થાન તરફ વળ્યા.

પ્રકરણ ૩ જી.

કાજની મુલાકાત.

“ સૃષ્ટિ ઇશ્વર નિર્મિત છે. સૂર્ય ચન્દ્રનું તેજ, નલો મંડ-
ળમાં સ્વેચ્છાનુસાર વિહાર કરનારી વિદ્યુદ્ધતાનું ચાંચલ્ય અને
ચોમાસાના દિવસમાં કાન ફેાડી નાખે તેવી ગર્જના કરનારો મેઘ,
એ બધું કોણે ઉત્પન્ન કર્યું ? વૃક્ષરૂપ વદ્ધલને કોટિ કરતી હોય
તેમ વિંટળાઈ રહેલી આ લતાઓમાં મોહકતા કોણે મૂકી ?
મહાન પર્વતોના શિખર પરથી રાત્રિ દિવસ અખંડ રીતે ખળ
ખળ કરતું જળ કોની આજ્ઞાથી વહ્યા કરે છે ? જોવામાં મનો-
હર, સુંઘવામાં સુરભિમય; પરંતુ ચૂંટવા જતાં હાથની આંગ-
ળીમાં કંટક ભોંકાય એવા છોડમાં સુરમ્ય ગુલાબનાં પુષ્પો કોની
આજ્ઞાથી ખીલે છે ? એ બધી સર્વ શક્તિમાન અદ્વાનીજ
અગોધ, અગમ્ય અને અનંત લીલા છે. સ્વર્ગ અને મર્ત્ય-
લોકનો ઉત્પાદક અદ્વાજ છે. અખીલ સૃષ્ટિ અદ્વાનીજ છે.
અર્થાત્ સૃષ્ટિ અદ્વામય-ઇશ્વરમય છે; પરંતુ મનુષ્ય ! ઇશ્વર
નિર્મિત સૃષ્ટિપર પોતાનો અધિકાર ચલાવનારો અને પોતાની
બુદ્ધિમત્તાનો આડંબર ધારણ કરનારો મનુષ્ય ! અરે ખુદા !
મનુષ્યની ઉત્પત્તિમાં ઇશ્વરની લીલાદશ્યમાન થતી નથી ! શય-
તાનના સામ્રાજ્યમાં ધાતુ અને રસનું મિશ્રણ થવાથી મનુષ્યની
ઉત્પત્તિ થઈ હશે ! એક ન્હાનું સરખું મનુષ્યપ્રાણી વિશ્વનિ-
યંતા ઇશ્વર બદલ નાસ્તિક મતનું પ્રતિપાદન કરવા મંડી જાય
છે. દીપક દષ્ટિએ પડતાંની સાથેજ તેનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવાનો
અક્ષમ્ય અને હાસ્યારૂપદ પ્રયત્ન કરનારા પતંગીઆની પેઠે આ
સૃષ્ટિમાં જન્મ પામ્યા પછી મૃત્યુ થતાં સુધી ઇશ્વરી સંકેતના
કપોલ કલ્પિત રીતે ભળતાજ અર્થ ઉપજાવી કાઢનારા મનુષ્ય
પ્રાણી ! કાચના શીશાને પાદાઘાત થતાંની સાથેજ તેના સહસ-
શઃ ટુકડા થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે અદ્ય સમયમાંજ હોતો ન

હતો થઈ જાય તેવો આ ક્ષણ ભંગુર દેહ તું ત્હારી માલિકીને માને છે કે ? ત્હારી આશા, ત્હાડું સામર્થ્ય, ત્હારી ઇચ્છા એ સઘળાં આજની રાત્રિ પણ ટકી રહેશે કે કેમ, તે માટે ત્હારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે ? તું જાણે છે કે ત્હારો આ રૂપવાન દેહ અદ્ય સમયમાં જ બળીને ખાકસાર થઈ જનાર છે ? અથવા તો તે કષ્ટમાં દટાઈ જવાનો છે ? જ્યારે જ્યારે તું ઇશ્વરેચ્છા વિરૂદ્ધ અમુક કાર્ય કરવા માટે તત્પર થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે ત્હને થપ્પડ લગાવીને ત્હાડું કાર્ય પાર પડવા દેતો નથી. ક્ષણે ક્ષણે તે ત્હને પોતાની સત્તાનું ભાન કરાવીને ત્હારો ગર્વ તોડી પાડે છે; પરંતુ એ અદ્રષ્ટ ઇશ્વરી સંકેત ત્હારા પોતાના શુભ માટે જ છે, એ તું સ્હમજે છે કે ? તું એવું જ્યારે માનવા લાગીશ, ત્યારે ત્હારો કીર્તિધ્વજ અખિલ વિશ્વમાં ફરકવા લાગશે એમ ત્હને નથી લાગતું કે ? અહો, હું મ્હાડું રાજ્ય, મ્હારો ધર્મ એ બધું કેવી રીતે ચલાવું છું. ઉદાહરણો આપનાર પોતે જ તદ્દનુસાર ન વર્તે તો તે કેવી રીતે યશસ્વી નિવડે ! મ્હાડું રાજ્ય, મ્હારો ધર્મ અને મ્હાડું સર્વસ્વ હું ઇશ્વરનેજ ચરણ ધરી દઉં તો ? તે દયાળુ છે, સર્વ શક્તિમાન છે, તેજ મ્હને સત્ય માર્ગ બતાવશે. “ અદ્વા હો અકબર ”

બાદશાહ અકબર આ પ્રમાણે વિચાર તક્લીન થયેલો. રાજ મહાલયની સમીપમાં આવી રહેલા ઉદ્યાનમાંની એક પત્થરની બેઠકપર બેઠો હતો. એવામાં તેની નજર સ્થામેની પુષ્પલતા તરફ ગઈ. એક માણી વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો તોડી તોડીને પોતાના ખભા પરની ઝોળીમાં નાંખતો હતો. તેણે એટલાં બધાં પુષ્પો ચુંટી લીધાં હતાં કે તેની ઝોળી મ્હોં સુધી પુષ્પોથી ભરાઈ ગઈ હતી; પરંતુ પુષ્પો તોડતાં તોડતાં સંગીતની ધૂનમાં ચડેલા માણીને તેનું ભાન નહોતું. અંતે જ્યારે પુષ્પો ઝોળીમાંથી ઉભરાઈ જવાં લાગ્યાં અને તેના ચરણ પર પછડાઈને નીચે પડવાં લાગ્યાં, ત્યારે જ તે સંગીતની ધૂનમાંથી ચમક્યો. હમણાં જ અખિલ

સૃષ્ટિ પર અંધકારનું સામ્રાજ્ય વિસ્તૃત થઈ જશે, એમ લાગવાથી માળી ઉતાવળે પગલે ઉદ્યાનમાંથી જવા લાગ્યો.

અકબરે માળીને ઉતાવળે પગલે જતો જોયો. અત્યાર સુધી તે તેના પ્રત્યે એકી ટસે તાકી રહ્યો હતો. કોણ જાણે બાદશાહના મનમાં શું એ વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે તેણે માળીને અવાજ કરીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

બાદશાહ અકબરને જોતાંની સાથેજ માળી ચમક્યો. ને બાદશાહ પાસે આવી ઘુંટડીએ પડીને તેને સલામ કરી. એટલે અકબરે પૂછ્યું: “ કેમ ! આ પુષ્પો તું કેના માટે લઈ જાય છે ? ”

“ બેગમ સાહેબા માટે. ” માળીએ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો.

અકબર મૌન રહ્યો. માળી પશુ નીચું જોઈને ઉભો હતો. અંતે એક નિઃશ્વાસ નાખીને અકબર બોલ્યો: “ તું આ બધા પુષ્પો પકાના અંતઃપુરમાં લઈ જા. ”

“ જી હજૂર જેવી આજ્ઞા. ” એટલું બોલીને માળી બાદશાહને સલામ કરીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

અકબર વિચાર તન્દ્રાને અધીન થયો. માળી ઉભો રહ્યો કે ચાલ્યો ગયો હતો, તેનું તેને લાન રહ્યું નહિ. અકબર પહેલાં વિચાર મગ્ન જણાતો હતો, ત્યારે તેની મુખમુદ્રા પર ગાંભીર્ય અને સમાધાન વૃત્તિની છાયા દૃષ્ટિગોચર થતી હતી; પરંતુ અત્યારે તેની મુખમુદ્રા પર અસંતોષની છાયા સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતી હતી. તેના કપાળમાં કરચલીઓ પડી. અત્યાર સુધી નિશ્ચલ રીતે બોળામાં પડી રહેલો હસ્ત ઉંચો થયો. અકબર ટટ્ટાર થયો. આળસ મરડી નિઃશ્વાસ નાખતાં તે બોલ્યો: “ પકા ! ઓ ! હઠીલી પકા ! ”

પુનઃ બાદશાહે અદ્ય સમય સુધી મૌન ધારણ કર્યું. પ્રણયની ભવિષ્યતા બદલ તે વિચાર કરવા લાગ્યો. કપાળ પર

હાથ ફેરવતો ફેરવતો તે બોલ્યો. “ હવે હું એ સંબંધી વિચાર જ કરીશ નહિ. પ્રજ્ઞયના ત્રાસદાયક વિચારને આધીન હું નહિ જ થાઉં ! પ્રજ્ઞયની લોહપતાને વિવશ થવા કરતાં રાત્રિ દિવસ અલ્લાનું ચિન્તન કર્યા કરવું એ કંઈ એમ્મું શ્રેયસ્કર નથી. ”

“ અત્યારે એવી શું ગંભીર ખટપટમાં પડ્યા છો, જહાંપનાહ ! ” બાદશાહની બેઠકની પછવાડેથી અવાજ આવ્યો.

બાદશાહે પાછું ફરીને એમ્મું તો પોતાનો પ્રિય મિત્ર બીરબલ શિર ઝુકાવીને ઉભો હતો. બીરબલને જોવાથી બાદશાહની વિચાર તન્દ્રા ઉડી ગઈ. તેણે સ્મિત કરતાં બીરબલને પૂછ્યું. “ કંઈ નવા જુની છે કે શું ? ”

“ હાજી, કાજી આપને મળવા ઇચ્છે છે. ”

“ કાજી, શબ્દ સાંભળતાં જ અકબરની મુખમુદ્રા પર નાખુશીની છાયા ફરી વળી. કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય અકબર બીરબલ પ્રત્યે થોડી બાર મુઠ્ઠી એકી ટસે તાકી રહ્યો અને પછી ગંભીર સ્વરે બોલ્યો: “ બીરબલ, આ કાજી મ્હને શામાટે મળવા ઇચ્છે છે તે તું જાણે છે કે ? ”

“ ના જહાંપનાહ. ” બાદશાહની બદલાતી મુખચર્યાનું નિરીક્ષણ કરતો બીરબલ બોલ્યો.

“ તેની સાથે ત્હારો મેળાપ કેવી રીતે થયો ? ”

“ હું આપને રાજમહાલયમાં મળવા માટે ગયો, ત્યારે તે રાજમહાલયની દેવડી પાસે બેઠો હતો. આપ રાજમહાલયમાં નથી; પરંતુ ઉદ્યાનમાં છો એવી ખાતમી મ્હને દેવડી પરના પહેરેગીરે આપી એટલે હું આ તરફ આવવા નીકળ્યો. કાજી પણ મ્હારી પાછળ આવવા લાગ્યો અને આપની મુલાકાત કરાવી આપવાની તેણે મ્હને વિનંતી કરી છે. હું તેને બહાર ઉભો રાખીને આપની આજ્ઞા માગવા આવ્યો છું. ”

“ ઠી....ક ” અકબર ઉદ્વિગ્ન સ્વરે બોલ્યો.

“ખીરબલ, જ્યારે જ્યારે આવી ગડમથલ ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે ત્યારે મ્હારી ક્રોધજ્વાળા ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ કાળ મ્હારા રાજકાર્યભાર વિષે ભળતી જ ચર્ચાઓ ઉપસ્થિત કરવાનો ધંધો લઈ બેઠો હોય એમ મને લાગે છે.”

“શા ઉપરથી આપ એમ કહો છો ?” ખીરબલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“હું ખુલાસો કરું છું.” એમ કહી અકબરે બોલવું શરૂ કર્યું. “ફતેહપુર સિક્રિના દક્ષિણ તરફના સીમાડે કેટલાક ગરીબ રાજપૂતોનાં ઘર આવી રહેલાં છે અને ત્યાંથી થોડે દૂર સરકારી જમીનનો એક વિશાળ ટુકડો છે. આ જમીનનો ટુકડો મેળવવા માટે કાળજી મ્હને વારંવાર અરજ ગુજારી છે. એક વખત મ્હેં તે જમીનનો તે શું ઉપયોગ કરવા માગે છે તે બાબતમાં પૂછ્યું; પરંતુ તે બાબતમાં તેનો ખુલાસો મને ઇષ્ટ જણાયો નહોતો.

“એ જમીન મેળવવામાં તેનો ઉદ્દેશ હજુસ્ને શું શકમંદ જણાય છે ?”

“શકમંદ ! તેનો આંતરિક ઉદ્દેશ અતિ દુષ્ટ છે. તે જમીન તેને હું આપવા ઇચ્છતો જ નથી. તેણે મ્હને એવું જણાવ્યું છે કે તે ત્યાં એક મસ્જિદ બાંધવા ઇચ્છે છે; પરંતુ આ એક પ્રકારનું અસત્ય બહાનું છે. રાજપૂતોના નિવાસસ્થાનની નજીકમાં મસ્જિદ બાંધાવીને તેઓને ગુસ્સા રીતે તે કનડગત કરવા ઇચ્છે છે, એ વાત હું ક્યારનોયે કળી ચૂક્યો છું. મ્હને આ વર્તન પ્રત્યે ખરેખર ક્રોધ ઉપજે છે. ખીરબલ, આવી વ્યક્તિઓ અમારા ઇસ્લામી ધર્મને બદનામ કરે છે. જા, તું તૈને કહી દે કે બાદશાહ અત્યારે તમારી મુલાકાત લઈ શકે તેમ નથી.”

“પરંતુ....” ખીરબલ બોલતાં બોલતાં અટકી ગયો.

“કેમ, વળી પરંતુ શું ?” અકબર બોલ્યો.

“ મુને લાગે છે કે બાદશાહ સલામતે અત્યારે કાજીની શુલાકાત લીધી હોત તો ઠીક. ”

“ પણ તેનું કંઈ કારણ ? ”

“ કારણ એજ કે જ્યારે તે આપને મળવાજ હચ્છે છે, ત્યારે આપ તેને અત્યારે ના પાડશો; તોપણ તે પુનઃ આવ્યા વગર રહેશે નહિ. જો તેને તે જમીન આપવી જ નથી, તોપછી તેને સ્પષ્ટ ઉત્તર અત્યારે જ આપી દેવામાં શી અડચણ છે ? ”

“ ખીરબલ, તું હિંદુ હોવા છતાં પણ એક ઇસ્લામી ફકીરની તરફદારી શામાટે કરે છે ? ” સ્મિત કરતાં બાદશાહ બોલ્યો.

“ જહાંપનાહ ” ખીરબલે બોલવું શરૂ કર્યું. “ બાદશાહ અકબર ન્યાયી-ઉદાર અને ક્ષમાવન્ત છે; તેમજ તે કોઈ પણ ધાર્મિક ઝગડાઓમાં નહિ પડતાં સર્વ ધર્મને સમાન ગણે છે, એ વાત સુશિક્ષિત જનસમાજ સારી રીતે જાણે છે. ઇસ્લામી ધર્મ, હિન્દુધર્મ અને બીજાં પણ જૂદા જૂદા ધર્મો અત્યારે આપના જેવા ન્યાયી શહેનશાહના ઉદાર આશ્રય નીચે સુરક્ષિત રહેવા પામ્યા છે. આપ સર્વ જનતાને સમાન ગણો છો. ક્ષમા આપવામાં ઉદાર છો, તેવાજ અપરાધિઓને શાસન કરવામાં ક્રૂર છો. આપની પાસે રંક અને રાયને શુદ્ધ ન્યાય મળી શકે છે. હું કાજીની તરફદારી કરતો નથી; પરંતુ તેને આશામાં ને આશામાં ધક્કા ખવડાવવા કરતાં ચોકબો ઉત્તર આપી દેવામાં આવે તો વધારે સારું. ”

“ ઠીક; જા ત્યારે તેને અહિં બોલાવી લાવ ”

ખીરબલ કુર્નિસ બજારીને ચાલતો થયો. બાદશાહે તેના પ્રત્યે એક પ્રેમભરી દષ્ટિ ફેંકી અને સ્વગત બોલવા લાગ્યો: “ પોતાનું તેટલું સારું અને બીજાનું તેટલું ખોટું એવું સૌ કોઈ માને છે; પરંતુ તેમ માનવું એ ભૂલ છે. હું આખા ભારતવર્ષનો શહેનશાહ છું. સામાન્ય જનસમાજ

કરતાં હું મહદ્ પદ પામેલો છું. અખિલ ભારતવર્ષની પ્રજાને શુદ્ધ ન્યાય આપીને તેમનું સંરક્ષણ કરવું એજ મહાર્ગ પરમ કર્તવ્ય છે. ઇસ્લામીઓ અને હિન્દુઓ બન્ને પ્રત્યે સમાન દષ્ટિ રાખવી એ મહારી ફરજ છે. મહારી શીતળ છાયા નીચે નિવાસ કરતી સિક્કિની ગરીબ રાજપૂત પ્રજાને મહારા ધર્મનો ગુરૂ ત્રાસ આપે એ મહારાથી કદિ પણ સહન થઈ શકશે નહિ. તેનો ઉદ્દેશ હું કદિ પણ સફળ થવા દેનાર નથી.”

અકબર આ પ્રમાણે વિચાર કરતો બેઠો હતો, એટલામાં બીરબલ કાળને લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કાળ બાદશાહને કુર્નિસ બજારની પોતાના ગળામાંની માળા હાથમાં લઈને તેના મણકા ફેરવતો બાદશાહ સામું જોતો ઉભો રહ્યો. બીરબલ બાદશાહ બેઠો હતો તે બેઠકથી બે કદમ દૂર બાદશાહ અને કાળ પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતો ઉભો.

“કાળ !” પોતાની સામેની પુષ્પલતા પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતો અકબર ભવાં ચઢાવીને બે પરવાઈથી બોલ્યો. “તમે અત્યારે મહારી પાસે શામાટે આવ્યા છો તે હું સહનજી ચૂક્યો છું. સિક્કિમાં સરકારી જમીનનો ટૂકડો મેળવવા માટે તમે મહને અરજ ગુજારી છે અને તે બદલ મહારો છેલ્લો નિર્ણય બાજુવા માટેજ તમે આવ્યા છોને ?”

કાળનું વય આશરે પચાસ વર્ષનું હતું, તેનું શરીર રૂપરૂપ અને શ્યામવર્ણ હતું, તેની દાઢીના શ્વેત થઈ ગયેલા કેશ વચ્ચે વચ્ચે પવનની લહરીઓને લીધે ફરફર ઉડી રહ્યા હતા. તેનાં ચક્ષુ બારિક હતાં; પરંતુ તેમાં હજી ચંચળતા હતી અને કંઠમાં તેણે ચાર પાંચ માળાઓ ઘાલેલી હતી.

બાદશાહનાં અવગણના અને ક્રોધમિશ્રિત ઉપર્યુક્ત શબ્દો સાંભળીને કાળએ પોતાના ઓષ્ટ દબાવ્યા અને બાદશાહ પ્રત્યે એક ક્રોધપૂર્ણ દષ્ટિપાત ફેંકી પુનઃ માળા ફેરવતાં ફેરવતાં તે નમ્ર સ્વરે બોલ્યો. “હાં, જહાંપનાહ, મહેં તે જમીન બાબત આપ નામવરને બે ત્રણ વખત અરજ ગુજારી હતી; પરંતુ હજી

સુધી મ્હને તે બાબતનો ખુલાસો મળ્યો નથી અને તેથી આજે બાદશાહ સલામતને તસ્દી આપવી પડી છે.”

“કાજી ! ઇસ્લામી ધર્મ માટે તમારા હૃદયમાં લાગણી હોય એ સ્વભાવિક છે; પરંતુ તેજ સ્થળે મસ્જીદ બાંધવામાં તમારો શો ઉદ્દેશ છે તે હું જાણવા ઇચ્છું છું.” કાજી પ્રત્યે તીક્ષ્ણ દષ્ટિ ફેંકતો બાદશાહ બોલ્યો.

“જહાંપનાહ” હવે પોતાના હેતુને બાદશાહ તરફથી અનુમતિ મળશે એમ લાગવાથી મનમાં ને મનમાં આનંદ પામતો કાજી નમ્ર સ્વરે બોલ્યો: “જે જમીનની આસપાસ કેટલાક અદલાના ઉપાસકો રહેતા હોવાથી તેમની નિમાજ પઢવાની સગવડ સચવાય એ હેતુથીજ—”

“એટલે ? અકબર ઇસ્લામી ધર્મની ઉન્નતિ કરવામાં બેદરકાર રહે છે એમ તમારું માનવું છે ?”

“નહિ, નહિ;” કાજી વિસ્મિત થયો હોય એમ ચમકી ને બોલ્યો. “મહારી માન્યતા એવી છેજ નહિ; પરંતુ જહાંપનાહ, આપ જનસમાજનું ગમે તેટલું શ્રેય કરવાનો શ્રમ લ્યો, તોપણ તે ઐહિક કલ્યાણ જ ગણી શકાય. અને તે ઐહિક કલ્યાણ કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ સામાજિક કલ્યાણ કરવાની જવાબદારી અદલાએ અમારા શિર પર મૂકી છે. અદલાના ઉપદેશથી જ જનતાનું કલ્યાણ થાય તે વધારે સારું ગણી શકાય.”

હવે અકબરના કોધનો પાર રહ્યો નહિ. તોપણ તે પોતાનો કોધ શમાવી દઇને મૃદુ સ્વરે બોલ્યો. “જનસમાજના કલ્યાણાર્થે હું જે જે પ્રયત્નો કરું છું, તે અદલાની ઇચ્છાથી નથી કરતો, એ તમે શી રીતે જાણી શક્યા ?

મહમદ પયગમ્બરના પ્રત્યેક અનુયાયી માટે હું પૂજ્ય બુદ્ધિ ધરાવું છું; પરંતુ કંઈ કાર્ય કરતી વખતે મહારે મહારી સમસ્ત પ્રજાના કલ્યાણના પણ વિચાર કરવો જોઈએ. ઇસ્લામીઓ અને રજપૂતો, એ બન્ને પ્રજાની વચ્ચે કોઈપણ બાબતનો ક્ષુદ્ર ભેદ ભાવ રાખવાની મ્હને કંઈ પણ આવશ્યકતા જણાતી નથી.”

થોડીવાર અકબર મૌન રહ્યો. તેણે કાળ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિ ફેંકી. પોતાના ઉપદેશની અસર કાળની મુખમુદ્રા પર થઈ નથી એમ લાગવાથી અકબર પુનઃ બોલ્યો: “કાળ, તમે જે જમીનની માગણી કરો છો તે તમને નહિ આપવા માટે હિન્દુ પ્રજા તરફથી મ્હને સેંકડો અરજીઓ મળી છે. તે ઉપરથી આ જમીન આપવાનું પરિણામ મારા બેઉ અંગો વચ્ચે કલેશ વધારનારું મને જણાય છે, જેથી હું તમને તે જગ્યા આપી શકતો નથી.”

“ઠીક, પરંતુ તે જમીનની નજદીકમાં બીજા કેટલાક ઇસ્લામીઓ રહે છે તેઓ પોતાની જમીન મ્હને વેચાતી આપવા—”

“તેમને પોતાની જમીન વેચવી હશે તો શાનશાહ તે ખરીદવાને શક્તિવાન છે.” અકબર વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો: “તે સ્થળની નજીકમાં તમને એક તસુ જેટલી પણ જમીન મળે નહિ એવી મ્હારી ઇચ્છા છે.”

એટલું બોલીને બાદશાહ મૌન રહ્યો. ખીરબલે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. તે કાળ પ્રત્યે સાશંક દ્રષ્ટિ ફેંકવા લાગ્યો; પરંતુ કાળની મુખમુદ્રા પર ક્રોધ, આશ્ચર્ય કિંવા નિરાશાની છાયા સરખી પણ તે જોઈ શક્યો નહિ.

અદ્ય સમય પછી કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ કાળ બોલ્યો: “પોતાના રાજ્યમાં ઇચ્છાનુસાર અધિકાર ચલાવવાનો જહાંપનાહને હક્ક છે; પરંતુ મર્ત્યલોકના રાજ્યો પર પોતાનો અધિકાર ચલાવનાર આપને તેમજ સર્વ નૃપતિઓને અલ્લાના સિંહાસન પાસે પોતાના શિર—”

“સખુર !” અકબર ધુરડી ઉઠ્યો: “તમે અહીં ઉપદેશ સંભળાવવા માટે આવ્યા નથી ! તમને જે ખુલાસો જોઈતો હતો તે મળી ગયો છે. જાઓ !”

“અલ્લા જહાંપનાહનું રક્ષણ કરો.” એટલા અરપટ

સખેં બોલીને કાજ ત્યાંથી ચાલતો થયો. બીરબલ પણ તેને ઉધાનની ખડાર મૂકી આવવા માટે તેની પાછળ જવા લાગ્યો. બાદશાહે માત્ર કાજ પ્રત્યે તિરસ્કાર સૂચક દષ્ટિ ફેંકી.

અદ્ય સમયમાંજ બીરબલ પાછો આવ્યો. એટલે સ્મિત કરતાં અકબર બોલ્યો. “બીરબલ ! મહારા હૃદયમાંના ઉભરા કાઢવાથી હવે મહારો ક્રોધ કંઈક શાંત થયો છે.”

“પરંતુ હિંદુ પ્રજાના કલ્યાણનો વિચાર કરીને આપે આજે ઉદાર પગલું ભર્યું છે, તેનું કંઈ ભલતુંજ પરિણામ ન આવે તો સારું !” બીરબલ ચિન્તાતુર મુખમુદ્રા કરીને ધીમેથી બોલ્યો.

“એટલે ? તે મહારા પ્રાણુ તો હરવાનો પ્રયત્ન નહિ કરેને ?” બાદશાહ ખડખડ હસી પડ્યો.

“કદાચ તેમ પણ બને. આ બાબતમાં આપણે ખાસ સાવધાનતા રાખવાની જરૂર છે.” બીરબલ ગંભીર સ્વરે બોલ્યો.

“ઠીક છે. પ્રસંગ આવ્યે સૌ થઈ રહેશે.”

પ્રકરણ ૪ થું.

જીજીઆવેરાનો જીલમ.

આજે આખો દિવસ વૃષ્ટિ થયા કરી હતી. અત્યારે પણ વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસી રહ્યો હતો. અજવાળી રાત્રિ હોવા છતાં આકાશ વાદળાંથી એવું છવાઈ રહ્યું હતું કે ચન્દ્ર દર્શન થઈ શકતાં નહોતાં. અર્થાત્ સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે વિજળીના ચમકારા થતા હતા. વળી મેઘ ગર્જનાં પણ કાન ફેાડી નાખે તેવી જ વારંવાર થયા કરતી હતી.

કુતેહપુરસિકિની દક્ષિણ બાજુના સીમાડાપરના કુંજાલ
ઝુંપરાઓમાં ગરીબ રાજપુતો રહેતા હતા. મહેનત મજૂરી કરીને
તેઓ પોતાનો ઉઠર નિર્વાહ ચલાવતા હતા. બાજુના જંગલમાંથી
મેળવેલા વાંસના કકડાને ઝાડનાં પાદડાંના આચ્છાદનવાળા
ઝુંપડાનો આશરો તે રજપૂતો ઉભા કરતા, તેથી વરસાદે આજે
ખિચારા ગરીબ લોકોના ઝુંપડામાં પાણી પાણી કરી મૂક્યું !

એક ઝુંપડાની તો એવી દુર્દશા થઈ હતી કે કહેવાની
વાત જ નહિ. ઝુંપડીની એક બાજુની એથ વિખાઈ પડી
હોવાથી, અંદર એક તસુ જેટલી જમીન પણ કોરી રહી નહોતી.
ઝુંપડીમાં દીપક તો હોયજ ક્યાંથી ? વચ્ચે વચ્ચે વિજળીના
ચમકારા થતા, તેના પ્રકાશવડે એટલું જોઈ શકાતું હતું કે તે
ઝુંપડીના મધ્ય ભાગમાં એક સ્ત્રી અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં પડી
હતી. તે સતી મરણ પામેલી હોવી જોઈએ, કારણ કે તેના
ઓશિકા પાસે બેઠેલો તે મૃત સ્ત્રીનો પતિ દુઃખના નિઃશ્વાસ
મુકતો હતો. તેણે ઘણીવાર સુધી છાનું છાનું રડ્યા કર્યું; પરંતુ
લાંબો સમય સુધી તેનાથી તેમ થઈ શક્યું નહિ. આખરે તે
પોતાની મૃત પત્નીને કોટિ કરીને મોટેથી રૂદન કરવા લાગ્યો.
બહાર ભયંકર મેઘ ગર્જના થવા લાગી. વિજળીએ માત્ર અર્ધ-
ક્ષણ આ દેખાવ જોઈ લીધો અને તે પુનઃ અદૃશ્ય થઈ ગઈ.
અને ઝુંપડીમાં પુનઃ અંધકાર વ્યાપી ગયો. પેલો પુરૂષ હજી
રૂદન કરતો હતો; તેવામાં તેને કંઈક યાદ આવ્યું. તે રડતો અંધ
થયો. પોતાની પત્નીના વક્ષઃસ્થળપર મૂકેલું પોતાનું શિર તેણે
ઉચ્કર્યું અને એક દિર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને ઝટ દઈને તે ઉભો
થઈ ગયો.

અત્યાર સુધી તેને પોતાના ન્હાના અને બહાલા પુત્રની
સ્મૃતિ નહોતી. હવે તે તેને યાદ આવ્યો, તરતજ તે ઝુંપડીના
એક ખૂણામાં ગયો અને એકફાટેલી ગોદડીમાં વિંટાએલું બાળક
તેણે ઉચ્કર્યું. તે બાળકને એક સપ્તેમ ચુંબન કરીને તેને છાતી
સરસું ચાંપતો તે પુરૂષ અશ્રુપૂર્ણ નયને બોલ્યો. “ બેટા ! તારી

માતા ત્હારો ત્યાગ કરીને ચાલી ગઈ છે. ” એટલું બોલતાં બોલતાં તેનાથી મોટેથી રડી જવાયું.

પ્રિયપાઠક ! બિચારું અજ્ઞાન બાળક પિતાના રૂદનનો અર્થ શું સમજવાનું હતું ? નિદ્રામાંથી જાગત થવાથી તેણે રડવા માંડયું. બાળકના રૂદનથી તેના પિતાનું હૈયું વધારે ભરાઈ આવ્યું. તેણે તે બાળકને પોતાની મૃત પત્નીની છાતી પર સૂવાડયું અને પત્ની તથા બાળક બન્નેને સ્નેહાદિંગન દઈને તે છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગ્યો.

આ સ્થિતિમાં તે ઘણી વાર સુધી પડ્યો રહ્યો. ત્યારપછી જાગત થઈને તેણે જોયું તો આકાશમાં વાદળાં વિખરાઈ જવાથી ચંદ્ર અમૃતધારા વર્ષાવી રહ્યો હતો. મૃત દેહને બાળવાની કંઈપણ વ્યવસ્થા કરવાનો વિચાર કરીને તે ત્યાંથી ઉભો થયો અને પોતાના આડોશી-પાડોશીઓને બોલાવવા લાગ્યો; પરંતુ કોઈએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. નજીકના કોઈપણ જીંપડામાંથી બિલકુલ અવાજ આવતો નહોતો. સર્વત્ર શાંતિ જણાતી હતી. શું બધાં ક્યાંયી નાસ્તી ગયાં હશે કે ઉંઘતા હશે ? એમ વિચારતો તે પોતાની જીંપડીમાં પાછો આવ્યો અને પોતાની પત્નીની છાતી પર મસ્તક મુકીને રડવા લાગ્યો.

અદ્ય સમયમાં જ તેણે ઘોડાના ડાબલાનો અવાજ સાંભળ્યો. તેણે કાન માંડ્યા. ઘોડા નજીકમાં જ આવી પહોંચ્યા હોવા જોઈએ એવી તેની પ્રતીતિ થઈ. પોતાને કદાચિત્ અનાયાસે મદદ મળી આવશે, એવી આશાથી તે જીંપડીના દ્વારપાસે આવીને ઉભો. ચન્દ્રના ઉજ્જવલ પ્રકાશમાં તેણે ખારણામાં આવીને જોયું તો ચાર ઘોડેસ્વારોને પોતાની જીંપડી સમીપ આવી પહોંચેલા જોયા. તે ઘોડેસ્વારોમાંનો એક બોલ્યો: “ અરે, એ શયતાન, જરા અહિં આવી જા જોઈએ ? ”

આ હુકમનો અનાદર કરીને જીંપડીમાં પાછું ચાલ્યા જવું એ અશક્ય હતું. રાઘોજી (જે તેનું નામ હતું) દ્વંજતા શરીરે

આગળ ચાલ્યો. મહા મુશિખતે ડગલા લરતા રાઘોજી પ્રત્યે ડાળા ધૂરકાવતો પેલો ઘોડેસ્વાર બોલ્યો: “ તાકીદ કર, બદમાશ ! ”

હવે રાઘોજીની ખાત્રી થઈ કે કોઈ ન્હાનો સૂનો અધિકારી પોતાનો નિત્યનો અત્યાચાર કરવા સાડ નીકલ્યો છે; કારણકે પોતાની પ્રજા સુખી રહી શકે એવા કાયદાઓ ઘડવાનું કામ જોકે શહેનશાહ અકબરના હાથમાં હતું; પરંતુ તે કાનૂનોની બળવણી કરનારા તો આવા ન્હાના સુના અધિકારીઓ જ હતા. આથી જ અકબરને બબર પણ નહોતી કે શુભ રીતે પોતાની પ્રજા પર કેવો જૂલમ થયા કરતો હતો. જીજીઆ વેરાના બહાના હેઠળ તેના કેટલાક અમલદારો ગરીબ અને અશિક્ષિત લોકોને રંબડીને તેમની પાસેથી પૈસા ઓકવતા અને પોતાના ખિસ્સા નાણાથી તર કરતા હતા. આ કારણથી જ ગરીબ લોકો અધિકારીનું નામ સાંભળતાં કંપી ઉઠતા. રાઘોજી ઘોડેસ્વારોને જોઈને ધ્રુજ ઉઠ્યો હતો તેનું પણ એજ કારણ હતું; પરંતુ કાળના મ્હોંમાં બળિ રૂપે પડ્યા સિવાય છુટકોજ નથી એમ ધારીને રાઘોજી તે અધિકારી પાસે જઈને ઉભો.

“ શયતાન ! જીજીઆ વેરો જલદી લાવ. ” પેલો મુસલમાન ઘોડેસ્વાર બોલ્યો.

રાઘોજી મૌન ઉભો રહ્યો. પોતાના શા હવાલ થાય છે તેની તે ધૈર્યથી રાહ જોવા લાગ્યો.

“ કાન ફૂટી ગયા છે કે ? ” પેલો મુસલમાન સ્વાર હવે રાતો પીળો થઈ ગયો અને બોલ્યો. “ પૈસા લાવ. જીજીઆ વેરો સત્વર આપી દે. ”

“ મ્હારી પાસે પૈસા નથી જેથી જીજીઆ વેરો આપવાની મ્હારી શક્તિ નથી. ” રાઘોજી નમ્ર સ્વરે બોલ્યો.

“ અરે પાગલ, પૈસા આપે છે કે કેદ કરે ? ” પેલો ઘોડેસ્વાર ઘોડા પરથી નીચે ઉતરીને રાઘોજી પાસે આવ્યો અને તેના બન્ને હાથ પકડીને બોલ્યો.

ગરીબ મનુષ્યો મોટા માણસોનાં કે અધિકારીઓનાં અપમાન કારક વચનો સાંભળવા માટે ટેવાયલાં હોય છે. ગરીબાંએ કુદરતી રીતે તેમના સ્વભાવમાં નમ્રતા મૂકી હોય છે; પરંતુ જ્યારે સહન શીલતાની પરાકાષ્ટા થાય છે ત્યારે તે નમ્રતા પણ ઉચ્ચતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યા વગર રહી શકતી નથી. અત્યાર સુધી શાંત રહેલા રાઘોજીનો પિત્તો હવે હાથથી ગયો. આને પોતાની પ્રિય પત્નીનું મૃત્યુ થયું હોવાથી તેનું ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન હતું. વળી અતિ વૃદ્ધિને લીધે તેની કંગાલ ઝુંપડીનો આશ્રય પણ ચુંથાઈ ગયો હતો. મૃત પત્નીના શબની અંતક્રિયા કરવા માટે આડોશી-પાડોશીને બોલાવતાં તેમાં પણ તેને નિરાશા જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. આ પ્રમાણે તેના હૃદયમાં અગ્નિની જવાળા ભડભડ બળી રહી હતી, તેવામાં આ ઘોડેસ્વારોની મદદ મળવાને બદલે મુસલમાન સ્વારે રાઘોજીના હાથ પકડ્યા. એટલે રાઘોજીનો મિજાજ હાથથી ગયો. તેના હૃદયમાં સગળી રહેલા અગ્નિમાં ઘી હોમાયું, તેણે જોસથી મુસલમાન સ્વારના હાથમાંથી પોતાનો હાથ છોડાવી દીધો અને તેના પેટમાં એક જોસથી પાટુ લગાવી દઈને તે ઘોડેસ્વારને ધૂળ ચાટતો કરી દીધો.

પોતાને સંતાપનારને યોગ્ય શાસન આપીને રાઘોજી પોતાની ઝુંપડીમાં આવ્યો ગયો અને ગભરાટમાં રડતા બાળકને બાથમાં લઈ છાનું રાખવા લાગ્યો; પરંતુ ઝુંપડીનો આશ્રય લેવાથી શું ફાયદો થવાનો હતો? તે કંઈ થોડોજ એકાદ મજબૂત કિલ્લો હતો! પેલો ઘોડેસ્વાર તરતજ ઉભો થયો અને પોતાના હાથમાં ખુદ્દી સમશેર પકડીને ઝુંપડીમાં દાખલ થયો. રાઘોજીએ તરતજ પોતાના આડોશી-પાડોશીને મદદે બોલાવવા માટે ખુમો પાડી પણ તે મુસલમાન સ્વાર તેથી સહજ પણ લય પામ્યો નહિ. મૃતપત્નીના શબ પાસે બેઠેલા રાઘોજીની બાથમાં

તેનું પ્રિય બાળક હતું. પેલો મુસલમાન સ્વાર રાઘોજીના અંગપર ધસ્યો એટલે તેને તેની સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું. લઢતાં લઢતાં રાઘોજીના હાથમાંથી બાળક જમીન પર પડ્યું અને તે ગતપ્રાણ થઈ ગયું. પોતાનું એકનું એક બાળક ગતપ્રાણ થએલું જોઈને રાઘોજીને કંપારી આવી અને તે મૂર્છાગત થઈને ધરણી પર ઢળી પડ્યો.

આ બનાવ બન્યા પછી પેલા મુસલમાન ઘોડેસ્વારને જણાવ્યું કે અહિંથી કંઈ પૈસા પાકે તેવો સંભવ નથી—આવી કંગાળ જીંપડીમાંથી કશું મળવાનું નથી, એમ વિચારીને તેઓ સઘળા ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરતા હતા. એવામાં તે ઘોડેસ્વારોમાંના એકની દૃષ્ટિ રાઘોજીની પત્ની તરફ ગઈ. શાન્ત નિદ્રા લેતી તે તરૂણી પર દૃષ્ટિ પડતાંની સાથે તેનું અપ્રતિમ લાવણ્ય જોઈને તે ઘોડેસ્વાર મોહિત થયો.

પ્રિય વાંચનાર ! મનોવિકારને વિવશ થઈને મનુષ્ય કેવો મૂઢ બની જાય છે તે જૂઓ ! આ જગતના પ્રારંભ કાળથી તે અદ્યાપિ પર્યંત સૌન્દર્યની કલ્પનાઓએ પણ કેટલાયે મનુષ્યોને કેવા નચાવ્યા છે ? જે જે વસ્તુ પર મનુષ્ય અંતઃકરણમાંની સૌન્દર્યકલ્પના પોતાનું બળ અજમાવે છે, તે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્ય ગાંડાની પેઠે દોડાદોડ કરી મુકે છે. ભલે પછી તે વસ્તુ ગમે તેવી ક્ષણભંગુર હોય, ગમે તેવી બ્રાચક હોય કે ગમે તેવી અસત્ય હોય ! શકુંતલાની પ્રતિમા કાઢીને અશ્રુ ઢાળનારો અને મૈત્રેયી પાસે શકુંતલાના સૌન્દર્યરસનું પૂર્ણ રીતે વર્ણન કરનારો રાજા દુષ્યન્ત પણ એક વખત આવી જ સૌન્દર્ય કલ્પનાને આધીન થયો હતો, તો પછી સાધારણ મનુષ્યની તો બાતજ શી ? ટુંકામાં સૌન્દર્ય દેવ કે દાનવને પણ દીવાના બનાવે છે, તો પછી એક ઘોડેસ્વાર રાઘોજીની સ્ત્રીનું અનુપમ લાવણ્ય જોઈને તેના પ્રતિ આકર્ષાય તેમાં શું નવાઈ ? સારા-સારનો વિચાર હૃદયમાં ન લાવતાં તરતજ તે મૃત સ્ત્રીના

શબ પાસે જઈને ઉભો. તે પાપાત્મા આ પવિત્ર રાજ-પૂતાણીના શરીરનો સ્પર્શ કરવા જાય છે એજ ક્ષણે જીંપડની બહાર કંઈ કોલાહલ સંભળાયો. પુષ્કળ લોકો જીંપડી પાસે એકત્ર થઈ ગયા હોય એવી તે સ્વારોની ખાત્રી થઈ. પેલો નરાધમ પાંચ સાત ડગલાં પાછો હટી ગયો અને પોતાના સોબતી સાથે જીંપડીના દ્વાર તરફ પાછો વળ્યો; પરંતુ જીંપડીના દ્વારમાં લગભગ પચીસેક રાજપૂતો પોતાના હાથમાં મોટી લાકડીઓ લઈને ઉભા હતા. ઘોડેસ્વારો સહમજી ગયા કે પોતાનાં સો વર્ષ આજે પૂર્ણ થવા આવ્યા છે.

એક ઘટિકા પૂર્વે રાઘોજીએ પોતાના પાડોશીઓને જામ પાડી ત્યારે કોઈ જાગૃત થયું નહોતું; પરંતુ થોડા સમય પૂર્વે રાઘોજીએ જે કિકિયારી પાડી હતી, તેથી ઘણાખરા પાડોશીઓ જાગૃત થઈ ગયા હતા. અને તેઓ પોતાની નજીકની જીંપડીમાં રહેનારાઓને જાગૃત કરવા લાગ્યા. અદ્ય સમયમાંજ સૌ રાઘોજીની જીંપડી પાસે આવી પહોંચ્યા ને રાઘોજી તેની પત્ની અને બાળકને અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં જમીનપર પડેલાં જોયાં એટલે ત્યાં રહેલા મુસલમાન ઘોડેસ્વારોએજ રાઘોજી, તેની પત્ની અને તેના બાળકના મ્રાણ હુર્યા હોવા જોઈએ, એવી કદપના થતાં તેમની ક્રોધ જ્વાળા લભૂકી ઉઠી અને ‘મારો હુરામખોરોને તેમને ઠાર કરો !’ એવા ઉઠ્ઠારો ચોતરફથી સંભળાવા લાગ્યા. “સખુર કરો, સખુર કરો. અમરસિંહજી આવે છે.” એક જણ વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો.

આ સાંભળીને સર્વને વિજળીનો આંચકો વાગ્યા જેવું થયું. તે મુસલમાનને મારવા માટે ઉગામેલી લાકડીઓ સૌના હાથમાં એમની એમ રહી ગઈ. મુસલમાનના અંગપર ધસી જવા માટે તૈયાર થઈ રહેલા મનુષ્યોના પગ ત્યાં જમીન સાથે જ ચોંટી ગયા. ને અમરસિંહજી નામ સાંભળીને સૌ પાછા ફરી ને જોવા લાગ્યા. ખરેખર, અમરસિંહ પોતાની નિત્યની ગંભીર ગતિથી જીંપડી તરફ આવતો હતો. અમરસિંહને જોતાંની

સાથેજ સૌએ તેના નામની જય ગર્જના કરી; કારણ કે તે તેમનો વિશ્વાસુ નાયક હતો—લોક સેવક હતો. અમરસિંહની મૂર્તિ પ્રત્યે તેઓ સર્વ એકાગ્રચિત્તે જોવામાં એટલા બધા લીન થઈ ગયા કે તેમના આ દુર્લભ્યપણાનો લાભ લઈને પેલા ચારે મુસલમાન ઘોડેસ્વારો ઝુંપડીની બીજી બાજુએથી પલાયન કરી ગયા તેની સુદ્ધાં કોઈને બબર પડી નહિ.

ઝુંપડીની નજીકમાં અમરસિંહ આવી પહોંચ્યો એટલે સૌએ તેને નમન કર્યું. અમરસિંહ પ્રત્યે તેઓ નિઃસીમ પ્રેમ ધરાવતા હતા. અમરસિંહ સિક્કિના એક વિભાગમાં રહેતો હતો. જો કે તે કોણ છે, તે બાબતની કોઈને માહિતી નહોતી; પરંતુ તે પોતાનો કલ્યાણકર્તા હતો, એમ આ સર્વ ગરીબ રાજપૂતોની ખાત્રીપૂર્વક માન્યતા હતી. રાજપૂતોના કલ્યાણાર્થેજ અમરસિંહ પોતાનો સર્વ સમય વ્યતીત કરતો હતો. અકબર પોતે અત્યંત દયાળુ અને કાર્યદક્ષ નૃપતિ હતો; પરંતુ તેના રાજદરબારમાંના કેટલાક લુચ્ચા અધિકારીઓ—ખુદ શહેનશાહ પાસે પહોંચીને દાદ ન મેળવી શકે એવા ગરીબ—પ્રબંજનોને રંજડતા હતા. અકબરને આ અત્યાચારની રજ માત્ર પણ બબર મળતી નહિ. આ અત્યાચારના પ્રકાર અનેક હતા અને તેમાંના એકનું વર્ણન અમે ઉપર આપી ગયા છીએ. બીજો પ્રકાર લોકોને લાંચ આપીને ધર્માંતર કરાવવાનો હતો. આથી પરિણામ ઘણુંજ ખરાબ આવ્યું. અકબર બહારથી રાજપૂતો પ્રત્યે સ્હાનુભૂતિ દર્શાવે છે; પરંતુ ધર્માંતરની બાબતમાં અંદર-બાનેથી તેનો હાથ હોવો જોઈએ, એવી તે સમયના પુષ્કળ રાજપૂતોની માન્યતા હતી અર્થાત્ તેમનામાં એવી ગેરસમજ ફેલાવા પામી હતી. અમરસિંહના મનમાં પણ આવીજ ગેરસમજ ઉદ્ભવી હતી અને તેથી તેણે ગરીબ રાજપૂતોનાં દુઃખનું નિવારણ કરવાનું અને ગરીબ રાજપૂતોની ફરિયાદ ઠેઠ રાબના કાન સુધી પહોંચાડીને ધર્માંતરની બાબતમાં અકબરની સ્હાનુભૂતિ છે કે કેમ તે બાબતનો નિર્ણય કરવાનું બીડું ઝડપ્યું.

હતું. કાજીએ મસ્જિદ ખાંધવા માટે માગેલી જમીન તેને નહિ આપવાની અરજ અમરસિંહેજ કરી હતી અને અકબરે તે માન્ય પણ રાખી હતી, એ વાચકો ગત પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છે. બાદશાહ અકબરશાહ હવે સમરસિંહના નામથી પરિચીત થઈ ગયો હતો.

અમરસિંહને નમન કર્યા પછી સર્વ રાજપુતોએ બનેલો બનાવ તેને કહી સંભળાવ્યો જે ઉપરથી અમરસિંહે તે મુસલમાન સ્વારોને કંઈ પણ ઇજા કર્યા સિવાય પકડી લાવવાની આજ્ઞા આપી. એટલે સૌની દૃષ્ટી ઝુંપડી તરફ વળી; પરંતુ ત્યાંથી તો તે સ્વારો ક્યારનાએ પલાયન કરી ગયા હતા.

શિકાર હાથમાંથી છટકી ગયેલો જોઈને સર્વ રાજપુતો નિરાશ થયા; પરંતુ થોડા થોડા માણસોની ચાર ટોળીઓ કરીને અમરસિંહે તેમને જુદી જુદી દિશામાં જવાની સૂચના કરી. અમરસિંહનો આ વિચાર સર્વને પસંદ પડ્યો અને તેઓ તેને અમલમાં મૂકવાની તૈયારીમાં હતા. એવામાં તે મુસલમાન સ્વારોને કેદ કરીને ત્રણ રાજપુત ઘોડેસ્વારોને ઝુંપડી તરફ આવતા જોઈને સર્વને આશ્ચર્ય થયું ને તે રાજપુત ઘોડેસ્વારો ઝુંપડીની સમીપમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાંસુધી સર્વ તેમના પ્રત્યે એકીટસે જોતા ઉભાજ રહ્યા.

ઝુંપડીની નજીકમાં આવી પહોંચ્યા પછી પેલા ત્રણ રાજપુત ઘોડેસ્વારોમાંનો એક સહજ આગળ આવ્યો અને સર્વને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ અમે રસ્તે થઈને જતા હતા એટલામાં અત્રે કોઈની કિકિઆરી સાંભળી. આથી અમે આ બાજુ તરફ અમારા ઘોડા વાળ્યા; પરંતુ માર્ગમાંજ આ ચાર ઘોડેસ્વારોની સાથે અમારો મેળાપ થયો અને તેમના ગલરાએલ વર્તન પરથી અમે તેમને પકડ્યા છે. તેમણે શું અહીં કંઈ અયોગ્ય કૃત્ય કર્યું છે ? ”

તે રાજપૂત સ્વારના પ્રતાપ પૂર્ણ અને સ્હાનુભૂતિ દર્શક સ્વરે ઉચ્ચારેલા પ્રશ્નથી સર્વના અંતરમાં તેના માટે માન

ઉપજ્યું. તેઓ બધા એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા: “ આથી વધારે ભયંકર કૃત્ય કયું ? તેમણે ત્રણ મનુષ્યોના પ્રાણ હર્યા છે ! તેમને કાપી નાખો ! તેમનું રૂધિર પાન કર્યા સિવાય અમારા મન શાન્ત થશે નહિ. ”

એ ત્રણ રાજપૂત સ્વારોને જોતાંની સાથેજ અમરસિંહના હૃદયમાં તેમના માટે આદર ઉપજ્યો હતો. તેમના ઘોડા અને તેઓ પોતે વરસાદથી ભીંજાઈ ગયા હતા. તે યવન સરદારોને પકડવાથી તેઓ પરાક્રમી હતા એ તો સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતું હતું. તેમજ તે ત્રણે સ્વારો પૈકી આગળ આવીને બોલનાર સ્વારનું ગાંભીર્ય, સરળપણાની સાક્ષી આપનારા તેના લાગણી ભર્યા શબ્દો, હાવભાવ આ સર્વ જોઈને અમરસિંહ મોહિત થયો. તે રાજપૂત સ્વારના છેવટના પ્રશ્નને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો કોલાહલ શાંત કરીને તેણે તે રાજપૂત સ્વારને સર્વ હકીકત સંક્ષિપ્તમાં કહી સંભળાવી અને “ હવે શું કરવું ? ” એવો પ્રશ્ન તેને પૂછ્યો.

“ ઇન્સાફની અદાલતમાં તેમના માટે ફરીયાદ કરવાથી આપને દાદ મળી શકશે. કાપાકાપી કરવાથી શો વિશેષ ફાયદો થવાનો છે ? ” તે રાજપૂત સ્વારે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

અમરસિંહને આ સલાહ પસંદ પડી અને તે યવન સરદારોના નામ ઠામ નોંધી લઈને તેમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા; પરંતુ તેટલા સમયમાં તેમના શરીર પર લાતો અને પાટુઓના અનેક પ્રહાર થયા વગર રહ્યા નહોતા.

હવે માત્ર અમરસિંહ અને તે ત્રણ રાજપૂત ઘોડેસ્વારો ત્યાં રહ્યા. તેમણે બધાયે ઝુંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો. ઝુંપડીમાંનો દે-આવ ખરેખર હૃદય લેદક હતો. અમરસિંહ રાઘોજીને ઓળખતો હતો. માતા, પિતા અને બાળક એ ત્રણેને સાથે મૃત્યુ પામેલાં જોઈને સર્વના અંતઃકરણ દુઃખિત થયાં.

“ અરે ! અરે !! આવા અત્યાચારો થયા કરે ત્યાં સુધી પણ

આ જગતમાં ઈશ્વર છે-ઈન્સાફ છે એમ માની અમારે બેસી રહેવું ? હું જો રાજા હોત તો આવા અત્યાચારો કદિ પણ જોઈ શકત નહિ ? ” અમરસિંહે દુઃખોદ્ગાર કાઢ્યા.

એટલામાં રાઘોજીને શુદ્ધિ આવવાથી તેણે સહજ હાલવા માંડ્યું. અત્યાર સુધી રાઘોજીને પણ મૃત્યુ પામેલોજ સર્વ સ્હુમજતા હતા તેને જીવતો જોઈને સર્વ આનંદ પામ્યા અને તેઓ તેની પાસે ગયા.

તેમને પોતાની તરફ આવતાં જોઈને રાઘોજીના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેમને યવન સરદારો સ્હુમજીને તે તેમના અંગ પર ધસ્યો; પરંતુ જેવો તે અમરસિંહજી પાસે પહોંચ્યો કે તરતજ તેણે તેને ઓળખી લીધો અને તે તેમને ભેટી પડ્યો. તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું ને ગળગળા સાદે બોલ્યો: “ અમરસિંહજી ! આ તે કેવો અત્યાચાર ! ” એટલું બોલીને તેણે અમરસિંહની છાતી પર પોતાનું શિર મૂકી દીધું.

અદ્ય સમય પછી રાઘોજી પોતાનું મ્હોં ઉંચું કરીને બોલ્યો: “ અમરસિંહજી ! અંતે અન્ન વિના તરફડીઆ ખાઈને મ્હારી સ્ત્રીએ આજે સાયંકાલે પોતાના પ્રાણ ત્યજ્યા છે. હશે, ખિચારીને દુઃખમાંથી મુક્તિ મળી ! પરંતુ મ્હારું નસીબ કેવું કૂટેલું ! મ્હારી સ્ત્રી મરણ પામી અને હું દુઃખ લોગવવા માટે અહિ રહ્યો ! અમરસિંહજી ! આ શું પડ્યું છે તે જોયું કે ? અરેરે ! ખિચારું ન્હાનું બાળક ! અમરસિંહજી-અમરસિંહજી તમે બધી હકીકત જાણી કે ? મ્હારા બાળકનો અકાળે પ્રાણ લેનારા રાક્ષસો ગયા ક્યાં ? ” હવે રાઘોજીના નેત્રોમાં ક્રોધનો અગ્નિ ભલકવા લાગ્યો. તેણે આવેશમાં જ આગળ ચલાવ્યું ! “ હું તેમની પાછળ જઈને-” એટલું બોલીને રાઘોજી અમરસિંહજીની ભેટમાંથી મુક્ત થઈને તેની પાછળ જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. અમરસિંહે તેનો હાથ મજબૂત રીતે પકડી રાખ્યો એટલે રાઘોજી

ક્રોધ પૂર્ણ દષ્ટિ ફેંકતો બોલ્યો ? “ અમરસિંહજી ! છોડો, મહને જવાધો ! ”

“ રાઘોજી ! આમ ગાંડાઈ ન કર ! શાન્ત થા ! ” રાઘોજીનો હાથ પકડીને અમરસિંહજી બોલ્યો.

“ અમરસિંહ ! આ પ્રમાણે તમે ક્યાં સુધી શાન્તિ પકડશો ? અમારા પ્રાણ હરવામાં આવે અને અમારા પર અસહ્ય અને નિઃસીમ જીલમ ગુજારવામાં આવે; છતાં પણ તે અત્યાચારની લેશ માત્ર પણ માહિતી જે બાદશાહ મેળવી શકતો નથી તે બાદશાહ શાનો ? અમરસિંહ ! અકબરને જઈને કહો કે રાજમહાલયમાં ટાઢા છાંયે બેઠા બેઠા ન્યાય અને તત્વજ્ઞાનની વાતો કરવા કરતાં અહિં ચાલી રહેલા અત્યાચારો અત્રે આવીને નજરોનજર જુઓ ! ” એટલામાં અમરસિંહ સાથે જુંપડીમાં આવેલા ત્રણ રાજપૂત સ્વારો પ્રત્યે દષ્ટિ જતાં રાઘોજી સહજ અચકચો. તેણે અમરસિંહને પૂછ્યું ! “ અમરસિંહજી ! આ ગૃહસ્થો કોણ છે ? ”

“ તેઓ આપણા મિત્રો છે. ” અમરસિંહ પોતાના મનમાં કંઈક વિચાર કરતાં બોલ્યો.

“ રાઘોજી જ્યારે અકબરને ઉદ્દેશીને બોલતો હતો ત્યારે પેલા ત્રણે ઘોડેસ્વારોની મુખમુદ્રા પર એક પ્રકારની ચળવિચળ થઈ રહેલી હતી તે ચાલાક અમરસિંહ કળી ગયો હતો. અમરસિંહ તે ચળવિચળનું કારણ શોધતો હતો. થોડીવાર રહીને અમરસિંહ બોલ્યો ! “ રાઘોજી આમ રડીને બેસી રહેવાથી શું વળવાનું છે ? આપણે પહેલાં તો આ મૃત દેહની અંત્યેષ્ઠિ ક્રિયા કરવામાં રોકાવું જોઈએ. ”

એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકીને રાઘોજી બોલ્યો : “ એ ખરું, પરંતુ પૈસા—” થોડીવાર વિચાર કરીને રાઘોજી પુનઃ બોલ્યો. “ અત્યારે મહારી પાસે એક કોડી સુદ્ધાં નથી; પરંતુ પ્રાતઃકાળે હું ગમે તેમ કરીને થોડા ઘણા પૈસા અવશ્ય લાવી શકીશ. ”

એટલામાં પેલા ત્રણ રાજપૂત ઘોડેસ્વારોમાંનો વચ્ચેનો સ્વાર સહજ આગળ આવીને બોલ્યો: “મહારા દ્રવ્યનો ઉપયોગ આવા સત્કાર્યમાં થશે તો મહને બહુ આનંદ થશે. હું આપનો પરિચિત મનુષ્ય નહિ હોવાથી આપ મહારી સહાયતાનો અનાદર કરશો નહિ. સંકટના સમયે આપણે સર્વ રાજપૂતોએ સગા ભાઈની પેઠેજ વર્તવું જોઈએ. ”

ઘડીએ ઘડીએ શૌર્ય, ધુર્તપણું અને ઔદાર્ય વ્યક્ત કરનારી આ વ્યક્તિ વળી કોણ છે ? એમ વિચારતો અમરસિંહ તે રાજપૂત સ્વાર પ્રત્યે એકી ટસે તાકી રહ્યો. રાઘોજી અને અમરસિંહે તે રાજપૂતની વિનંતી સ્વીકારી અને રાઘોજીને ધૈર્ય આપીને તે પેલા ત્રણ રાજપૂત સ્વારોની સાથે ઝુંપડી બહાર નીકળી પડ્યો. પેલા ઉદાર રાજપૂત સ્વારના બક્ષા પર હાથ મૂકીને અમરસિંહ ધીમે સ્વરે બોલ્યો: “ આપ જરા એક બાબતને આવશો ? ”

કંઈ પણ ન બોલતાં તે રાજપૂત સ્વાર અમરસિંહની સાથે થોડે દુર ગયો અને અમરસિંહની પ્રત્યે સહેતુક દષ્ટિપાત કરતાં બોલ્યો “ કેમ શું છે ? ”

“ આપનું નામ શું ? ” અમરસિંહે પુછ્યું.

“ પૃથ્વીસિંહ, ચિતોડના યુદ્ધમાં હું અને મહારા પિતાશ્રી મહારાજા ઉદયસિંહના સૈન્યમાં હતા; પરંતુ મહારાજા ઉદયસિંહનો પરલોકવાસ થયા પછી આ રાજ્યમાં આવવાની ઇચ્છા થતાં આ તરફ વસ્યો છું. આપણા સ્વજાતી બંધુનું મહારાથી કડ્યાણ થઈ શકે તો મહને બહુ આનંદ થશે. ”

“ આપના જેવા પદોપકારી પુરૂષ જગતમાં બહુ દુર્લભ છે. મહારું નામ અમરસિંહ ! ” અમરસિંહે વિવેક દર્શાવતાં કહ્યું.

“ તે હું જાણું છું. ” પૃથ્વીસિંહ બોલ્યો: “ સિક્કિના ગરીબ રાજપૂતોની બહારે ધાનાર અમરસિંહનું નામ મહે

મેવાડમાંજ સાંભળ્યું હતું. ઇશ્વર આપના જેવા વીરપુરુષને દીર્ઘાયુષી કરો ! ”

“ આપની સાથે મૈત્રી કરવાની મ્હને દૃઢ ઇચ્છા છે. ”
પૃથ્વીસિંહ પ્રત્યે એકી ટસે જોતાં અમરસિંહ બોલ્યો.

“ વાહ, ઇશ્વરે કેવો સુયોગ મેળવી આપ્યો ! ” પૃથ્વી-
સિંહ બોલ્યો.

“ ઇશ્વરનીજ એવી ઇચ્છા છે કે આપણે ઉભયને પરસ્પર મિત્રતા ખાંધવી. વાહ, પણ તમારા વસ્ત્રો ભીંજાયલા છે. મ્હારી ઝુંપડીમાં ચાલો. આ મિત્રોને પણ આપણી સાથેજ લઈ લો, તેઓ આવશે ખરાને ? ”

“ હા, જ્યાં હું જઈ ત્યાં તેઓ આવવાનાજ ! તેઓ મ્હારા પ્રત્યે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરાવે છે. ” એટલું બોલીને પૃથ્વીસિંહ પોતાના બન્ને મિત્રો પાસે ગયો અને તેણે તેમના કાનમાં કંઈ ધીમે રહીને કહ્યું એટલે તેઓ બન્નેએ અમર-સિંહ પ્રત્યે એક વક્ર કટાક્ષ ફેંક્યો.

અદ્ય સમયમાંજ અમરસિંહ, પૃથ્વીસિંહ અને તેના બે મિત્રો અમરસિંહની ઝુંપડી તરફ જવા લાગ્યા. પૃથ્વીસિંહે પોતાના બન્ને મિત્રોના કાનમાં કહ્યું, ત્યારથી તે ઉભયની મુખ-મુદ્રા સહજ લયભીત જણાતી હતી. પૃથ્વીસિંહે એવું તે તેમના કાનમાં શું કહ્યું હશે ?

પ્રકરણ ૫ મું.

પાપીના પંઝામાં.

આજે રાત્રિએ અકબર પોતાના મહાલયમાં રહેનાર છે એવી ખાતમી મળ્યા પછી પદ્માનું મન એટલું બધું અસ્વસ્થ થઈ ગયું કે તે કોઈપણ રીતે શાન્ત થયુંજ નહિ. વાસ્તવિક રીતે જોવા જતાં તો બાદશાહ પોતાના અંતઃપુરમાં

આવનાર છે એ હકીકત સાંભળીને તેની પ્રત્યેક રાણીને આનંદ થવોજ જોઈએ; પરંતુ પદ્માએ અકબર માટે પોતાના મનમાં એટલો તો હલકો ખભિપ્રાય આંધી લીધો હતો કે તે અકબરને પોતાના હૃદયને લીધેજ મળેલો પતિ સ્હમજતી હતી. જ્યારે અકબરની સાથે તેનું લગ્ન થયું, ત્યારે પણ તેની સાથે લગ્ન કરવાની ઈચ્છા પદ્માના મનમાં નહોતી; પરંતુ તે સમયે તેના પિતાના ન્હાના સરખા રાજ્યને અકબરની સહાય લીધા વગર ચાલે તેમ નહોતું અને કેવળ પિતાના કડ્યાણુર્થેજ તે અકબર સાથે લગ્ન અંથિથી જોડાવા માટે તૈયાર થઈ હતી; પરંતુ તેના આ આત્મચક્ષ્ણો અજો ઉપયોગ થયો નહિ; કારણ કે તેનું લગ્ન થયા પછી અત્ય સમયમાંજ તેનો પિતા મરણ પામ્યો. તે આત્મવિહીન થઈ ગઈ. પદ્માના હૃદયમાં અકબર માટે પ્રેમનો અંશ સુદ્ધા નહોતો એટલુંજ નહિ; પરંતુ અકબર પ્રત્યે તેના મનમાં દ્વેષ લાવ હતો એમ કહેવામાં કંઈજ હરકત નથી.

આ દ્વેષ ઉત્પન્ન થવાનું કંઈ ખાસ કારણ નહોતું; તોપણ અકબરની ધાર્મિક વલણનો લગતોજ અર્થ કરવાથી પદ્માનું મન અકબર પરથી ઉડી ગયું હતું. “અકબરની હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યેની લાગણી કેવળ બાહ્ય છે અને તે ઇસ્લામી ધર્મનોજ પ્રચાર કરવા ઈચ્છે છે. રાજપૂત તરૂણીઓને મુસલમાનો સાથે પરણાવવાથી અને યાવની સ્ત્રીઓને રાજપૂતો સાથે પરણાવવાથી કંઈ હિન્દુ ધર્મનો પ્રચાર થતો નથી; પરંતુ ઉલટું બહારથી ધાંધલ નહિ મચાવી મૂકતા છુપીરીતે ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રચાર કરવાની અકબરની આ એક શુભ યુક્તિ છે.” એવા એવા વિચારોને લીધે ઘણા ખરા હિન્દુઓ અકબરને અંતઃકરણ પૂર્વક ધિક્કારતા હતા. પદ્માની પણ તેવીજ સ્થિતિ હતી. પોતાના જેવી રાજપૂત સ્ત્રીઓની સાથે લગ્ન અંથિથી જોડાવામાં હિન્દુધર્મ નામાવશેષ કરવાનોજ અકબરનો આંતરિક હેતુ છે, એવી તેની પક્ષી ખાત્રી થઈ ચુકી હતી અને તેથીજ અકબર સાથે તેને બનતું નહોતું. અકબર પણ તેના આ બધા વિચારો

કળી ગયો હતો; અને ધીમે ધીમે પદ્માના મનમાંથી આ વિચારો દૂર કરી તેની પાસેથી થોડો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાનો તેણે પોતાના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. પોતાની બધી બેગમે કરતાં અકબર ખૂબીને વધારે ચૂહાતો હતો. કારણ કે પદ્મા અતિ લાવણ્યમય હતી. અને અનાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યા પછી અત્ય સમયમાંજ પદ્માએ પોતાના અનેક સદ્ગુણોથી અકબરનું મન પોતાની તરફ આકર્ષી લીધું હતું. પરંતુ પદ્માનું હૃદય પીગળતું નહોતું.

અકબરની સાથે ગમે તેમ કરીને પણ મેળાપ ન થવા દેવો એવો પદ્માએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો. તેણે પ્રથમ ખીમારીનો ઢોંગ કરવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ તેથી બાદશાહ અનાનખાનામાં આવ્યા વગર રહેશે નહિ, એમ વિચારીને તેણે આજે રાત્રીએ રાજમહાલયની બહાર નીકળી જવાનો વિચાર કર્યો અને તે યુક્તિ પ્રારંભ પાડવા માટે તેણે આજે રાત્રીએ જળ વિહાર કરવાનું નક્કી કર્યું. તેણે નૌકા તૈયાર કરાવવાની આજ્ઞા એક દાસીને આપી દીધી અને દાસી તે આજ્ઞાનો અમલ કરવા માટે નીકળી પણ પડી. દાસી જેવી રાજમહાલયની બહાર નીકળવા જતી હતી તેવામાં કાળને તેણે ત્યાં જોયો. કાળની અને તેની દષ્ટિ એક થઈ. દાસીએ પોતાનો માર્ગ બદલ્યો, પરંતુ કાળએ તેને પકડી પાડી એટલે દાસી એકવાર ચોમેર દષ્ટિપાત કરીને બોલી: “ મહને જવા દો અત્યારે આમ તોફાન ન કરો ! જવા દો મહને કોઈ જોશે ! ”

“ કોઈ જોવાનું નથી. ” કાળ નિડરપણે બોલ્યો: “ અને કદાચ કોઈ જુએ તોપણ શું ? વારૂ પણ જુલેખા, તું આટલી બધી આજે ભયભીત કેમ જણાય છે ? અહિં કેઈણ આવવાનું હતું ? તે દિવસે છટકી ગઈ ત્યારપછી મોં સુદ્ધાં બતાવ્યું નહિ ને ? ”

“ માત્ર મ્હોં બતાવવાથીજ તમને ક્યાં સંતોષ થાય છે ?

મ્હને છેતરવા માટેજ તમારો જન્મ થયો છે. વાડ, અત્યારે મને જવા દો. મ્હને બહુ ઉતાવળ છે.” જીલેખા કંટાળતી હોય તેમ બોલી.

જીલેખાનાં ઉતાવળા પણ હાસ્યયુક્ત જવાબથી કા-
જીએ મંદ હાસ્ય કર્યું. તે બોલ્યો: “ જીલેખા આટલી બધી ઉતાવળ શી ? ”

“ અમારા બેગમ સાહેબ આજે જળ વિહારાર્થે જવાના હોવાથી નૌકા— ”

કોણ જાણે આ સાંભળીને કાજીને શું થયું કે તેના મ્હોંમાંથી “ઓહ !” એવા ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા. તેનાં બારિક ચક્ષુ વિસ્તૃ-
ત થઈ ગયાં. તેના બન્ને એાષ પહોળા થયા અને નિત્યનિય-
માનુસાર તેણે ગળામાંની માળા પોતાના જમણા હાથમાં લીધી.

“ શું કહે છે ? ” જીલેખાનો હાથ પકડીને કાજી બોલ્યા. “ ત્હારી બેગમ પદ્મા આજે રાત્રિએ રાજમહાલયની બહાર નીકળનાર છે ? ” એટલું બોલીને કાજી જીલેખા પ્રત્યે તાકી રહ્યો.

જીલેખાએ માની લીધું કે પોતાનો હાથ પકડીને પેટ ભરાય ત્યાં સુધી પોતાના સૌન્દર્યનું પાન કરવાના હેતુથી જ કાજી પોતાની પ્રત્યે તાકી રહ્યો હતો; પરંતુ વખત ન હોવાથી તેણે તરતજ છલુકો કરીને પોતાનો હાથ કાજીના હાથમાંથી છોડાવી લીધો અને ત્યાંથી ચાલતી થઈ.

સિંહણની માફક પોતાના હાથમાંથી છટકી ગયેલી જીલે-
ખા પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતો કાજી ક્ષણવાર સ્તાંભિત થઈ ગયો અને જીલેખા દષ્ટિથી દૂર થઈ ત્યાં સુધી તેની તરફ જોઈ રહ્યો. ત્યારપછી તે સ્વાગત બોલ્યો “આમલ્લા ! આટલી લાંબી મુદતે પણ ત્હેં મ્હારી પ્રાર્થના સાંભળી ખરી ! આજના જેવી સોનેરી તક ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થવાની નથી. ત્હારી મ્હારા પ્રત્યે સંપૂર્ણ મહેરબાની જણાય છે ! ”

ચાંદની શાંત અને પુરખહારમાં ખીલી હતી. સર્વજ્ઞ શાન્તિપ્રસરી જતાં યમુનાનો પ્રવાહ પણ અતિ ગંભીર જણાતો હતો. વાયુ મંદ ગતિએ વાઈ રહ્યો હતો. આ સમયે યમૂના નદીમાં 'સરસર' કરતી એક નૌકા જળમાર્ગ કાપતી આગળ વધતી હતી. આ નૌકામાં બેઠેલી પદ્મા ચન્દ્રિકા પ્રત્યે એકી-ટશે જોઈ રહી હતી. અમુક દિશા તરફ નૌકા લઇ જવાનો નિર્ણય તેણે અગાઉથી કરી રાખ્યો હોય એમ જણાતું નહોતું. કારણકે ઘડીમાં તે અમુક બાજુએ નૌકા હંકારતી હતી તો ખીજી જ ક્ષણે વળી પોતાની નૌકાને જૂદાજ માર્ગે હંકારતી હતી. ગમે તેમ કરીને પોતાની નૌકા જળતરંગ પર રાખવાની જ પદ્માની ઇચ્છા હતી. પોતે કઇ બાજુ નૌકાને લઇ જાય છે, રાજમહાલયથી પોતે કેટલી દૂર આવી પહોંચી છે, વગેરે બાબત તરફ તેનું લક્ષ્ય જ નહોતું. થોડીવાર થયાં તેની નૌકાથી થોડે દૂર એક ખીજી નૌકા પાછળ પાછળ આવતી હતી, તેની પણ તેને ખબર પડી નહિ. ચન્દ્રિકાનું સૌન્દર્ય જોવામાં પદ્મા પોતાના દેહનું બાન પણ વિસરી ગઈ હતી. પાછળની નૌકા પોતાની નૌકા પાસે આવી પહોંચી તો પણ તેનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું નહિ.

એકાએક પદ્માની નૌકામાં કોઇ ફેદી પડ્યું. પદ્મા ચમકી; પરંતુ તે ખૂમ પાડવા જાય તે પહેલાં જ પેલી વ્યક્તિએ તેના મ્હોંમાં ડુબો દઇ એક પુષ્પની પેઠે તેણે પદ્માને ઊંચકી લીધી અને પોતાની નૌકામાં લઇ જઇને તેને સૂવાડી દોરડાં વતી પદ્માનું શરીર બાંધી લઇને તે વ્યક્તિએ પોતાની નૌકા ઝપાટાબંધ હંકારાવી.

‘આ શું થયું?’ એટલો પણ વિચાર પદ્મા કરી શકે તેટલો સમય તેને મળ્યો નહોતો. માત્ર અર્ધી ક્ષણ પૂર્વે ચન્દ્રિકાનું માધુર્ય જોવામાં લીન થયેલી પદ્મા અત્યારે અન્યની નૌકામાં કેદ થયેલી પડી પડી દુઃખોદ્ગાર કાઢતી હતી અને પોતાને કેદ કરનાર કોણ છે, તેમ ભયભીત દ્રષ્ટિથી જોતી હતી.

ચન્દ્રિકાના પ્રકાશમાં પદમા પોતાને પકડનાર વ્યક્તીને ઓળખી શકી નહોતી. પરંતુ તેના મ્હોંપરની દાઢી તેમજ તેના શરીરના બાંધા વગેરેનું જેમ જેમ પદમા ખારિક રીતે નિરીક્ષણ કરતી ગઈ તેમ તેમ તે વ્યક્તિ કાજ હોવાની તેની શંકા દ્રઢ થતી ગઈ.

પદમાને જે નૌકામાં કેદ કરવામાં આવી હતી તે નૌકા ચલાવનાર વ્યક્તિ પોતાનું કાર્ય કરવામાં એટલી બધી લીન થઈ ગઈ હતી કે પદમા પોતાની ખારિક તપાસ ચલાવે છે કે કેમ, તેની તપાસ રાખવામાં તેને અવકાશ નહોતો. નૌકા અપાટાબંધ જળમાર્ગ કાપતી આગળ વધતી હતી.

પદમાએ આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી તો ચન્દ્ર હવે અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો એમ જણાયું. અકબરને છેતરવા જતાં તેનું કેવું પરિણામ આવ્યું તે વિચારથી હૃદય ખીન્ન થઈ ગયું. પોતે અદ્રશ્ય થવાથી બાદશાહને કેવું દુઃખ થશે, અનાનખાનાની ઇંતર બેગમો પોતાને માટે કેવી અફવા ફેલાવશે, લોકો પોતાને માટે કેવી વાત કરશે, પોતાની હવે કેવી દુર્દશા થશે, પોતાને આમ કેદ કરનાર મનુષ્ય કાજ જ હશે કે શું! અને જો તે કાજ હોય તો આવું નિંદ્ય કૃત્ય તેણે શા માટે કર્યું હશે, વગેરે વિચારો પદમાના અંતઃકરણમાં વીજળીની ઝડપે પસાર થવા લાગ્યા.

પદમાની વિચારમાળાના મણકા આ પ્રમાણે ક્રયા કરતા હતા એવામાં નૌકા ઉભી રહી. તરતજ ચાર મનુષ્યોએ આવી તેને ઉંચકી લીધી ને પાલખીમાં બેસાડવામાં આવી.

પદમાની પાલખી ઉંચકીને જનારાઓએ લગભગ અર્ધા પોણા, કલાક સુધી ચાલ્યા કર્યું. ‘હું સંભાળીને ચાલો; ધીમે ચાલો’ એવી એવી સૂચનાઓ તેઓ એક બીજાને આપ્યા કરતા હતા. પાલખો ઘડી ઘડી ઉંચી નીચી થાતી હતી તે ઉપરથી પોતાને કોઈ અજાણ્યા અને અવધડ માર્ગે લઈ જવામાં આવતી હતી એવી પદમાની ખાત્રી થઈ. એટલામાં પાલખી ઉચકનારાઓ ઉભા રહ્યા અને પાલખીને નીચે મૂકવામાં આવી.

પદ્માને પાલખી બહાર કાઢવામાં આવી અને તરતજ તેની આંખોપર પાટો બાંધવામાં આવ્યો. ત્યારપછી તેને એક મનુષ્યે પોતાની બાંધપર ઉંચકી લીધી અને તે ત્યાંથી ચાલતો થયો. પોતાને ક્યાં લઈ જવામાં આવતી હતી તે પદ્માથી સમજી શકાયું નહિ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

આમન્ત્રણનો સ્વીકાર.

ગાંધાર*બંદરના જૈન ઉપાશ્રયમાં જૈનઆચાર્ય હીરવિજય સૂરીજી ‘અહિંસા’ એ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. સવારનો વખત હોવાથી અને આચાર્યશ્રીની મધુરવાણી અને અપરિમીત જ્ઞાનથી મુગ્ધ થઈને સ્ત્રી પુરૂષની મોટી ઠઠ જામી હતી છતાં વ્યાખ્યાનના રસમાં સૌ એકતાન થઈ જવાથી સર્વત્ર ચુપકીદી પથરાઈ ગઈ હતી. અહીં ગરીબ ધનવાનનો ભેદ ન હોવાથી પાછળથી આવનારને આગળ આવવાનો વિવેક કરવાનો લોકાચાર આ ધર્મમંદિરમાં નહોતો. કોઈ પ્રકારનો કોલાહલ કે કૂતુહલને સ્થાને શાંતિનું સામ્રાજ્ય છવાઈ ગયું હતું. આ પ્રસંગે બહાર ગામના પંદરક શ્રીમાનો આવીને સમુદાયની પાછળ આચાર્યશ્રીને વંદન કરીને ગોઠવાય ગયા. સાંભળનારાઓ વ્યાખ્યાનશ્રવણમાં એટલા તલ્લિન થઈ ગયા હતા કે તેમને પાછળ કોણ આવ્યું કે ગયું, તે જાણવાની કાળજી રહેતી નહોતી. જે કે આચાર્યશ્રીએ તે આવનારાઓને વંદન કરતાં જોયા હતા અને અમદાવાદના આગેવાનો તરીકે ઓળખ્યા હતા, પરંતુ તેમને દૃષ્ટિથી મીઠો ધર્મલાલ આપવા સિવાય તેઓશ્રી પણ પોતાની ઉપદેશધારા અરબલીત ચલાવી રહ્યા. વ્યાખ્યાન

* આ બંદર ખંભાતના અખાત ઉપર ખંભાત નજીક છે. અત્યારે શહેરના સ્થાને ખંડીયરો ને અરણ્ય છે.

સમય પૂર્ણ થતાં શ્રોતાઓ આચાર્યશ્રીને નમન કરી વીખરાઈ જવા ઉઠ્યા અને તેમનું ધ્યાન અમદાવાદના આગેવાનો તરફ ખેંચાયું એટલે ત્યાંના નેતાઓએ તેમનું સ્વાગત કર્યું અને સૌ આચાર્યશ્રી પાસે આવી સુખ શાતા પુછવા પછી તેમાંથી એક આગેવાને નમ્રતાથી શહેનશાહ અકબરનું ફરમાન સલાવત્તે વાંચી સંભળાવ્યું અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે શહેનશાહ અકબર આચાર્યશ્રીનાં દર્શન કરવા માટે આતુર છે અને તેમની હાજી પૂર્ણ કરવાની આપને વિનંતી કરવા સાડ અમદાવાદના સુખા શાહબુદ્દિને અમને આપની તરફ મોકલ્યા છે. બાદશાહે પોતાના તરફથી કમાલ અને ગૌંદી નામના મોકલેલા દૂતો હાલ અમદાવાદમાં છે. તો તેમને શું ઉત્તર આપે તે ફરમાવશો.

આ નવીન પ્રકરણ સાંભળીને શ્રોતાજનો માંહોમાંહે તે સંબંધી તર્કવિતર્ક કરવા મંડી ગયા. આચાર્યશ્રી સલાના ગૃહસ્થોનો અભિપ્રાય જાણવાની ખાતર સલાજનો પ્રત્યે સહેતુક દષ્ટિપાત કરી રહ્યા હતા. અદ્ય સમયમાંજ સલાજનોમાંનો એક ગૃહસ્થ ઉભો થયો અને બોલ્યો: “ નામદાર શહેનશાહ અકબર તરફથી આચાર્યશ્રીને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ તેમ કરવામાં તેનો શો હેતુ હશે; તે આપણે કળી શકતા નથી. બાહ્ય દષ્ટિથી જોતાં અકબરશાહ હિન્દુ ધર્મનો પક્ષપાત કરતાં હોય એનો આપણને સામાન્ય ભાસ થાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ જોવા જતાં શહેનશાહ અકબર હિન્દુ ધર્મપ્રત્યેની પ્રીતિ તે હિન્દુ ધર્મના પાયાની ખીલી ઢીલી કરવા માટેજ છે એ વાત આપણે હિન્દુઓએ ભૂલી જવાની નથી. આપણી હિન્દુ પ્રજામાં આપણો જૈન ધર્મ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણી શકાય તેમ છે અને કદાચ શહેનશાહ અકબરની દષ્ટિ તેને આઘાત પહોંચાડવાની હોય એમ મ્હને જણાય છે. તો મ્હારા નમ્ર મત પ્રમાણે બાદશાહનું નિમંત્રણ સ્વીકારીને આચાર્યશ્રીને ક્તેહપુર સુધી જવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી. ”

“ બરાબર, સાચું બોલ્યા ! ” સભામાંથી પ્રતિધ્વનિ થયો.

“ પરંતુ આ બાબતમાં આચાર્યશ્રીનો પોતાનો અભિપ્રાય વધારે ઉપયોગી નિવડશે એવી મહારી માન્યતા છે. ” બીજા એક ગૃહસ્થે જણાવ્યું.

“ કોઈપણ રીતે એકપક્ષ દૃષ્ટિથી જોવું એ સર્વથા હાનિકારક છે. ” અત્યાર સુધી મૌન રહેલા આચાર્યના પટ્ટશિષ્ય વિમલહર્ષે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

પોતાનો અભિપ્રાય જાણવા માટે સભા આતુર હતી એ જોઈને આચાર્યથી હીરવિજયસૂરીજીએ આમન્ત્રણ સ્વીકારવું કે કેમ તે સંબંધી પોતાના વિચારો જાહેર કરવાનો નિશ્ચય પોતાના મનમાં કર્યો. તેમણે એકવાર આખી સભા પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરીને શાંતિથી બોલ્યા: “ દેવાનુપ્રિય લાઈઓ ! શહેનશાહ અકબરનું આમન્ત્રણ સ્વીકારવું કે કેમ તે માટે શ્રીસંઘની એકમતીથી હું નિર્ણય કરીશ, પરંતુ આ વાતને ઉતાવળે ધકેલી નાંખવા જરૂર નથી. પ્રત્યેક વસ્તુને જે બાજુ હોય છે. માત્ર એકજ બાજુનું અવલોકન કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. કારણ કે તેમ કરવાથી કેટલીક વખત સાચાને પણ અન્યાય અપાય જાય છે. જેમ ઉન્નતિ, અવનતિ, ભરતી ઓટ, સુખ દુઃખ, ન્યાય અન્યાય વગેરેના યુદ્ધ છે તેમ ગુણ અને અવગુણનું પણ યુદ્ધ છે. માત્ર લોકવાયકા ઉપરથી અમુક માણસના આરિત્ર સંબંધી સંપૂર્ણ મત બાંધી લેવો અને તેના ગુણાવગુણની પરીક્ષા કરવી નહિ; એથી તો તે ભકિતને અન્યાય આપવા જેવું થાય. શહેનશાહ અકબર સંબંધી આપણે અનેક અફવાઓ અત્યારસુધીમાં સાંભળી છે. હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યેની તેની મમતા હિન્દુ ધર્મનો નાશ કરવા માટેજ છે એવું પણ આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ, પરંતુ માફ માનવું એવું છે કે અકબર ધર્મજ્ઞાસુ છે. પ્રત્યેક ધર્મની ચિકિત્સા કરવાની તેને ટેવ છે તેમ મને લાગે છે. કેમકે મહારા સાંભળવા પ્રમાણે ખુદ ઇસ્લામી ધર્મ ઉપર પણ તે અંધશ્રદ્ધા રાખતો નથી. પ્રત્યેક ધર્મતત્ત્વોમાં છુપાય રહેલું

સત્ય શોધી કાઢવાની અકબરને ટેવ હોવાનું ખુદ ઈસ્લામીઓ પણ કહે છે. તે જોતાં શાનશાહ સત્યનો પિપાસુ હોય તો આપણા ધર્મની ચિકિત્સા કરવાની તેની પ્રવૃત્તિથી આપણને ગભરાવાનું કારણ નથી. મહારી માન્યતા એવી છે કે આવા સમયે અકબર પ્રત્યે દ્રેષ ભાવના નહિ કરતાં પ્રત્યેક ધર્મના ધર્મગુરુઓએ અકબરને પોતાના ધર્મતત્ત્વો સમજાવવાનો યત્ન કરવાની જરૂર છે અને તેમ થવાથી તે પ્રત્યેક ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ સ્હુમંજતાં શીખશે. આ પ્રમાણે જ્યારે તેણે પોતેજ મહુને મળવાનું આમંત્રણ કર્યું છે, ત્યારે હવે તેનો મેળાપ કરીને જૈન ધર્મનાં તત્ત્વોનું સહસ્ય તેને સમજાવવું તે મને હીક લાગે છે. ગમે તેમ તોપણ અકબર ભારત વર્ષનો શહેનશાહ છે. વળી તે કુચ્છદી, અવિચારી કે બલિચારી નથી, પરંતુ દીર્ઘ દષ્ટિવાળો, શાણો અને ઉદાર છે. જૈન ધર્મનાં તત્ત્વોનું સહસ્ય તેને સમજાવવાથી આપણા ધર્મપ્રચારને અવશ્ય કંઈ પૃષ્ઠિ તેના તરફથી મળશે તેમ મને ભાસ થાય છે. ”

આચાર્યશ્રીના આ વિચારથી હાજર રહેલ સંઘ સમુદાય આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. કેટલાક ગૃહસ્થો એક બીજાના કાન ખોતરવા લાગ્યા. આચાર્યશ્રી નિમન્ત્રણ સ્વીકારવાની તરફેણમાં પોતાનો મત દર્શાવશે એવી તેમને કલ્પના સુદ્ધાં નહોતી. આચાર્યશ્રી સભાજનો પ્રત્યે નિરીક્ષણ કરવા બેઠા હતા. પ્રથમ જે થોડા ઘણા સભાજનો અકબરનું નિમન્ત્રણ સ્વીકારવાની વિરુદ્ધમાં હતા તેમના હૃદય પર પણ આચાર્યશ્રીના શબ્દોની સચ્ચોટ અસર થઈ હોય તેમ તેમણે જોઈ લીધું, એટલે પછી આગળ ચલાવ્યું. “ જો માફ કરેવું સકળ શંકને હીક લાગતું હોય તો અમદાવાદથી આવેલા શંકના આગેવાનોને આપણે જણાવવું જોઈએ કે તેમણે અમદાવાદના સુખાને જઈને કહેવું કે યતિ હીરવજયે અકબરશાહનું નિમન્ત્રણ સ્વીકાર્યું છે અને અદ્ય સમયમાંજ અત્રેથી ફતેહપુર જવા માટે વિહાર કરશે ત્યારે તમને અમદાવાદ સુકામે ચળશે. ”

સભાજનોએ વગર ઢલીલે આ વાતને છલી લીધી અને

અમદાવાદના આગેવાનો આ નિર્ણયથી આનંદ દર્શાવતા સૌ વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

યતિ હિરવિજયસૂરિ.

મારવાડમાં શ્રીમાલનગર એવું ધનાઢ્ય અને આબાદ શહેર હતું કે જ્યાં કોડઅમૃદ્ધિ ધરાવનારજ નિવાસ કરી શકતો. પ્રત્યેક કોટિધ્વજ પોતાના ગૃહમંદિર પર એક ધ્વજ રાખતો હતો. આ નગરમાં કેટલાક સમય પૂર્વે એાહુડ અને રોહુડ નામના બે ભાઈઓ રહેતા હતા. બન્ને કોટિધ્વજ હતા; પરંતુ સમય જતાં એાહુડ પાસે નવાણુલાખ રૂપિઆ રહ્યા. હવે તેના મનમાં ચિન્તા થવા લાગી કે નગર છોડીને બહાર રહેવા જવું પડશે અને પ્રતિષ્ઠાને પણ હાનિ પહોંચશે. આથી તેણે પોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો કે પોતાના બાઈ રોહુડ પાસેથી એક લાખ રૂપિઆ ઉછીના તરીકે લઈ આવીને પણ પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરવું. આ ઉપરથી એાહુડ પોતાના ભાઈ રોહુડ પાસે ગયો અને તેને જણાવ્યું કે જો તે તેને એક લાખ રૂપિઆ ઉછીના આપે તો પોતાની પ્રતિષ્ઠા સચવાય અને તેની સાથે નગરમાં પણ રહી શકાય. પરંતુ રોહુડે એાહુડની માગણીને અસ્વીકાર કર્યો અને તેને જણાવ્યું કે જો તે નગરમાં નહિ રહે તો શ્રીમાલનગર કંઈ પડી ભાંગવાનું નહોતું. પોતાના બંધુનાં આવા અપમાનકારક અને તિરસ્કારસૂચક શબ્દો સાંભળીને એાહુડને બહુ માઠું લાગ્યું. તે નિરાશ વદને પોતાની દુકાને પાછો ફર્યો અને હતાશ હૃદયે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ બદલ ચિન્તા કરવા લાગ્યો.

વાત એમ બની કે જ્યારે એાહુડની આવી સ્થિતિ થઈ તેજ ક્ષણે શ્રીમાલનગરમાં પણ એક જાણવાનેગ બનાવ બની

રહ્યો હતો. તે નગરના રાજકુમારે પોતાના પિતા તરફથી દર મહિને મળતી રકમ ઓછી પડવાથી પોતાને વધારે જમીન અપાવવા બદલ મંત્રી માર્ફત પોતાના પિતાને વિનંતી કરી. મંત્રીએ રાજકુમારની માગણી પૂર્ણ કરવા માટે રાજને ઘણું ઘણું સમજાવ્યો, પરંતુ રાજ એકનો એ થયો નહિ. તેણે પ્રધાનને કહ્યું કે, ‘જે પુત્ર પોતાના પિતાની કમાઈમાંથીજ પોતાનો ઉદર નિર્વાહ ચલાવે છે તે સર્વદા ટાડું ખાનારો અર્થાત્ નિર્બળ ગણાય છે.’ પિતાનાં આવાં વચનો સાંભળીને રાજકુમારને ચાનક ચડી ને તેણે પોતાનાં પિતાના રાજ્યની હદનો ત્યાગ કરીને ભૂજ બળથી ભાગ્ય પરીક્ષા કરવાને પોતાના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. તુર્તજ તેણે પોતાનાં અંગપરનાં કપડાં બદલી નાંખ્યા અને શ્યામવર્ણ પોષાક પહેરીને રાજમહાલય છોડીને ચાલ્યો જવા લાગ્યો.

આ રાજકુમાર અને ઓહડની વચ્ચે મૈત્રિનો સંબંધ હતો. તેણે જતાં જતાં પોતાના મિત્ર ઓહડને મળવાનો નિશ્ચય કર્યો તરતજ તે ઓહડની દુકાન તરફ વળ્યો. આ પ્રસંગે ઉપર જણાવ્યું તેમ ઓહડ પણ ચિન્તામગ્ન સ્થિતિમાં દુકાનમાં બેઠો હતો. રાજકુમારને આમ અચાનક પોતાની દુકાને આવતા જોઈને ઓહડને આશ્ચર્ય થયું તેમાં પણ તેના અંગપરનાં શ્યામ વસ્ત્રો જોઈને તેણે ઉઠીને આવકાર અપતાં પૂછ્યું ! — “આજે આવાં શ્યામ વસ્ત્ર પહેરીને ક્યાં જવા નિકળ્યા છો ?” “ભૂજબળથી ભાગ્ય પરીક્ષા કરીને હવે આપ કમાઈ ખાતાં શીખવું છે. પિતાના રાજ્યની હદ આજથી સદાને માટે તણ જવાનો મહેં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે.” રાજકુમારે કહ્યું.

દુખીઆને દુખીઆ મળતાં દુઃખ ઓછું થતું નથી, પરંતુ દિલાસો તો મળે છેજ. ઓહડની ઇચ્છા પણ હવે શ્રીમાલનગરમાં રહેવાની નહોતી, તેણે રાજકુમારની સાથે શ્રીમાલનગરનો ત્યાગ કરી જવાનો નિશ્ચય કર્યો અને રાજકુમારને પોતાની ઇચ્છા જણાવી. રાજકુમારે તેના વિચાર પ્રત્યે સંમતિ

દર્શાવી. એટલે જન્મે જન્મ તરતજ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરીને ત્યાંથી નીકળી પડ્યા.

રાજકુમાર અને ઓહડે શ્રીમાલનગરથી ઉત્તર દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું ને ફરતાં ફરતાં આહલાદ જૂમિ જોઇ ત્યાં 'ઉએસ' નામનું નગર વસાવ્યું અને રાજકુમારે પોતાનું ઉદય-સિંહ નામ ધારણ કર્યું. ઓહડે ઉદયસિંહના મંત્રી તરીકે કામ કરવા લાગ્યો.

સુખ, દુઃખ, ભરતી ઓટ, રાત્રિ દિવસ, ઉન્નતિ અવનતિ એ બધાં કંઈ ચિરસ્થાઈ નથી. ચક્રવર્તી પરિવર્તન સુખાનિ ચ દુઃખાનિ ચ ॥ ચક્રની પેઠે તેઓ બધાં ફર્યા કરે છે. નિરાશાની ઉંડી ખીણમાં પડેલો મનુષ્ય એક વખત આકાશના સર્વોચ્ચ શિખરે ચઢવાને લાગ્યશાળી થાય છે, અને તેજ મનુષ્ય પુનઃ પાછો તેજ ખીણમાં પટકાઈ પડે છે. એવું વિધિનું સ્પષ્ટ રહસ્ય છે. અધ્યબુદ્ધિ મનુષ્ય તે રહસ્ય કળી શકવા માટે સર્વથા અશક્ત છે.

ઉદયસિંહ અને ઓહડે પોતાનો કાળ આનંદમાં વ્યતીત કરતા હતા. ઓહડેને ઘેર એક ગાય હતી. તે ગાયને દોહવાથી દૂધ નીકળતું નહોતું; અને તે જ્યારે જંગલમાં ચારો ચરવા જતી ત્યારે તેના આંચળમાંથી દૂધ જરી જતું. આ ખબર સાંભળી એક દિવસ ઉષાકાળે ઓહડે ત્યાં ગાય પાછળ જઈ આ આશ્ચર્યકારક ઘટના જોઈને જ્યાં દૂધ જરી જતું હતું તે જગ્યા ખોદાવી નાંખી. તો ત્યાંથી શ્રી જિન પાર્શ્વનાથજીના પ્રતિમાજી મળી આવ્યાં. તે જોઈ તેના આશ્ચર્યનો અવધિ થયો.

તેણે તુર્ત મહારાજા ઉદયસિંહની સંમતિ લઈને ત્યાંજ એક જિનપ્રાસાદ બંધાવી તેમાં સ્થાપના કરી અને તે સ્થળે નવું શહેર વસાવ્યું. અને ઉષાકાળની શુભ પ્રાસિના સ્મરણમાં ઓશ વંશની સ્થાપના કરી. ઓહડે પોતે અરડકમદ્વ ઓશવાળ તરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો, તેમજ ત્યાં ઉષાદેવીની સ્થાપના કરી શહેરનું નામ ઓશીયા પાડ્યું. આ ઓશવાળ

વંશના પ્રથમ રાજાની ખેંતાલીશમી પેઢીએ શ્રી હીરવિજય સૂરિનો જન્મ થયો.

હીરના પિતાનું નામ કુંઝરો હતું અને તેની માતાનું નામ નાથી હતું. તેઓ પાલણપૂરમાં વસતા હતા. તેમને અનુક્રમે ત્રણ પુત્ર અને ત્રણ પુત્રીઓ પછી સંવત ૧૫૮૩ ના આગશિર્ષ સુદિ ૬ ને સોમવારે તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. કે જે આપણી નવલકથાના આદર્શ યતિ હીરવિજય સૂરિજી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

ખાલ્યાવસ્થાથીજ હીરમાં જુદાજ પ્રકારનું ચૈતન્ય હતું. પાંચ વર્ષની વયે હીરના માતૃપિતાએ તેને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો. નિશાળેથી લાણીને ઉઠ્યા પછી હીરને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાના ઉદ્દેશથી, તેના માતૃપિતાએ તેને એક મુનિ પાસે મૂક્યો. દૂધ અને તેમાં વળી સાકર લગી. હીર બુદ્ધિશાળી તો હતોજ અને તેમાં વળી તેને મુનિ સત્સંગનો લાભ મળવા લાગ્યો. મુનિ સાથે રહીને, હીર, પોતાની ખાર વર્ષની ઉંમરમાં નવતત્ત્વ, જીવવિચાર, ઉપદેશ માળા, સંઘયણી, યોગ્ય શાસ્ત્ર, આરાધના દરશનસીત્તેરી એ સર્વ શીખ્યા. અને ત્યારથી હીરનું વલણ વૈરાગ્ય તરફ ખેંચાવા લાગ્યું.

સમયના વહનની સાથે હીરના માતૃપિતાં પરલોકવાંતી થઈ ગયાં. આ ખંખર પાટણમાં મળતાં વિમળા અને રાણી નામની હીરની બન્ને જહેનો પાલણપુર આવી અને હીરને પાટણ તેડી ગઈ.

પાટણ ગયા પછી હીરને એક મહાન લાભ થયો. ત્યાં જૈનાચાર્ય વીજયદાન સૂરિ સાથે તેનો સમાગમ થયો અને તેમની દ્વારા તેણે ઉચ્ચ શિક્ષણ સંપાદન કર્યું.

વીજયદાનસૂરિના સમાગમથી હીરની વૈરાગ્યવૃત્તિ વધારે દૃઢ થવા લાગી. અંતે તેણે દિક્ષા લેવાનો વિચાર કરી પોતાની જહેનોને આ વાત જણાવી, ત્યારે તેના નેત્ર યુગલમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. તેણે કહ્યું: “ ભાઈ દીક્ષા લેવી તે

કંઈ ન્હાની સુની વાત નથી. કેશ લોચન કરાવવા, અણુવાણ પગે ચાલવું, ચોમાસામાં એકજ સ્થળે રહેવું, માયા ત્યજી દેવી, કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભાદિ પંચશત્રુઓ પર વિજય મેળવવો, ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગીને ખાવું, એ બધું ત્હારાથી કેમ થશે ? ” ત્યારે હીરે કહ્યું કે:—“ આ અસાર સંસારમાં સંયમ જેવું કંઈજ સુખ નથી. મહાન તપનું ફળ મનુષ્યાવતાર છે અને તે દ્વારાજ મોક્ષની સાક્ષ્યતા થઈ શકે છે, તેમજ પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરવાની સોનેરી તક પણ મનુષ્યાવતારમાં મળી શકે છે તો તે હાથ આવેલી તકનો સદુપયોગ કરવાની મ્હારી દૃઢ ઇચ્છા છે. ”

ત્યારપછી ભાઈ ભગિની વચ્ચે ઘણો વાદવિવાદ ચાલ્યો અને હીરે પોતાની ભગિનીના મનનું સમાધાન કર્યું; ત્યારે તેણે તેને દીક્ષા લેવાની રાજી ખુશીથી રજા આપી. હીરે સંવત ૧૫૯૬ ના કાર્તિક વદ ૨ ને સોમવારે પાટણમાં જ દીક્ષા લીધી.

ત્યારપછી હીરે પોતાના ગુરૂ વિજયદાનસૂરિ સાથે પ્રવાસ આદર્યો. જેમ જેમ તેનો પરિચય ગુરૂ સાથે વધતો ગયો, તેમ તેમ ગુરૂની ખાત્રી થતી ગઈ કે હીરને જો પૂરું શિક્ષણ મળે તો તે ભવિષ્યમાં શાસન દીપાવશે, તેથી તેમણે હીરને દક્ષિણમાં ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા સારૂ જવાની આજ્ઞા આપી. શ્રી ધર્મસાગરજી અને શ્રી રાજમલ એ બન્નેને સાથે લઈને ગુરૂ આજ્ઞા પ્રમાણે હીર *દેવગિરિમાં ગયા અને ચિંતામણી વગેરે ન્યાયશાસ્ત્રમાં અતિ કઠિન ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો. આ વખતે દેવગિરીનો હાકેમ નિજમશાહ હતો. ઉપ-

* વર્તમાન સમયમાં ‘ ન્યાયશાસ્ત્ર ’ માટે જેમ બંગાલ કેન્દ્રસ્થાન છે અને ‘ વ્યાકરણ ’ માટે કાશી ગણાય છે તેમ તે વખતે નૈયાયિકાની પ્રધાનતા દક્ષિણ દેશમાં વધારે પ્રમાણમાં હતી, હીરવિજયસૂરિજીને દેવગિરિમાં, ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માટે તેમના ગુરૂએ મોકલ્યા તેનું કારણ પણ તેજ હતું.

લેખક.

યુક્ત ત્રણે મુનિઓને વિદ્યાલ્યાસ માટે જે કંઈ ખર્ચ થતું તે ત્યાંના રહીશ દેવશી શાહ અને તેની સ્ત્રી જસમાઈએ પુરું પાડ્યું હતું.

હીર વિદ્યાલ્યાસ કરી આવ્યા પછી જેમ જેમ તેની યોગ્યતા વધવા લાગી તેમ વિજયદાન સૂરિજીએ તેમને ‘ પંડિત પદ ’ ‘ ઉપાધ્યાય પદ ’ વગેરે પદવીઓથી વિભૂષિત કર્યા હતા. ત્યારપછી સં. ૧૬૧૦ ના પોષ શુદ્ધિ ૫ ના દિવસે શીરોહીમાં તેમને સૂરિપદ (આચાર્યપદ) આપ્યું હતું અને ત્યારથી તેઓ હીરવિજયસૂરિજી કહેવાયા.

ઉપર અમે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે આચાર્યપદ પ્રાપ્ત થયા પછી બાર વર્ષે એટલે સં. ૧૬૨૨ ના વૈશાખ સુદિ ૧૨ ના દિવસે હીરવિજયસૂરિના ગુરૂ શ્રીવિજયદાનસૂરિનો વડા-વઢી મુકામે સ્વર્ગવાસ થયો એટલે સંઘનો સઘળો બાર સૂરિજીના શિર પર આવી પડ્યો.

વિક્રમની સોળમી શતાબ્દિનો સમય આખા ભારતમાં અને ખાસ કરીને ગુજરાતમાં તો લગભગ અરાજકતા જેવોજ હતો. પરિણામે પ્રાન્ત સૂબાઓ પ્રજાને રંભડવા કે હેરાન કરવામાં કંઈજ કચાશ રાખતા નહોતા. ગુનેહગાર કે બિન ગુનેહગારની તપાસ કર્યા વગર કોઈ જઈને કાન લાંબેરતું તો ઝટ વોરંટો કાઢતા અને તેમને પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ તો પણ કષ્ટ આપવું એજ પોતાની હકૂમતનું ચિહ્ન સમજતા હતા. આથી સારા સારા સાધુઓને પણ કોઈ કોઈ વખતે આપત્તિઓમાંથી પસાર થવું પડતું હતું.

આપણી નવલકથાના નાયક આચાર્ય હીરવિજયસૂરિજીને પણ તે સમયની નાહિરશાહીને લીધે કેટલુંક સહન કરવું પડ્યું હતું. આ સંબંધમાં તેમના પ્રાથમિક જીવનનો વધારે નહિ તો એકાદ પ્રસંગ પણ આ સ્થળે આપવાનું અમે ઉચિત ધારીએ છીએ.

વિ. સં. ૧૬૩૦ (ઇ. સ. ૧૫૭૪) માં જ્યારે સૂરિજી

ઘોરસદ્દમાં હતા, ત્યારે કર્ણાક્રુષિના એલા જગમાલક્રુષિએ તેમની પાસે એવી ફરીઆદ કરી કે ‘ મહારા ગુરુ મહને પોથી આપતા નથી તો તે અપાવો. ’ સૂરિજીએ કહ્યું. “ તહારામાં લાયકાત નહિ હોય તેથી તે તહને પોથી નહિ આપતા હોય. તે માટે તકરાર કરવાથી શો ફાયદો ? ” આ પ્રમાણે સહમબલવા છતાં પણ જ્યારે તે નજ સમજ્યો ત્યારે તેને ગચ્છ બહાર કરવામાં આવ્યો. જગમાલ પોતાના શિષ્ય લાહુઆક્રુષિને લઈને પેટલાદના હાકેમ પાસે ગયો અને ત્યાં જઈને કેટલીક બનાવટી વાતો કહી. હાકેમ ચિડાયો અને તેને સૂરિજીને પકડી લાવવા માટે કેટલાક સિપાઈઓ જગમાલની સાથે મોકલ્યા. જેમને લઈને તે ઘોરસદ્દ આવ્યો. પરંતુ કાર્યસિદ્ધિ નજ થઈ. અર્થાત્ સૂરિજી તો ત્યાં હતાજ નહિ. પરંતુ જ્યારે ત્યાંના શ્રાવકોને આ બાબતની બબર પડી ત્યારે તેમણે તે સિપાઈઓને દામ નીતિથી સમજાવ્યા એટલે તેઓ ફરી બેઠા ને જગમાલને મનમૂઠીને તેમણે સહાય આપી નહિ. પોતાના સહાયકો ખૂટવાથી જગમાલનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. તેને નિરાશા મળી. સૂરિજી ત્યારપછી ખંભાત ગયા અને ત્યાં પ્રગટપણે વિહાર કરવા લાગ્યા.

આવા આવા અનેક ઉપદ્રવો આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિજીએ અનુભવ્યા હતા. છતાં પણ તે કશાની લેશમાત્ર પણ પરવા નહિ કરતાં તેઓ પોતાનું ઉપદેશ આપવાનું કર્તવ્ય અગણું કરતા નહોતા. તેઓ સર્વત્ર ઉપદેશ આપતા અટન કરતા હતા. સં. ૧૬૩૭ માં સૂરિજી ખંભાતમાં આવ્યા હતા અને ત્યાં ચોમાસું રહ્યા હતા. અહિંના સંઘવી ઉદયકરણે સં. ૧૬૩૮ માં શ્રી ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા પણ સૂરિજીના હાથેજ કરાવી હતી. અહિંથી સૂરિજી ગાંધાર ગયા હતા, જ્યાંથી તેમનો પ્રવાસ કુતોહ-પુરનો નિશ્ચિત થયો હતો તે અગાઉ જોવાઈ ગયું છે.

મકરણુ ૮ મું.

પરોપકાર કે આત્મસ્વાર્થ ?

અમરસિંહ અને ત્રણ રાજપુત સ્વારો અમરસિંહના ઘેર આવી પહોંચ્યા ત્યાંસુધી ગુપચુપ ચાલ્યા કર્યું; પૃથ્વીસિંહના મિત્રો માત્ર માર્ગમાં આપસ આપસમાં ધીમે સ્વરે વાતચીત કરતા હતા. માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં પૃથ્વીસિંહે અમરસિંહને પોતાના મિત્રોના નામ માનસિંહ અને બીરબલ હતાં એમ જણાવ્યું હતું.

અમરસિંહનું ઘર એક જુના પડી ગયેલા ખંડીએરમાં હતું. પોતાના ગૃહના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા પછી અમરસિંહજી પૃથ્વીસિંહને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ પૃથ્વીસિંહ ! મહારા ગૃહની અંદર પ્રવેશ કરતાં પહેલાં હજી એકવાર વિચાર કરો. અમરસિંહ અકબરની વિરુદ્ધ ચળવળ કરનારો રાજપૂત હોવાથી તેના ગૃહમાં પ્રવેશ કરવો એ કંઈ રમત નથી. જો કે હું અંતઃકરણથી રાજદ્રોહી નથી, પરંતુ રાજપૂતોના કલ્યાણાર્થે મહારા તરફથી થતા પ્રયત્નોને રાજદ્રોહનું સ્વરૂપ અપાય એવો સંભવ છે. અને તેથી મહુને સહાય કરતાં પૂર્વે તમારે અને તમારા મિત્રોને માટે હજી પણ એક વખત વિચાર કરી લેવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી મહારા ગૃહમાં તમે પ્રવેશ કર્યો નથી, ત્યાંસુધી અહીંથી પલાયન કરી જવાનો રસ્તો તમારા માટે ખુલ્લો છે. એકવાર મહારી મદદે આવ્યા પછી જીંદગીભર મહુને એક સરખી રીતે તમારે મદદ કરવાના સોગન લેવા પડશે. પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરીને હતાશ હૃદયે મહુને સહાય કરવા કરતાં અત્યારે મહારાથી દૂર રહેશો તે હું વધારે પસંદ કરીશ. ”

“ પરંતુ અમારા નિશ્ચય માટે શંકા લાવવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. તમારા જેવા પરોપકારી પુરૂષના નિવાસ સ્થાનમાં

પ્રવેશ કરીને પાવન થવા અમો ઉત્સુક છીએ.” એટલું બોલીને પૃથ્વીસિંહે હાસ્ય કર્યું. અમરસિંહની શંકા દૂર થતાં તે ત્રણે રાજપૂત સ્વારોને લઈને પોતાના ગૃહમાં દાખલ થયો.

એક જુના પડી ગયેલા ઘર પાસે પહોંચ્યા પછી અમર-સિંહ દાદર ચઢવા લાગ્યો. દાદર અબાણ્યો અને ઉંચો હોવાથી ત્રણે રાજપૂત સ્વારો ધીરેથી ઉપર ચઢતા હતા. દાદરમાં કેટલાયે પગથીઆં ચઢવા છતાં હજી પગથીઆંનો અંત આવતો નહિ હોવાથી બીરબલ અમરસિંહ પ્રત્યે મનમાં કથવાતો હતો. એટલામાં એક પગથીયું ચુકી જવાથી પૃથ્વીસિંહનો પગ મરડાયો એટલે તે પણ અસ્વસ્થ થયો ને અમરસિંહ તરફ ક્રોધ કરતાં પુનઃ ઉપર ચઢવા લાગ્યો. અદ્ય સમયમાંજ તેઓ બધા ઉપર ગયા. ત્યાં એક ઓરડી તેમના જોવામાં આવી. ઓરડી-માંના દીપકનો પ્રકાશ મંદ હતો. સર્વ તે ઓરડીમાં દાખલ થયા.

આ ઓરડીમાં લગલગ દશ પંદર રાજપૂતો બેઠા હતા અને તેઓની આસપાસ બે ત્રણ હુકકા પડ્યા હતા. અમર-સિંહને આવી પહોંચેલો જોઈને તેઓએ તેને પ્રણામ કર્યા; આ ઉપરથી તેઓ આગલી બેઠી રાત્રિ સુધી અમરસિંહની રાહ જોતાં બેઠા હશે, એવું અનુમાન પૃથ્વીસિંહે પોતાના મનમાં કર્યું. તે ઓરડાના પાછળના ભાગમાંની બારી પાસે એક સ્ત્રી બેઠી હતી. તે માત્ર પોતાની જગ્યાએ સ્વસ્થ બેસી રહી. તેણે પોતાનું મોં બારી ભણી રાખેલું હોવાથી તે તરૂણ હતી કે વૃદ્ધ હતી, વા સુંદર હતી કે કુરૂપા હતી, તે કંઈ કળી શકાય તેમ નહોતું. તેનાં અંગ ફરતું એક વસ્ત્ર વિંટાળેલું હોવાથી તેના શરીરનાં અવયવ સુદ્ધાં જોઈ શકાતાં નહોતાં, માત્ર તેની ડોકનો તેમજ કોણીનો વિભાગ જોઈ શકાતો હતો.

લોભથી લાલને માટે જીવને જે જતો કરે, દ્રવ્ય ભોગવવાની તે આશા શી રીતથી કરે.

પૃથ્વીસિંહ આ સ્ત્રીને જોઈને ચમક્યો. તેણે પોતાના મિત્ર બીરબલના કાનમાં ધીમે સ્વરે કહ્યું: “ આ તો સ્ત્રી લાગે છે જોઈએ છીએ શું નાટક લજવાય છે ! ”

બીરબલનું મન અહિં આવવાથી ઉદ્વિગ્ન થયું હતું. તેણે પૃથ્વીસિંહને કંઈપણ પ્રત્યુત્તર નહિ આપતાં એકવાર એમર દષ્ટિપાત કર્યો અને ચોરડીમાં કોણ કોણ ખેડા હતા, તે જોઈ લેવાનો યત્ન કર્યો. અમરસિંહનું લક્ષ્ય તેના તરફ મુદ્દલ નહોતું. તે પોતાના સઘળા મિત્રોને ઉદેશીને બોલ્યો: “ મિત્રો ! ઇશ્વર કૃપાથી આજે આપણને ત્રણ નવા સહાયકો મળ્યા છે. પાપ-પુણ્યનો યોગ્ય ખદલો ઇશ્વર તેમને આપશે, એમ માનીને આજે આપણે તેમને આપણી મંડળીમાં શામિલ કરીએ ! ”

એક વૃદ્ધ, પરંતુ લબ્ધ આકૃતિવાળો પ્રતાપી રાજપૂત બોલ્યો: “ આપણને મદદ કરનાર પ્રત્યેક રાજપૂત આપણને પ્રિય છે; પરંતુ અમરસિંહજી ! આ ત્રણે નવા મિત્રો કોણ છે તેની સવિસ્તર હકીકત અમારે પ્રથમ જાણવીજ જોઈએ. ”

“ બરોબર છે. ” અમરસિંહ બોલ્યો: “ કાકા, તમે તમની બારીક તપાસ કરો. ”

“ શું અમારી તપાસ ! ” બીરબલના મ્હોંમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા.

“ કેમ શું થયું ? ” અમરસિંહ બીરબલ તરફ વળીને બોલ્યો: “ તમે લય કેમ પામો છો ? ”

“ છટ, છટ, ભીતિ શાની ? ” બીરબલ બોલવા લાગ્યો; “ પરંતુ મિત્રો ! અમને પૂછવાથી તમને શી માહિતી મળવાની છે ? અમે વન વન ભટકનારા છીએ. અમે તમને શું કહી શકવાના હતા ? ”

“ એકાન્તવાસમાં રહેનારા મનુષ્યો તો ઘણી વાર ઉત્તમ બોધ આપી શકે છે. ” પેલો વૃદ્ધ રાજપૂત વચ્ચે બોલ્યો.

“ એ વાત પણ ખરી. ” બીરબલ ગંભીર સ્વરે બોલવા લાગ્યો: “ વનમાં રખડી રખડીને મ્હારા માથાના વાળ ધોળા

થઈ ગયા છે; પરંતુ જે પ્રમાણે કાચબો પોતાનાં બધાં અંગો સંકેલી લે છે, તે પ્રમાણે મહારા ચિત્રવિચિત્ર અનુભવો લોકોને જો કે ભિન્ન ભિન્ન રંગના ભાસે છે; તોપણ મહારી આંખોથી મહુને તે બધા એકજ રંગના ભાસે છે. મહારા અનુભવો રાય અને રંકની પાસે એક સરખાજ દર્શિત થાય છે. પરંતુ રાજા પાસે ખાસ કરીને જેટલું વધારે જીહું બોલાય તેટલું ફાયદા કારક છે. સાચું બોલનારને આ જગતમાં જીતિઆનો માર મળે છે. ખોટા હિંદુ થઈને રાજા પાસે હિંદુત્વની બડાઈ હાંકી એટલે તમે અકબરના દરબારના બીરબલ થઈ ચુક્યા. ” એટલું બોલીને બીરબલ સર્વ પ્રત્યે જોવા લાગ્યો. તેનું બોલવું બધાને પસંદ પડ્યું. પેલી સ્ત્રીએ પણ જરા ફરીને પૃથ્વીસિંહ પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કર્યો. પૃથ્વીસિંહે સહજ સ્મિત કર્યું અને ખોંખારો ખાધો. બીરબલે પણ સહજ સ્મિત કર્યું.

“ હં, પણ તમારું નામ શું ? ” પેલા વૃદ્ધ રાજપૂતે પૃથ્વીસિંહને પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“ પૃથ્વીસિંહ, માનસિંહ અને બીરબલ. ” પૃથ્વીસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“ સખુર કરો ! કાકા ! ” અમરસિંહ વચ્ચે જ બોલી ઉઠ્યો. “ આ આપણા નવા મિત્રોને આપણા નિત્યના પ્રશ્નો પૂછવાની આવશ્યકતા નથી. અદ્ય સમયમાં જ પૃથ્વીસિંહે અમારા ઉપર અનહદ ઉપકારો કરી દીધા છે. તેના ઉદાર હૃદય બદલ મહારા મનમાં કદિ પણ આશંકા ઉદ્ભવશેજ નહિ. આપણા આ મિત્રોને આપણે પ્રશ્નો પૂછી લીધા, હવે તેમની પાસે શપથ લેવડાવોએ એટલે તેઓ આપણા સાચા મિત્રો થઈ ચુક્યા; પરંતુ તેમની પાસે શપથ લેવડાવતાં પહેલાં આપણા કાર્યની થોડી ઘણી કલ્પના તેમને આપી દઈએ તો ઠીક. ”

“ પરંતુ અમરસિંહજી ! ” પૃથ્વીસિંહ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો “ ધારો કે તમારા કાર્યસંબંધી માહિતી મેળવ્યા પછી

અમે તમારી મંડળીમાં શામિલ થવાનો અમારો નિશ્ચય ફેરવીએ તો—”

પૃથ્વીસિંહનું આવું બોલવું સાંભળીને સર્વનાં વદન નિસ્તેજ થઇ ગયાં, તેઓ એક બીજા પ્રત્યે જોવા લાગ્યા. થોડી વાર ઓરડીમાં શાન્તિ પ્રસરી રહી. અદ્ય સમય પછી અમર-સિંહ ધીમે સ્વરે પરંતુ સ્પષ્ટતાથી બોલવા લાગ્યો “તો-તો પણ શું? તેથી અમને કંઈજ નુકશાન થનાર નથી. આજે તમે અહિં જે કંઈ જોયું છે, તે સંખંધી એક અક્ષર પણ કોઇને નહિ કહેવાના તમારી પાસે સોગન લેવડાવીને તમને અહિંથી મુક્ત કરવામાં આવશે અને તમે તે સોગનનું યથાર્થ પાલન કરો છો કે કેમ, તે માટે સખ્ત દેખરેખ રાખવામાં આવશે.”

“ત્યારે તો સહેજ સંકટ ખરું” અત્યાર સુધી ચુપ રહેલો માનસિંહ ધીમે રહીને બોલ્યો.

“સંકટ શાનું?” માનસિંહ પ્રત્યે વળીને પૃથ્વીસિંહ શાન્ત સ્વરે બોલ્યો.

“એમાં સંકટ શાનું? મૃત્યુનું કે? વચનભંગ થનારને મૃત્યુની શિક્ષા થવીજ જોઈએ. જો તમને મૃત્યુનો ભય લાગતો હોય તો હજી પણ તમે ખન્ને મરુને ત્યજીને ચાલ્યા જાઓ! હું તો સોગન પૂર્વક કહું છું કે અમરસિંહ માટે હું મહારા પ્રાણ અર્પીશ.”

આ સાંભળીને સર્વ સંતુષ્ટ થયા. પૃથ્વીસિંહની પ્રશંસા થવા લાગી. માનસિંહ અને બીરબલ પૃથ્વીસિંહ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. પૃથ્વીસિંહની મુખમુદ્રા શાન્ત અને ગંભીર હતી.

“અમારો પણ એજ નિશ્ચય છે.” બીરબલ નિરૂપાયે બોલ્યો. માનસિંહે કંઈ પણ ન બોલતાં ડોકું ધૂણાવીને સંમતિ દર્શાવી.

“હવે તમારો નિશ્ચય દઢ થયો છે કે?” અમરસિંહે બીરબલ અને માનસિંહ પ્રત્યે ભેદક દષ્ટિ ફેંકતાં પૂછ્યું.

“ હા; ” બન્ને જણા સાથે જ બોલી ઉઠ્યા.

અમરસિંહ આથી સંતુષ્ટ થયો. તે સહજ આગળ આવીને બોલ્યો. “ મિત્રો ! જાણી બુજીને કિંવા છુપીરીતે થતો અકબરનો અન્યાય અટકાવવાનો જ અમારો ઉદ્દેશ છે. અકબરની શાસન પદ્ધતિમાં અનેક પ્રકારના દોષ છે અને તેથી ગરીબ રાજપૂતોને ઘણું સહન કરવું પડે છે. આવા અત્યાચારો પ્રત્યે ગુસ્સે રીતે અકબરની સંમતિ હોવી જોઈએ, એવી અમારી માન્યતા છે. અકબર એવા અત્યાચારો પ્રત્યે સંમતિ દર્શાવતો હોય કે નહિ અથવા ગમે તેમ હોય, પરંતુ વારંવાર એવા અત્યાચારો થયા કરે છે એ વાત સાચી છે. આ અત્યાચારો અટકાવવાની અમોએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. અમે એકવાર અકબરની અંતર્ગત રાજનીતિ તપાસવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જો અકબર રાજપૂતો પ્રત્યે ખરેખર સંમતિ દર્શાવતો હશે તો આપણી સ્થિતિમાં સત્વર સુધારો થશે, અને જો તે માત્ર બાહ્ય રીતે રાજપૂતો પ્રત્યે સંમતિ દર્શાવતો હશે. અને તેનો આંતરિક ઉદ્દેશ રાજપૂતો પ્રત્યે છળકપટ કરવાનોજ છે એવી અમારી પ્રતીતિ થશે, તો અકબરનું રાજ્ય નામાવશેષ કરવા માટે અમે સર્વ એક પગે તૈયાર છીએ. હું ધારૂં છું કે હવે તમો અમારો ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ રીતે સમજી શક્યા હશે જ. અમે સર્વ અહિં પ્રત્યેક માસની વદી ચતુર્થીને દિવસે ભેગા થઈએ છીએ અને આગળ શું કરવું તે સંબંધી વિચાર કરીએ છીએ. તમે અમારી મંડળીમાં શામિલ થવા માટે તૈયાર છોને ? ” એટલું બોલીને અમરસિંહે પોતાના ત્રણે નવા મિત્રો પ્રત્યે એકવાર દૃષ્ટિપાત કર્યો.

“ અલબત્ત. ” પૃથ્વીસિંહ નીડરતાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો. મહારા બન્ને મિત્રો પણ મહારા જેવા દૃઢ નિશ્ચયી છે. ”

ખીરબલે અને માનસિંહે શિર ધુણાવીને પોતાની સંમતિ દર્શાવી એટલે અમરસિંહ સહજ મોટા સ્વરે બોલ્યો. “ કમળાદેવી ! ”

અત્યાર સુધી પીઠ ફેરવીને બેઠેલી સ્ત્રી તરત જ ઉભી થઈ. તેણે પોતાનું મોં ફેરવીને સર્વ પ્રત્યે દૃષ્ટિ ફેંકી. તેણે

પોતાના અસ્ત વ્યસ્ત થયેલાં વસ્ત્રો સમાર્યા; પરંતુ તેટલામાં તેનું કંઠ સ્થાન અને તેનો વૃક્ષઃ પ્રદેશ દષ્ટિગોચર થયા વગર રહ્યાં નહિ. તેનો કાળો લમર જેવો કેશકલાપ છુટો વિખરાયલો હતો; પરંતુ તે સમારવાનું તેને સૂઝ્યું નહિં. તેણે પોતાનો કેશકલાપ કદી પણ ઓળાવ્યો હોય એમ જણાતું નહોતું; કારણ કે તેમાં તેલની ગંધ સુદ્ધાં જણાતી નહોતી. આમ છતાં પણ તે કેશકલાપ સુંદર જણાતો હતો, તેની મુખ મુદ્રા પર ક્ષિપ્તશ હતી, તે બહુ સુંદર નહોતી; પરંતુ તેની નાસિકા, નયનયુગલ, દંત-પંક્તિ વગેરે એવાં નમણાં હતાં કે તે જોનારને સૌંદર્ય-મયીજ જણાતી હતી. જો કે તે સુંદર, રમણીય કિંવા મોહક જણાતી નહોતી; પરંતુ તેનાં સ્વરૂપ-માંથી સૌંદર્ય અસ્પષ્ટ રીતે પણ દેખાઈ આવતું હતું. કેટલાંક પુષ્પો એવાં હોય છે કે જેને આપણે સુંઘવા માટે નાસિકા આગળ ધરીએ છીએ, ત્યારે તેમાંથી બિલકુલ સુગંધિ આવતી નથી; પરંતુ જ્યારે આપણે નિરાશ થઈને તેમને આપણી સામે મૂકીએ છીએ, ત્યારે અદ્ય સમયમાં જ તેની સુગંધિ ખેંચી રહે છે. કમળાનું સ્વરૂપ પણ આવાજ પ્રકારનું હતું. કમળાની મુખમુદ્રા જોવા પહેલાં પૃથ્વીસિંહ અને તેના બન્ને મિત્રો નિરાશ થયા હતા; કારણકે જ્યાંસુધી તેઓએ કમળાનું મ્હોં જોયું નહોતું ત્યાંસુધી પોતાની તરફ પીઠ ફેરવીને બેઠેલી સ્ત્રીના ગૌરવ સંબંધે અને તેની હાજરી સંબંધી તેઓ કશો ખ્યાલ કરી શકતા નહોતા, પરંતુ જેમ જેમ પૃથ્વીસિંહ કમળા પ્રત્યે તાકી તાકીને જોવા લાગ્યો તેમ તેમ કમળાની ઉગ્ર અને ગંભીર મુખમુદ્રા જોઈને તેના મનમાં કમળા વિષે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉદ્ભવી. તેની દષ્ટિ નિર્મળ અને પવિત્ર બની ગઈ.

કમળાદેવી પૂતળાંની પેઠે શાન્ત, ગંભીર અને નિર્વિકાર મુખમુદ્રા ધારણ કરીને બેઠી હતી. તેના નેત્રોની પાંપણ સુદ્ધાં હાલતી ચાલતી નહોતી. તે કોના પ્રત્યે તાકી રહી હતી તે સમજી શકાય તેમ નહોતું; પરંતુ તે પોતાની પ્રત્યે આડકતરી

રીતે જોયા કરતી હતી એવી પૃથ્વીસિંહની અલ્પ સમયમાં જ પ્રતીતિ થઈ.

અંતે પોતાના નવા મિત્રોને કુમળાદેવીની પાસે આવવાનો અમરસિંહે ઇસારો કર્યો. પૃથ્વીસિંહ પોતાની પાસે આવી પહોંચતાંની સાથે જ કુમળાએ પોતાની કમરમાંથી એક કટાર ખેંચી કાઢી. શૂરહૃદયી પૃથ્વીસિંહ આથી ચમક્યો. પૃથ્વીસિંહના બંને મિત્રોએ પોતપોતાની સમશેરની મુઠ પકડી. કુમળાદેવી આ બધું જોઈ શક્યા વગર રહી નહિ. તે માત્ર ઉંચી નજર કરીને પૃથ્વીસિંહ પ્રત્યે તાકી રહી. પૃથ્વીસિંહના કપાળમાં કરચલીઓ પડી.

“ કટારી જોઈને લયલીત થવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી.” અમરસિંહ પૃથ્વીસિંહને ઉદ્દેશીને બોલ્યો. “ કુમળાના હાથમાંના શસ્ત્રનો સ્પર્શ કરીને સોગન લેવાની અમારી પદ્ધતિ છે. પૃથ્વીસિંહ આ કટારીની ધાર પર બંને હાથ મૂકીને સોગન લ્યો ”

પૃથ્વીસિંહે કુમળાના હાથમાંના શસ્ત્ર પર પોતાના બંને હાથ મૂક્યા અને તે બોલ્યો ! “ આજથી હું અમરસિંહજીના કાર્યને મનસા વાચા અને કર્મણા સહાય આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું. દૈવ દુર્વિપાકથી કદાચ હું વિશ્વાસઘાતી નિવડું તો આ શસ્ત્રથી મહારા પ્રાણુ નષ્ટ થજો ! ”

પૃથ્વીસિંહના બંને મિત્રોએ પણ તેજ પ્રમાણે સોગન લીધા પછી કુમળાદેવીએ એકવાર પૃથ્વીસિંહ પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત કર્યો. ત્યારછી પોતાના હાથમાંની કટારી ઉંચી કરીને તે બોલી ! પવિત્ર સોગન લીધા પછી શસ્ત્રને પવિત્ર કુંકુંમથી વધાવવું જોઈએ, એટલું બોલીને તેણે ઉંચી કરેલી કટારીથી પોતાના બાહુ પર સહજ સ્પર્શ કર્યો. તરતજ લાલ હીરા જેવું રૂધીર બિન્દુ તેની બાહુ લતાપર આવીને ઉભું રહ્યું.

કુમળાએ તરત જ પોતાના જમણા હાથના અંગુઠા વડે

તે રૂધિરનું તિલક પૃથ્વીસિંહને કર્યું. પૃથ્વીસિંહે રામાંચ અનુભવ્યો. કુમળાદેવીને તેણે જ્યારથી જોઈ હતી, ત્યારથી જ તેની ભેદક દષ્ટિએ પૃથ્વીસિંહનું હૃદય ભેદી નાખ્યું હતું જ. તે સહજ અસ્વસ્થ થયો હતો. તેમાં યે વળી તેની આવી વિચિત્ર કૃતિથી પૃથ્વીસિંહ સહજ ગભરાયો; પરંતુ પોતાના અંતઃકરણની વિષમતા વ્યક્ત ન થઈ જાય, એ હેતુથી અમરસિંહ અને કુમળાને સંબોધીને બોલ્યો “આવું પવિત્ર તિલક મહારા કપાળમાં થવાથી હું મહને લાગ્યશાળી સ્હમનું છું.

ત્યારપછી બીરબલ અને માનસિંહને રક્ત તિલક કર્યા પછી કુમળા બોલી: “મહારા સત્વમય રૂધિરનો ભાર તમોએ તમારા કપાળ પર લીધો છે. પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થયા સિવાય એ ભાર હલકો થનાર નથી કેમ પૃથ્વીસિંહ ?”

“અલબત્ત” પૃથ્વીસિંહ બોલ્યો: “હવે રક્ત-બંધનથી આપણા અંતઃકરણ સંકળાઈ ચુક્યાં છે. પરંતુ આપણા કાર્યની શરૂઆત કરતાં પહેલાં મહને એક પ્રશ્ન પૂછવાની અગત્ય જણાય છે. અકબર બાદશાહ રાજપૂતો પ્રત્યે છળકપટ કરવા ઇચ્છે છે, એવું તમે શા ઉપરથી માનો છો ? રાજ્યમાં બનતા બધા બનાવો પ્રત્યે ખુદ બાદશાહ કેવી રીતે ધ્યાન આપી શકે ? કદાચ રાજપૂતો ઉપર થતા અત્યાચારો સંબંધી અકબર કંઈ જાણતો પણ ન હોય ! આથીજ અકબર પ્રત્યે દ્વેષભાવના રાખવી એ સર્વથા અનુચિત ગણાય ! વળી તમે મહારી મુખમુદ્રા પ્રત્યે બારિકીથી જુઓ ! મહારી અને અકબરની મુખમુદ્રામાં સામ્ય એટલું બધું છે કે તમે કવચિત્ મહને રાજપૂત શત્રુ અકબરજ સ્હમજશો. !”

આટલું બોલીને પૃથ્વીસિંહશાન્ત રહ્યો. સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરી રહી. અમરસિંહ પૃથ્વીસિંહ પાસે ગયો અને તેની મુખમુદ્રા પ્રત્યે બારિકીથી જોવા લાગ્યો. કુમળાદેવી પણ પૃથ્વીસિંહ પ્રત્યે તાકી રહી. તેને પણ તે અકબર જેવોજ

લાગ્યો. તેણે એકવાર ચામેર દષ્ટિ ફેરવી. તેના કપાળ પર કરચલીઓ પડી.

કમળાદેવીની અસ્વસ્થા પૃથ્વીસિંહ કળી ગયો. તે આગળ બોલવા લાગ્યો: “ પરંતુ આ સામ્ય મહારા કર્તવ્યની આડે આવનાર નથી એ વાત તમે નક્કી માનજો. મહારા ભાલ પ્રદેશ પરનું રક્ત તિલક મહને સ્વસ્થ બેસી રહેવા દેશે નહિ. પરંતુ આપણું કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં હું અકબરની ખરી મન: સ્થિતિ તપાસી લઉંશ. મહારા કાર્યક્ષેત્રની તમને કલ્પના સુદ્ધાં આવી શકશે નહિ. જો કે હું ચિતોડમાં જન્મ્યો છું. તોપણ સિક્કિ પ્રાંતમાં કાર્ય કરવા માટે હું કોઇપણ રીતે અશક્ત નથી. તમારા કાર્યની પૂર્ણાહુતિ મહારાજ હાથથી થશે, એવી મહારી ખાત્રી છે. આવતી ચતુર્થિએ આપણે અહીં પુનઃ મળશું, તે વખતે એકાદ હિતશત્રુનો અંત લીધા સિવાય અહીં નહિ આવવા બદલ હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું. પરંતુ તમે એટલું નક્કી માનજો કે અકબર ખીરબલ અને માનસિંહ તમારા હિતશત્રુ નથીજ.” એટલું બોલી પૃથ્વીસિંહે પોતાના બન્ને મિત્રો તરફ દષ્ટિ ફેરવી. તેમની ઉભયની મુખમુદ્રા અસ્વસ્થ જણાતી હતી. પૃથ્વીસિંહના છેલ્લા શબ્દો તેમને રૂઝ્યા ન હોય એમ તેમની મુખમુદ્રા પરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતું હતું.

આ સાંભળીને પેલો વૃદ્ધ રાજપૂત બોલી ઉઠ્યો: “પૃથ્વી-સિંહ, તમે ધારો છો તેટલું આ કાર્ય સહેલું નથી. અમારા જેવા ગરીબ રાજપૂતોના દુઃખની તમને માહિતી નથી, તેથીજ અકબર માટે તમારા હૃદયમાં પૂજ્ય બુદ્ધિ છે. થોડાં અઠવાડિયાં થયાં સિક્કિના રાજપૂતો પ્રત્યે જે અત્યાચારો થાય છે, તે સંબંધી અકબરને સહજ પણ માહિતી ન હોય એ કેમ સંભવે ? અરેરે, બિચારા રાઘોજીને અન્ન સુદ્ધાં ખાવા મળતું નથી, તેના ઉપર એ મુસલમાન સ્વારોએ કેવો બુદ્ધિમુગ્ધ ? ”

“ ખરેખર, પૃથ્વીસિંહજી, ” કમળાદેવી વચ્ચેજ બોલી ઉઠી. “ ઇશ્વર અમારા ઉપર રૂઝો છે. શી સિક્કિની દીનાવસ્થા ! અન્ન વિના ટળવળીને રાજપૂતો પોતાના પ્રાણ ત્યાગે છે. જ્યાં ત્યાં ભૂખ્યાં માણસોની કાન ફેડી નાંખે એવી કિકિઆરીઓ સંભળાય છે. સંતાપ, શોક અને આકંઠ સિવાય સિક્કિમાં હવે કંઈજ રહ્યું નથી. આ કરતાં પ્રલય કાળથી સર્વ સાથેજ મૃત્યુ પામીએ તે કેવું સાડું ! ” આટલું બોલતાં બોલતાં કમળાનાં નેત્રમાંથી અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. તેણે પોતાની આંધણીના છેડાથી અશ્રુ લૂંછી નાંખ્યાં. તેના નેત્રોમાં વિલક્ષણ પ્રકારનું તેજ દેખાવા લાગ્યું. તેની, સુખસુદ્રા મોહક જણાવા લાગી. તેણે પોતાના આંધ પીસ્યા. પૃથ્વીસિંહે આ દૃશ્ય સ્તબ્ધ થઈને જોયાંજ કર્યું.

અદ્ય સમયમાં સભા ખરખાસ્ત થવાની તૈયારી થવા લાગી. પ્રત્યેક રાજપૂત અમરસિંહને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી જવા લાગ્યા. સૌની પાછળ પૃથ્વીસિંહ અને તેના બે મિત્રો ચાલતા હતા. પૃથ્વીસિંહે અમરસિંહને પ્રણામ કર્યા. કમળાદેવી તે ત્રણે મિત્રોને મુકવા સાડું દાદર ઉતરીને નીચે આવી અને પૃથ્વીસિંહને ઉદ્દેશીને બોલી : “ પૃથ્વીસિંહ ! પ્રતિજ્ઞાનું નિરંતર સ્મરણ કર્યા કરજો હો કે ? ”

“ જ્યાંસુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે, ત્યાંસુધી તેનું કદિ પણ વિસ્મરણ થવાનું નથી ! ” કમળાદેવી પ્રત્યે એકી ટસે તાકી રહેલો પૃથ્વીસિંહ બોલ્યો.

કમળાદેવી સહજ આગળ આવી અને પૃથ્વીસિંહના કર્ણ પાસે મ્હોં રાખીને ધીમે સ્વરે બોલી : “ અમરસિંહમાં યોગ્યતા છે. તેનામાં અનેક સફળતા છે; પરંતુ તેના સામર્થ્યનો વિકાસ થાય તેમ નથી. આપ તેને મદદ કરશો તો હું આપનો અત્યંત ઉપકાર માનીશ. ”

“ તે તમારા શું સગા થાય છે ? ” પૃથ્વીસિંહે આશ્ચર્ય પામતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ તેઓ મ્હારા કંઈજ સગા થતા નથી. ” કુમળા બોલીઃ “ મ્હારા માતા પિતા કોણ છે તેની પણ મ્હને ખબર નથી. અમરસિંહે બાલ્યાવસ્થાથીજ મ્હારું લાલન પાલન કર્યું છે એટલી વાત હું જાણું છું. મ્હારા પર અનંત ઉપકાર છે. ઠીક, ત્યારે હું રજા લઉં છું. ” એટલું બોલીને કુમળા ત્યાંથી વિદ્યુત વેગે ચાલી ગઇ.

કુમળા પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતો પૃથ્વીસિંહ વિચારમુગ્ધ બની સ્થિર ચિત્તે ઉભો રહ્યો. અંતે “ કેમ હવે અહીંથી નીકળવાનો વિચાર છે કે નહિ ? ” એ પ્રશ્ન તેના મિત્રો ભરકથી પૂછાયો, ત્યારેજ તેણે સચિત થઇ કહ્યું. નહિ, નહિ; ચાલો, આપણે જમ્મએ છીએ ને ? હું, પણ રાત્રિ ઘણી વીતિ ગઇ છે. અરે ! પ્રાતઃકાળ થવા આવેલ છે ને શું ? ” એમ કહીને ત્રણે જણા ચાલતા થયા.

પૃથ્વીસિંહ, ખીરબલ અને માનસિંહના ગયા પછી અમરસિંહ સાદડી પર પડ્યો પડ્યો વિચારતન્દ્રાને આધીન થયો. અલ્પ સમયમાંજ કુમળા પાછી આવી. અમરસિંહજીને વિચારમગ્ન થયેલો જોઇને તે બોલી “ અમરસિંહજી કાર્ય કંઈ થતું નથી અને સમય વ્યતીત થતો જાય છે. ”

“ ખરેખર ” અમરસિંહ બોલ્યો “ હું પણ એજ વિચાર કરું છું. પણ કુમળા મ્હારા મ્હોંમાંથી એક શબ્દ નીકળતાંની સાથેજ શૂરવીર રાજપૂતો આપણી મદદે આવ્યા વગર રહે તેમ નથી હો ? ”

“ પરંતુ એમ ખંડ કરવાથી શો ફાયદો ? ” કુમળા બોલીઃ “ રક્તપાનની નદીઓ વહેશે અને અનાથ સ્ત્રી બાળકોની સંખ્યામાં વધારો થશે. ઉતાવળ કરવામાં ફાયદો નથી. અમરસિંહજી ! ”

“ એમ કેમ ? ” અમરસિંહે જવાં ચઢાવ્યાં અને બોલ્યો, એક વખત અકબરનો નાશ થયો કે—”

“તો તેની જગ્યાએ તરતજ બીજો અકબર આવશે, સ્થૂમળ્યા ?” અમરસિંહ પ્રત્યે એકી ટસે જોઇ રહેલી કમળા બોલી: “વળી અકબર આવા અત્યાચારો પ્રત્યે ગુપ્ત રીતે સંમતિ દર્શાવતો હોય એવું પણ શી રીતે માની શકાય? મ્હને લાગે છે કે તમે ઉતાવળ કરો છો.” “તું ભૂલે છે કમળા! મ્હારી ઉતાવળથી મ્હારા હાથમાં એવા પ્રકારની સત્તા આવશે કે જેથી સર્વ અત્યાચારોનો હું ક્ષણ માત્રમાં અંત લાવી શકીશ એટલુંજ નહિ; પરંતુ મ્હારી કમળાને હું રાણી પદ—”

“બસ કરો, બસ કરો ?” કમળા ક્રોધપૂર્ણ સ્વરે બોલી: “અમરસિંહજી, મ્હેં તમને અનેક વખત કહ્યું છે અને હજી પણ કહું છું કે કમળા એક દીન સ્ત્રી છે. સંપત્તિ, સૌન્દર્ય વા ઐશ્વર્યની મ્હને બીલકુલ આવશ્યકતા નથી. પ્રભુ મ્હને સદ્વિચાર અને સદાચાર આપો, એજ એક ઇચ્છા મ્હારા મનમાં નિરંતર રહ્યા કરે છે.”

“નહિ, કમળા એવું ન બોલ !” કમળાને બોલતી અટકાવી અમરસિંહ વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો ! “ત્હારી યોગ્યતા, ત્હારી સહૃદયતા અને ત્હારા સદ્ગુણોનો હું જેમ જેમ વિચાર કરું છું, તેમ તેમ ત્હારા પ્રત્યેનો મ્હારો પ્રેમ દૃઢ થતો જાય છે. કમળા, ? મ્હેં ત્હારું લાલન પાલન કર્યું; પરંતુ તું હજી મ્હારી થઇ નથી !” એટલું બોલીને અમરસિંહ આશાપૂર્ણ નેત્રે કમળા પ્રત્યે તાકી રહ્યો. અમરસિંહનું બોલવું પોતાને પસંદ નહોતું, તોપણ તેને દુઃખિત નહિ કરવાના વિચારથી કમળા ગદગદ કંઠે બોલી: “મ્હારા જેવી એક પામર સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરવાના વિચારોથી તમારું હૃદય દુઃખિત ન કરો !”

“તું આ પ્રમાણેજ બોલ્યા કરીશ કે ?” અમરસિંહ કંઠુજાનક સ્વરે બોલ્યો: “નહિ, નહિ;” કમળા બોલી: “હું એવી દુષ્ટ નથી. તમે મ્હાર પર અનેક ઉપકાર કર્યા છે. તે ઉપકાર વિસરી જાઉં એવી હું કૃતદ્ધન નથી, તમે મ્હારા પ્રતિપાલક છો. હું તમારા પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ ધરાવું છું. અને

અત્યાર સુધીના તમારા ઉપકારનું નિરંતર સ્મરણ રાખીને આજસુધી હું તમારી આજ્ઞાનુસાર વર્તી છું; પરંતુ મહારી પાસે આવા પ્રકારનો ખદ્દો ન માગો ! ” એટલું બોલીને કમળા ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

“ કમળા ! ” અમરસિંહે કમળાને ધીમેથી ખૂમ પાડી; પરંતુ કમળા ત્યાં નહોતી. અમરસિંહે એક નિઃશ્વાસ સુક્યો. તે દીપક, ખુબી નાંખવા સાડ ઉભો થયો. દીપક પાસે જતાં જતાં તે બોલ્યો: “ હજારો વર્ષે એકજ કમળાનો જન્મ થાય છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે ખુદ બાદશાહનું રાજસિંહાસન જમીનદોસ્ત કરવા માટે કોણ તૈયાર ન થાય ? ” એટલું બોલીને તેણે દીપક હોલવી નાંખ્યો. ઓરડીમાં અંધકાર પ્રસરી રહ્યો. કમળા જે જગ્યાએ બેઠી હતી, તે જગ્યા પાસે જઈને અમરસિંહ પ્રકાશી રહેલા ચંદ્ર પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતો બેઠાવડા લાગ્યો. “ કમળા આ બધી ગડમથલ હું કેવળ ત્હારા માટેજ કરું છું. યવનોનો નાશ કરીને રાજપૂતોને સુખી કરવા રાજસત્તા પ્રાપ્ત કરવી, એ બધું કેવળ તારાજ માટે ! મોટાં મોટાં રાજ્યોની પાયમાલી કરવામાં પણ સ્ત્રીઓ નિમિત્ત માત્ર ગણાઈ છે ! ત્યારે હું મહારી કમળા માટે આટલું કરું તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ” વળી વિચારનું નાવ તરંગે ચઢ્યું હોય તેમ આગળ ચલાવ્યું: “ આ પૃથ્વીસિંહ કોણ હશે ? તેનું સ્વરૂપ અકબરના જેવુંજ કેમ લાગે છે ? તેણે પોતાના રહેઠાણ સંબંધી તો કંઈજ માહિતી આપી નહિ ! ” આ પ્રમાણે વિચારની ધુનમાં જ અમરસિંહને પ્રાતઃકાળ થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

રાજપૂત રમણી.

પક્ષા કે જે જળક્રિડા કરવા જતાં લોયરામાં પુરાઈ હતી તે જ્યારે સ્વસ્થ થઈ ત્યારે તે એક સુંદર ગાલીચા ઉપર પડી હતી.

અને તેના સામે એક વ્યક્તિ બેઠી હતી. આ વ્યક્તિ કાણ હતી, તે તેનાથી સ્તુભળાયું નહિ; કારણકે તેની જે આંખો સિવાય આખું શરીર વસ્ત્રાઢાદિત કરેલું હતું. પોતે ક્યાં હતી તે પૂછાથી સ્તુભળ શકાયું નહિ. કારણ કે પૂછા બ્યાં હતી ત્યાં અંધકાર વિશેષ હતો. વળી તે બજ્યામાંના દીપકનો પ્રકાશ એટલો તો મંદ હતો કે ત્યાં દીપક હતોજ નહિ, એમ કહેવામાં કંઈજ અડચણ નથી. ચારે બાજુની દિવાલો પરથી છે ઉખડી ગયેલી હતી અને તેમાંથી કેટલાક પથરો બહાર ઉપસી આવેલા જણાતા હતા.

પોતાની સામે બેઠેલી વ્યક્તિ કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય બેસી રહી હતી એ જોઈને પૂછા કંપી ઉઠી. પોતે કાંઈ ભૂતની સમીપમાં બેઠી હોય એમ તેને લાગ્યું. પૂછા ભયભીત થઈને કિકિઆરી પાડવાની તૈયારી કરતી હતી, એટલામાં તેની સામે બેઠેલી વ્યક્તિ બોલવા લાગી. “ બેગમ સાહેબ ! આપના પ્રત્યે નિષ્કુર વર્તન ચલાવીને હું આપને અહિં ઉપાડી લાવ્યો છું એ કાંઈ મ્હારો ન્હાનો સૂનો અપરાધ નથી. કદાચ આપને એમ લાગ્યું હશે કે આપને અહિં એક બંદિવાનની પેઠે પકડી લાવવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ આપનો માન-મરતબો સચવાય તેવી રીતે વર્તવાની મ્હેં સંપૂર્ણ કાળજી રાખી છે અને લાચારીથી આપ નામવરને અહિં આણુવા માટે અમારા તરફથી આપને જે કંઈ ત્રાસ પડ્યો હોય, તે બદલ માફી ચાહું છું. જ્ઞાનખાનાની સઘળી બેગમો કરતાં આપ નામવર વિશેષ દયાળુ અને ક્ષમાશીલ છે, એવી અમારી ખાત્રી હોવાથીજ અમે આપની પાસે વિનંતી કરવાનું ઠરાવ્યું છે. પરંતુ તે વિનંતી રજુ કરવા માટે બીજું સ્થળ, તેમજ બીજો સમય યોગ્ય નહિ હોવાથી આપને આ રીતે અત્યારે અહીં લાવવા ફરજ પડી છે; કારણ કે કામ અત્યંત શુભ છે. ”

આટલું બોલીને તે વ્યક્તિ શાન્ત રહી. તે પૂછાના પ્રત્યે તાકી તાકીને બોલવા લાગી. પૂછા કંઈજ બોલી નહિ. થોડીવાર

સુખી શાન્તિ પ્રસરી રહી. ત્રણ ચાર વખત પદ્માએ લીધું નિઃ-
શ્વાસ મૂક્યા. તેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું. આ વ્યક્તિ કેટલું
હતી, તે માત્ર તેના નેત્રો ઉપરથી ઓળખી શકાય તેમ નહોતું.
માત્ર તેના અવાજ ઉપરથી તે કાળ હોવો જોઈએ એવી
પદ્માના અંતરમાં શંકા ઉદ્ભવી.

અદ્ય સમય પછી તે વ્યક્તિ પુનઃ જોલવા લાગી. “કાર્ય
અતિ શુભ રીતે થવું જોઈએ. જો સહજ પશુ વાત બહાર જવા
પામી તો તેથી પ્રાણનું નુકશાન થવાનો સંભવ છે. ઘણીજ
સાવધાનતા રાખવાની છે.”

“પરંતુ શું કાર્ય છે તે કહો તો ખરા !” પદ્મા સહજ
કંટાળીને જોલી.

“કહું છું. એટલા માટે તો આપ નામવરને અહિં
લાવવા પડ્યાં છે.” તે વ્યક્તિએ નમ્ર સ્વરે આગળ ચલાવ્યું.
પરંતુ મ્હને અભય વચન મળે તોજ હું આપને તે હકીકત
સવિસ્તર કહી સંભળાવું ! મ્હારું કાર્ય કરવાનું મ્હને આપના
તરફથી વચન મળવું જોઈએ.”

“વાત કર્યા પહેલાં તે બદલ વચન માગવું એ શું વચન
પળાવવાની રીતિ છે ?” પદ્મા તિરસ્કાર સૂચક સ્વરે જોલી.

“માતા પાસે માગવામાં બાળકને રીતિનો વિચાર કરવાનો
રહેતો નથી. પ્રજાજન રાજમાતાના બાળક સમાન છે અને
અત્યારે તેજ દષ્ટિથી હું આપના ચરણે મ્હારું શિર ઝુકાવું
છું.” એટલું જોલીને તે વ્યક્તિએ પોતાનું શિર પદ્માના
ચરણોમાં મૂક્યું; પરંતુ પોતાનું શિર ઊંચુ કરતાં પદ્માના
અંગુઠાનો સ્પર્શ થવાથી તે વ્યક્તિના મ્હોંપરનું વસ્ત્ર ખસી
ગયું. પદ્મા ચમકી ઉઠી. તે ભય પામતી જોલી:—કેણુ કાળ ?”

કા ૭ છેકજ ગભરાઈ ગયો. પદ્મા અને કાળ કેટલીક-
વાર સુધી એક બીજા પ્રત્યે તાકી રહ્યાં. અદ્ય સમય પછી કાળ
નમ્ર સ્વરે જોલવા લાગ્યો: “હું માતાને શરણુ આપ્યો છું,
ભલે પછી તે મ્હને મારે કિંવા ઉગારે?”

“ પરંતુ મને અહીં લાવવાનું શું પ્રયોજન છે, તે મહારાથી સમજી શકાતું નથી. ”

“ મને અભય વચન મળ્યા સિવાય હું તે જણાવી શકતો નથી. ”

“ એમ અભય વચન આપી શકાયજ નહિ. ”

“ પરંતુ— ”

“ પરંતુ કંઈ નહિ. હું એટલું વચન આપી શકીશ કે તમારું કાર્ય મહારાથી થઈ શકે તેવું નહિ હોય તો હું તેનો સ્કેટ કોઈની પાસે નહિ કરું. ”

આ સાંભળીને કાજીની અર્ધ ચિંતા ઓછી થઈ ગઈ. પરંતુ પોતાની વાત પૂછાને રૂચશે કે કેમ, તે બાબત તેના મનમાં શંકા ઉદ્ભવી. થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી તેણે બોલવાની શરૂઆત કરી. “ દેવિ ! આપના વચન પર મહુને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે અને તેથીજ હું મહારી હકીકત આપને નિવેદન કરું છું કે શહેનશાહ અકબરનું રાજ્ય અત્યંત સુખદાયક અને કલ્યાણકારક છે એવું ઘણાખરાનું માનવું છે, પરંતુ આ માન્યતામાં મને બહુ વહેમ આવે છે. રાજપૂત પ્રજા માને છે કે અકબર તેમનો છે, તેમના ધર્મ માટે લાગણી રાખી રહ્યો છે ને તેની આ પ્રપંચબળમાં સઘળા રાજપૂતો ફસાઈ પડ્યા છે. એ ખરું છે કે રાજપૂતોમાં સ્વરાજ્યની મહત્વાકાંક્ષા હવે રહી નથી; તેમનામાં સ્વધર્મનું અભિમાન રહ્યું નથી. પરંતુ:—”

“ બોલો, બોલો; કાજી ! અત્યારે તમારી સામે બેઠેલી સ્ત્રી અકબર બાદશાહની બેગમ નથી, પરંતુ એક રાજપૂત કન્યા છે. તો વાતને ન અચકાવતા હિમતથી આગળ બોલો ” પૂછાએ કહ્યું. “ હું જ બોલવાનો છું તે પ્રત્યેક રાજપૂતોના હૃદયમાં રમી રહ્યું છે. સત્ય પ્રિયતાના બહાના હેઠલ પોતાની બહેન-પુત્રી-ઓ સાથે લગ્ન કરવાના લાલચુઓને-પછી ભલે તે બાદશાહ હોય-પણ દેહાંત દંડની શિક્ષા થવી જોઈએ, એમ દરેક બાંભા-ભિમાની રાજપૂતને લાગવું જ જોઈએ. પોતાના પૂર્વજોનું

રાજ્ય પડાવી લેનાર અને પોતાના માન-પ્રતિષ્ઠાને હુણી લેનાર અકબર રાજપૂતોની દૃષ્ટિમાં કલંકરૂપ થઇ પડવો જોઇએ, એમ ખુદ દેવીને પણ નથી લાગતું કે? ” કાળએ પદ્માને રૂચેલી વાતને વધારે રસદાર કરી.

છેવટનું વાક્ય ઉચ્ચારતાં કાળએ પોતાના બોલવાની પદ્માના હૃદય પર શી અસર થાય છે તે જોવા સારૂ પદ્માના તરફ તાકીને જોયું; તેને એમ ખાત્રી પૂર્વક લાગ્યું કે પદ્માને તેના શબ્દો રૂચ્યા હતા; પરંતુ કાળએ તેવું માનવામાં ભૂલથાપ ખાધી હતી. કાળના પ્રથમના સંભાષણથી અકબરના નાશની કલ્પના પદ્માના વદનમંડળ પર તરવરી રહી હોય એવો સહજ ભાસ થતો હતો. પરંતુ તેના મનમાં તરતજ એવી કલ્પના ઉદ્ભવી કે રાજપૂત ધર્મ નામાવશેષ કરવા ઉદ્યુક્ત થયેલા અકબર પ્રત્યે તો ઇસ્લામ ધર્મી કાળને પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો જોઇએ પરંતુ તેમ કરતાં કાળ અકબર પ્રત્યે આટલો બધો દ્વેષભાવ રાખે છે તેમાં કંઈ રહસ્ય હોવું જોઇએ. તેની કલ્પના આટલેથીજ અટકી પડી નહિ. ઇસ્લામી ધર્મના દુરાગ્રહી લોકોના મન દુખાય એવું અકબરે કંઈ પણ કૃત્ય કર્યું હોવું જોઇએ, અર્થાત્ રાજપૂત ધર્મ પ્રત્યે ઉદારતા દર્શાવનાર એકાદ પગલું અકબરે ભર્યું હોવું જોઇએ. પદ્માએ પોતાના મનમાં એવી પણ કલ્પના કરી લીધી.

આ કલ્પના સાથેજ અકબર પ્રત્યેનો પદ્માનો દ્વેષ ભાવ ઓગળીને પાણી જેવો થઇ ગયો. અનેક વર્ષના જળ સિંચનથી વૃદ્ધિગત થએલું વિશાળ વૃક્ષ વીઝળીના એક આઘાતમાત્રથી જેમ બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે, તે પ્રમાણે પદ્માના દ્વેષનું પણ થયું. રાજપૂતો પ્રત્યે અકબર છળ કરે છે અને ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટેજ તે સતત પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, એવી આજ્ઞાન સુધી પદ્માની માન્યતા હતી, પરંતુ આજે તેને જુદાજ પ્રકારનો અનુભવ મળ્યો. ખુદ ઇસ્લામીઓ પણ અકબરથી અસંતુષ્ટ છે એવી આજે પદ્માની ખાત્રી થઇ અને તેનું કારણ અકબર

હિન્દુ ધર્મના ઉચ્ચ તત્વો માન્ય કરે છે, રાજપૂત પ્રબલો પ્રેમ સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એજ છે એવી પદ્માની પ્રતીતિ થઈ. તરતજ અકબર માટે પદ્માના મનમાં પ્રેમ ભાવના ઉત્પન્ન થઈ. તે વિચારવાંલાગી: “કાળની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈપણ કાર્ય અકબરે કર્યું હોવું જોઈએ અને તેથીજ તે કંઈ કારસ્થાન રચતો હોવો જોઈએ. વિવિધ પ્રકારના ધર્મની ચર્ચા કરવાનું કાર્ય અકબરે શરૂ કર્યું છે. તે કાળને પસંદ ન હોવું જોઈએ અથવા રાજપૂતોને ત્રાસ આપનારી કાળની કોઈ વાત માટે અકબરે વિરુદ્ધતા દર્શાવી હોવી જોઈએ.” આ પ્રમાણે અનેક કલ્પનાઓ પદ્માના મનમાં ઉદ્ભવી અને લય પામી; પરંતુ તેણે તરતજ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ હોય, પરંતુ આ સમયે કાળને ભૂલથાપ ખવડાવીને આપણે અહિંથી નહાસી છુટવું. તેણે તરતજ પોતાની દષ્ટિ કાળ તરફ ફેરવી. કાળ હજી પણ પદ્મા પ્રત્યે તાકી રહ્યો હતો. પદ્માએ તેના સામું જોયું કે તરતજ તે ઉત્સુકતાથી બોલી ઉઠ્યો: “દેવી ! આપનો વિચાર હું જાણી શક્યો નહિ ?”

પદ્માએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો અને બોલી: “હું, પણ તેનો ઉપયોગ શો ? હું જહાંપનાહની બેગમ છું. મહારાથી તે કાર્ય શી રીતે થઈ શકે ?”

“પરંતુ આપ નામવરની સ્હાનુભૂતિ હશે તો બસ છે.” આનંદ પામતો કાળ બોલ્યો: “કાર્ય કરવાની જવાબદારી તો હું મહાસ શિર પર—”

પદ્માને કંઈક યાદ આવ્યું, તે બોલી ઉઠી: “પરંતુ કાળ સાહેબ હિન્દુ ધર્મનો નામશેષ કરનારા બહાદુરના ગ્રાણી લેવાની ઇચ્છા તમને શાથી થાય છે ?”

કાળ સહજ ચમક્યો, પરંતુ તે તરતજ પોતાની દાઢી પર હાથ ફેરવતો બોલ્યો: “આપની સંકા બસેબર છે. બહાદુર રાજપૂતો પ્રત્યે તો દુક્કા મનથીજ દ્રેષ કરે છે, પરંતુ હિસ્સા

સી પ્રત્યેનો તેનો દ્વેષ તો તેના કાર્યો દ્વારા પ્રતીત પણ થાય છે. હિન્દુ પ્રજા પ્રત્યેજ જો તે દ્વેષ કરતો હોત તો તેથી અમને સંતોષ થાત. અમારા ધર્મનો પ્રચાર દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિગત થાત. અલ્લા પણ તેથી આનંદ પામત; પરંતુ તેને તો હિન્દુ કે ઇસ્લામી એકે ધર્મની જરૂર નથી. તેણે પોતાનો એક નવીન ધર્મ સ્થાપવાનો યત્ન કર્યો છે. જુદા જુદા ધર્મના વડા ગુરુઓ બોલાવીને ઇબાદતખાનામાં તે ચર્ચા કરાવે છે અને પ્રત્યેક ધર્મમાંથી પોતાને મન ગમતું સ્વીકારી લઇને બાકીનું તે ત્યજ દે છે. ગઇ કાલે વગી તેમણે વાણીઆની કન્યાને તેના રોજની પરિક્ષા કરવા રોકી છે ને તેના ધર્મગુરુને બોલાવવા ગુજરાતમાં રૂઢો મોકલ્યો છે. દેવી ! ધર્મસ્થાપના કરવાનું કાર્ય અલ્લાનું છે; પરંતુ અલ્લાની અવગણના કરીને અકબરે ધર્મ સ્થાપવાનું કાર્ય પોતાના હાથમાં લીધું છે. સિકિના સીમાડા પરની એક વિશાળ જગ્યામાં મસ્જિદ બાંધવાની મ્હને સ્વપ્નામાં અલ્લાએ આજ્ઞા કરી હતી. તે ઉપરથી મ્હને ત્યાં જગ્યા આપવાની મ્હેં તેની પાસે માગણી કરી હતી; પરંતુ તેણે મ્હારી તે માગણીને તુચ્છકારી કાઢી છે. તેનું કારણ તે એમ જણાવે છે કે તે જગ્યાએ રહેનારા રાજપૂતો તેથી નારાજ થાય તેમ છે. જ્યારે ને ત્યારે કોઈ પણ ધર્મ પ્રત્યે છળ કરવો હોય ત્યારે તેના વિરોધી ધર્મના માણસોની ફરિઆદનો પ્રશ્ન રજુ કરવાની પ્રપંચબળ તો એકલો અકબરજ બાણ છે. ”

“ હું, પણ તમે જે વણિક કન્યાની વાત કહી તેને ક્યાં રાખવામાં આવી છે તે તમો બાણો છો કે ? ” પદ્માએ પૂછ્યું.

“ ખુદ બાદશાહ નામવરના રાજમહાલયની સામેના ગૃહમાં. ”

“ હીક. ” એટલું બોલીને પદ્મા થોડીવાર શાન્ત રહી. તે કાળ પ્રત્યે એકી ટસે જોઇ રહી હતી.

“ સ્વપ્ને હવે આ અધર્મી બાદશાહના માણ હરવા કે નહિ ? આપ અમારા વિચાર પ્રત્યે સંમતિ દર્શાવો છો કે નહિ ? ” કાળએ પ્રુત્ત બાત ઉપાડી.

કાળને કોઈ પણ રીતે ફસાવ્યા સિવાય મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ પક્ષા માટે હતોજ નહિ. તે સ્મિત કરી બોલી: “કાળ! સર્વ ધર્મનો છળ કરનાર અકબરને હવે પરલોકમાં પહોંચાડી દેવોજ જોઈએ. તમારા વિચાર પ્રત્યે મહારી સંમતિ જ છે એટલુંજ નહિ; પરંતુ હું તમને તમારા કાર્યમાં યથાશક્તિ સહાય પણ આપીશ. બાદશાહને મારી ગેરહાજરી જાણવામાં ન આવે તેમ મારે મહેલમાં પહોંચી જવું જોઈએ.”

“પુનઃ આપણને મળવાનું ક્યારે અને ક્યાં થશે.”

“આજ સ્થળે.”

“આજથી ચોથા દિવસે પધારશો ?”

“હા;”

“ખડુ સાહે, ત્યારે હવે પધારો ! આપને અહીંથી જવાની વ્યવસ્થા તૈયાર છે.” કાળ નમ્ર સ્વરે બોલ્યો.

અદ્ય સમયમાં પક્ષા કાળએ તૈયાર રાખેલા મીયાનામાં જઈ બેઠી અને જતાં જતાં તે દાંત કચકચાવી સ્વગત બોલી: “નરાધમ ! તું રાજપૂતાણીને ઠગવા ઇચ્છે છે કે ?”

પ્રકરણ ૧૦ મું

માનવમન.

લગભગ છેલ્લા ત્રણ ચાર દિવસ થયાં બાદશાહ રાત્રીએ પોતાના ખાનગી દિવાનખાનામાં રહેતો નહોતો. આથી જો કોઈ પણ વિશેષ કંટાળ્યું હોય તો તે પક્ષાજ હતી. પક્ષા કાળને ફસાવીને નહાસી છુટી હતી. પાછી આવ્યા પછી અકબર માટે તેનું હૃદય વિશુદ્ધ થઈ ગયું હતું. જે અકબર પ્રત્યે તેના મનમાં દ્રેષ જાવના હતી, તે અકબર માટે પુનઃ પક્ષાના હૃદયમાં પ્રેમભાવના જાગૃત થઈ. અકબરની ક્ષમા માગવા સંકે

આજે પક્ષા અધીરો થઈ ગઈ હતી. કાળના કારસ્તાનની હકી-
કત અકબરને કહી સંભળાવવા માટે આજે તેનું મન તલપાપક
થઈ રહ્યું હતું. છેલ્લા બે દિવસો થયાં તે પોતાની દાસી જીલેખાં
સાથે બાદશાહને બોલાવવાનો સંદેશો મોકલતી હતી; પરંતુ
અકબર તેના દિવાનખાનામાં તેમજ અન્ય કોઈ બેગમના અંતઃ-
પુરમાં બે રાત્રિઓ થયાં હતો જ નહિ એવી ખાતમી મળતાં
થકાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. બાદશાહ રાત્રિના સમયે
ક્યાં જાય છે ? અને તે શા કામ માટે જાય છે, તેનો વિચાર
પક્ષા કરવા લાગી. કંઈ પણ રાજકીય ખટપટ ચાલી રહી હોય
તો વિચારબુવનમાં તે શા માટે ન જાય ? વાડ, રાજકીય કારણ
ન હોય તો પોતાની બેગમના સહવાસસુખનો ત્યાગ કરીને
અકબર રાત્રિના સમયે શા માટે બહાર જાય ? અકબરના
રાજ્યમાં શાન્તિ હોવાથી યુદ્ધ થાય તેવો તો સંભવ નહોતો,
ત્યારે ધર્મ સંબંધી તો કંઈ ખટપટ નહિ હોય ને ? અને જો
તેમ હોય તો હિંદુધર્મની વિરુદ્ધમાં તો કોઈ ખટપટ નહિ
હોયને ?

પરંતુ છેલ્લા શબ્દો પક્ષાના અંતરમાં માત્ર એક ક્ષણ
પર્યંતજ ટકી રહ્યા. અકબર માટે હવે તેના હૃદયમાં સહજ પણ
આશંકા રહી નહોતી; પરંતુ બાદશાહ સાથે બે ત્રણ દિવસ
થયા મેળાપ નહિ થતો હોવાથી તે ઉદ્વિગ્ન થઈને બપોરના
સમયે બાદશાહ રાજકારભાર સંબંધી ખટપટમાં ગુંથાયલો
રહે છે, એમ જાણવા છતાં પણ તેણે આજે જીલેખાને સંદેશો
લઈને મોકલી.

જીલેખા પક્ષાનો સંદેશો લઈને ગઈ ખરી; પરંતુ તેના
સંદેશો અકબરને પહોંચવાને હજી સમય ન પાક્યો હોય તેમ
જેવી જીલેખા જનાનખાનામાંથી બહાર પડીને ખાસ દિવાનખા-
ના તરફ જવાના માર્ગે વળી કે તરતજ કાળ તેના જોવામાં
આવ્યો. જીલેખાને હવે કાળ પ્રત્યે તિરસ્કાર આવ્યો હતો
અને અત્યારે તે અતિ મહત્વના કામ માટે નીકળી હોવાથી

જુલેખા કાજ પ્રત્યે દષ્ટિપાત નહીં કરતાં તે પોતાના માર્ગે વળી. પણ કાજ કંઈ જુલેખાથી ગાંજ્યો જાય તેવો નહોતો. તેણે તરતજ જુલેખાનો હાથ પકડ્યો. જુલેખા આ વખતે ગુસ્સે થયા વગર રહી નહિ. તેણે છણકો કરીને કાજના હાથમાંથી પોતાનો હાથ છોડાવી દીધો અને ક્રોધપૂર્ણ સ્વરે બોલી:—હું કહું છું કે રાજમહાલયમાં પગ મૂકવાનું તમને પ્રયોજન શું છે? મસીદમાં બેઠાં બેઠાં માળાનો જાપ જપવાનું મૂકીને મહારાજેવી તરફીઓની પાછળ શા માટે ભ્રમે છો? અરે! એટલું જ નહિ; પરંતુ રાજકીય કારણોમાં માથું મારવા માટે ભોંયરા અને—”

“ અરર, જુલેખા બુમાબુમા ન કર ! ” જુલેખાના મોં પર હાથ મૂકતાં કાજ બોલ્યો; પરંતુ જુલેખા કાજને ગાંઠે તેવી નહોતી. તેણે કાજનો હાથ પોતાના મોં પરથી ખસેડી દીધો અને પૂર્વના જેવા રૂવાબદાર સ્વરે બોલવા લાગી “ કેમ મહારાજે કેડો મૂકવો છે કે નહિ ? હું તમારી બધી ખટપટ જહાંપનાહને—”

“ લે, જવા દઉં છું. પરંતુ કૃપા કરીને બુમાબુમા બંધ કર ! ” એટલું કહીને કાજએ જુલેખાને જવા દીધી. જુલેખાએ જતાં જતાં કાજ પ્રત્યે તિરસ્કારસૂચક દષ્ટિ ફેંકી.

પરંતુ જુલેખા બે ચાર ડગલાં ભાગ્યેજ ગઇ હશે, એટલામાં ત્યાં છુપાએલી ચાર વ્યક્તિઓએ જુલેખાને મુશ્કેટાટ બાંધી લીધી અને તરતજ જુલેખાને લઇને તેઓ ત્યાંથી અદૃશ્ય થયા.

કાજ આ બનાવથી સંતુષ્ટ થયો. તેણે પોતાનું ડોકું ધુણાવ્યું અને કંઠમાંથી માળા કાઢીને તે ફેરવતો ફેરવતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આ સર્વ બનાવ માત્ર અદ્વી ક્ષણમાં અને તે એવી તો ચુપકીથી બનવા પામ્યો હતો કે બાબુના ગ્રંથસંગ્રહાલયમાં વાતચીત કરી રહેલી વ્યક્તિઓ તત્સંબંધી કંઈ પણ જાણી શકી

નહિ. અંથસંગ્રહાલયનાં દ્વાર પણ ખુલ્લાંજ હતાં; પરંતુ અંથસંગ્રહાલયમાં બેઠેલા અબુલફઝલ અને સલીમને તે સંબંધી કંઈજ ખબર પડી નહિ.

અબુલફઝલ પોતાના નિત્યના આસન પર બેઠો હતો. તેની સામે પુસ્તકોનો ઢગ પડ્યો હતો. શાહબદો અંથસંગ્રહાલયમાં આવી પહોંચતાં તેને બેસવાની જગ્યા કરી આપવા માટે અબુલફઝલે થોડાંક પુસ્તકો એકબીજા પર ગોઠવી દીધાં હતાં. શાહબદો પુસ્તકોના ઢગલા પાસે બેઠો બેઠો એક પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવતો હતો. સલીમ પુસ્તકનાં પાનાં એવા તો બેઠરકારીથી ફેરવતો હતો કે પ્રત્યેક ક્ષણે ‘ ફટ ફટ, ધ્વનિ થયા વગર રહેતો નહિ. અને તે સાથે અબુલફઝલનું હૃદય ઘણુંજ કચવાતું હતું. પરંતુ સલીમને કંઈ કહી શકાય તેમ પણ નહોતું. તે તદ્દન અસ્વસ્થ થઈને બેઠો હતો. અંતે શાહબદાએ જેવી બેઠરકારીથી તે પુસ્તક જોયું હતું, તેથી વિશેષ બેઠરકારીથી તે પુસ્તકને જમીન પર પટકીને બોલ્યો: “ કેમ, હવે ઉત્તર આપો છો કે નહિ ? ”

સલીમે શું પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, તેનું ફઝલને સ્મરણ રહ્યું નહોતું. તેણે પૂછ્યું:—“ આપે મહેને શું પૂછ્યું ? ”

“ આવું કાર્ય કરવા માટે કુરાનનો આધાર મળી શકે નહિ ? ” સલીમે સ્મિત કરતાં પૂછ્યું.

“ કેવું કાર્ય ? ” ફઝલે પુનઃ પૂછ્યું.

“ આનો અર્થ એવોજ કે મહારે તમને બધી હકીકત ફરીથી કહી સંભળાવવી પડશે. ” પોતાના મ્હોં પર હાથ ફેરવતાં સલીમ બોલવા લાગ્યો: “ ધારે કે એકાદ પુરૂષના હૃદયમાં અમુક સ્ત્રી માટે પ્રેમભાવના બેઝત થઈ છે. તેઓ બન્ને જુદી જુદી જાતના છે. પુરૂષ મહાન શ્રીમાન અને સત્તાધિષ્ઠિત છે. સ્ત્રી એક વણિક કન્યા છે. ” એટલું બોલીને સલીમ ફઝલ પ્રત્યે તાકી તાકીને બેવા લાગ્યો.

“ અને એકાદ પુરૂષને બદલે “ શાહનદા સલીમ ” એ શબ્દો મૂકીએ તો ? ” ફ્રજલે સ્મિત કરતાં પૂછ્યું.

આ શબ્દો સાંભળતાની સાથેજ શાહનદાની મુખમુદ્રા રક્તવર્ણ થઈ ગઈ. પોતાની પ્રેમકહાણી વડીલો બાંહે છે, ત્યારે પ્રત્યેક તરૂણ કિંવા તરૂણીઓના મુખમંડળ પર લજ્જા, રક્તતા અમકવા લાગે છે. એટલુંજ નહિ; પરંતુ તત્કાળ તેમનાં હૃદય ધમકવા લાગે છે. શાહનદા સંપૂર્ણ રીતે ગભરાઈ ગયો. ફ્રજલ પોતાનો મર્મ કળી જશે એવું તેણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું. પરંતુ બાહ્ય દૃષ્ટિથી અરસિક અને શુષ્ક જણાતાં ફ્રજલે પોતાની રસિકતા વ્યક્ત કરી, તેથી શાહનદાની સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર થઈ પડી. અંતે ફ્રજલે બોલવાનું શરૂ કર્યું. “ રાજકીય કારણોમાં વિશ્લેષરૂપ થઈ પડે તેવું કાર્ય આપના હાથથી ન થવા પામે તો ઘણું સારું ! શાહનદા આપ નામવરની કુરાન પ્રત્યે સારી શ્રદ્ધા જણાય છે. પ્રત્યેક ધર્મમાંથી સત્યાન્વેષણ કરીને પ્રત્યેક વિચારોની કસોટી કરીને તેની પરિક્ષા લેવાની જે ઇચ્છા જહાંપનાહને અહર્નિષ થયા કરે છે તે—”

“ એટલે ? પિતાશ્રી કુરાનની આજ્ઞા પ્રત્યે શ્રદ્ધા નથી ધરાવતા કે શું ? ” આશ્ચર્ય પામતા સલીમે પૂછ્યું.

સલીમે આ પ્રશ્ન ફ્રજલને સહજ મોટેથી પૂછ્યો હતો. તેના તે પ્રશ્નનું શું પરિણામ આવશે તેની જો તેને માહિતી હોત તો તે ફ્રજલને આ પ્રશ્ન પૂજતજ નહિ.

* * * *

વાંચનાર ! ચાલો આપણે આ બાબત પદ્માની સ્થિતિનું અવલોકન કરીએ. જીવેખાં હમણા આવશે, ઘડી પછી આવશે, એમ માર્ગ પ્રતીક્ષા કરતાં કરતાં લગભગ અઢી ઘટિકા વીતી ગઈ. મન અને પાંચ ઈન્દ્રિયોનો સંબંધ એવો નિકટ છે કે મનમાં જે પ્રકારનો અને જે પ્રમાણનો વિકાર થાય તે પ્રમાણની અને તેવાજ પ્રકારની વિકૃતિ પાંચે ઈન્દ્રિયો અનુભવવા માંડે છે.

જીવેખાને પાછી આવતાં વિલંબ લાગવાથી બ્યારે

પદ્માનું મન અસ્વસ્થ થયું, ત્યારે તેની માનસિક અસ્વસ્થતા તેના શરીર વ્યાપારમાં તત્કાળ પ્રતિબિમ્બિત થઇ. તે અનેક વખત પોતાના આસન પરથી ઉભી થઇ. અનેક વખત તે ખારીમાં જઈને ઉભી રહી. જીલેખાને વિલંબ શાથી થયો, એજ વિચાર તેના મનમાં એક સરખી રીતે ધુમવા લાગ્યો. અંતે તે કંટાળીને પોતાના પલંગ પર જઈ પડી.

પરંતુ શય્યાનો સ્પર્શ થતાંની સાથેજ તેના મનમાં એક કદપના ઉદ્ભવી. તે તરતજ અમકીને બેઠી થઇ. અને વિચારવા લાગી કે બાદશાહ કદાચ કંઈ જરૂરી કામમાં ગુંથાયા હશે, જેથી દિવાનખાનાના પહેરેગીરે જીલેખાને અંદર જવા દીધીજ નહિ હોય ! કદાચ તે દિવાનખાનાના દ્વાર પાસે રાહ જોઈને પણ બેસી રહી કાં ન હોય ! હવે તેણે પોતેજ બાદશાહ પાસે જવાનો પોતાના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

અધીર મનુષ્યના મનમાં કંઈ કદપના ઉદ્ભવતાની સાથે જ તે તેનો અમલ કરે છે. તે પ્રમાણે બાદશાહને જાતેજ જઈને મળવાનો વિચાર ઉદ્ભવતાંની સાથેજ પદ્મા પોતાના વસ્ત્રો બદલીને બહાર નીકળી પડી.

પદ્મા ઉતાવળે પગે જનાનખાનાની બહાર નીકળી પડી. તેનું મન અત્યારે બાદશાહમાંજ મગ્ન થઇ ગયું હતું; પરંતુ પદ્મા અંથસંઘ્રહાલયની પાછળ થઈને ખાસ દિવાનખાના તરફ જતી હતી, એટલામાં તેના કર્ણ પર ધ્વનિ આવ્યો કે—
“ એટલે ? પિતાશ્રી કુરાનની આજ્ઞા પ્રત્યે શ્રદ્ધા ધરાવતા નથી કે શું ? ”

આ વાક્ય સાંભળતાંની સાથેજ પદ્માની ખાત્રી થઇ કે શાહજહો સલીમ અંથસંઘ્રહાલયમાં કોઈની સાથે વાતચિત કરતો બેઠો છે. અકબરનું વલણ કયા ધર્મ પ્રત્યે વિશેષ છે, હિંદુ-ધર્મ પ્રત્યેની લાગણી તેની કેટલા અંશે સાચી છે, વગેરે પ્રશ્નો પદ્માના અંતમાં નિરંતર એક સરખી રીતે ગોળાતા હોવાથી “ એટલે ? પિતાશ્રી કુરાનની આજ્ઞા પ્રત્યે શ્રદ્ધા ધરાવતા નથી

કે શું ? ” એ વાક્યથી પદ્માની જિજ્ઞાસા વધી. આ સંવાદ કેવા પ્રકારનો છે. તે સાંભળવાની તેને ઇચ્છા થઇ. તે દિવાલની એથે ઉભી રહી અને કાન માંડીને સાંભળવા લાગી.

*

*

*

*

“ નહિ, નહિ. જહાંપનાહ કુરાન પ્રત્યે બિલકુલ શ્રદ્ધા ધરાવતા નથી એમ તો નજ કહી શકાય ” આ વાક્ય બોલેનાર અબુલફઝલનો સ્વર પદ્માએ તરતજ ઓળખી કાઢ્યો. ફઝલ આગળ બોલવા લાગ્યો: “ પરંતુ કુરાનમાં અમુક આજ્ઞા લખી છે તદનુસાર અંધશ્રદ્ધાથી વર્તવું જ જોઇએ, એવો વિચાર જહાંપનાહને બિલકુલ પસંદ નથી. પ્રત્યેક બાબતમાં મનુષ્યે સ્વવિચાર શક્તિનો ઉપયોગ કરીને-ત્યાજ્ય બાબતનો યોગ્ય વિચાર કરીને પોતાને વાસ્તવિક લાગે એવો અમુક માર્ગ ગ્રહણ કરવો જોઇએ, અને કુરાનપ્રણીત ધર્મ આપણો હોવાથી તેને સર્વોત્કૃષ્ટ ગણવો જ જોઇએ, એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે એવું જહાંપનાહનું માનવું છે.”

“ ત્યારે પિતાશ્રી હિન્દુધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ધરાવે છે કે ? ”

“ કેટલાક લોકોની એવી પણ માન્યતા છે; પરંતુ વસ્તુતઃ અમુક ધર્મ પ્રત્યે બાદશાહ નામવરની ખાસ પ્રીતી છે એમ કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. જે મનુષ્ય પ્રત્યેક બાબતની મીમાંસા કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, તે અમુક ધર્મ પ્રત્યે ખાસ વલણ ધરાવી શકે જ નહિ. કારણ કે પ્રત્યેક ધર્મમાં કાલ પરિવર્તનની સાથે આપણને અનેક દોષો મળી આવે છે. નિરનિરાલા ધર્મ, વિધિ અને શાસ્ત્રક્રમ તે તે ધર્મના પ્રાથમિક તત્વો નથી; પરંતુ કાલપ્રવાહની સાથે ચોંટેલી શેવાલની જાળથી ખરડાઇ રહ્યાં છે. માટે સારાસારના વિચાર રૂપી પ્રખર જ્યોતિ પ્રગટાવીને મનુષ્ય એક વખત સત્યશોધન શરૂ કરતાંની સાથે જ તે પ્રત્યેક ધર્મમાંથી અનેક દોષ શોધી શકે છે. આથી જ જહાંપનાહને કુરાનપ્રણીત ધર્મ માન્ય નથી. તેમજ હિન્દુધર્મને પણ તે સંપૂર્ણરીતે અંગીકાર કરતા નથી. તેમની માન્યતા એવી છે કે પ્રત્યેક મુસલમાનુષ્યે પોતાના મનપર વિશ્વાસ રાખીને પોતાના મનમાં

કસેલો તત્વોને એક ધર્મ તરીકે ગણવો. ઇસ્લામી ધર્મને છુંદી નાંખવો યાતો હિંદુધર્મના ગુણગાન કરવાં એવો તો તેમનો ઉદ્દેશ જ નથી. સ્વપ્રણીત ધર્મની સ્થાપના કરવાની તેમની ઇચ્છા છે.”

“ યાતો હિંદુધર્મના ગુણગાન કરવાં એવો તેમનો ઉદ્દેશ જ નથી ” આ શબ્દો સાંભળતાંની સાથે પદ્માના મનમાં જે બાદશાહને મળવાની ઉમીંચો ઉછળી રહી હતી, તે એકાએક શાંત થઈ ગઈ. કેટલાંક મનુષ્યોની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે, કે તેમનાં મનપર અમુકપ્રકારની છાપ સત્ત્વર પાડી શકાય છે. એવાં મનુષ્યોને “ લતાવૃત્તિવાળાં ” ગણી શકાય. જેમ એક લતાને અમુક વૃક્ષપર પર ચઢાવી એટલે તે વૃક્ષપર વિટળાઈ ગયા સિવાય તેને અન્ય માર્ગ જડતો જ નથી, તેમજ આવા માણસોની મનઃસ્થિતિનું હોય છે. અમુક અનુભવ થતાંની સાથેજ આવા મનુષ્યનું મન તેવું બની જાય છે અને તેનાં મતની પુષ્ટિ માટે તેજ વિચારનો પ્રવાહ વહેવા લાગે છે. પરંતુ પુનઃ બીજા પ્રકારનો વિચાર તેના સામે મુકાતાં જ વળી તેનું મન તેવું બની જાય છે. આજે તે એક મનુષ્યને ધિક્કારે છે, તો આવતી કાલે તેજ મનુષ્યનાં ચરણોમાં તં પોતાનું શિર ઝુકાવે છે.

પદ્માના હૃદયમાં અકબર પ્રત્યેનો દ્વેષભાવ કાળ સાથેના સંભાષણથી નષ્ટ થયો હતો અને તે સમયે તેને પોતાના વર્તન બદલ પશ્ચાત્તાપ થયો હતો. એટલુંજ નહિ પણ તે માટે ક્ષમા ભીક્ષા માગવા અત્યારે તે અકબર પાસે જતી હતી; પરંતુ ફજલના સંભાષણથી તેની વિચાર માળાનો મેડ ચલાયમાન થયો હતો. તેના મનમાં પુનઃ વિવિધ પ્રકારની આશંકાઓ ઉદ્ભવવા લાગી. તે વખતે કાળએ પણ કહ્યું હતું કે અકબરને ઇસ્લામી ધર્મ પણ જોઈતો નથી, તેમજ તેને હિંદુ ધર્મની પણ જરૂર નથી; પરંતુ તેણે પોતાની જ કીર્તિ વધારવી છે. અને આજે ફજલે પણ એવુંજ કહ્યું આનો અર્થ શું? બન્ને વિરોધી ધર્મના લોકોને આપસ આપસમાં લડાવી મારીને અકબર તે બન્નેનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે કે શું?”

આ શંકા પદ્માના મનમાં ઉદ્ભવતાંજ તેના પૂર્વના વિચારોને શોષી લીધા. જેમ એકાદ પાણીના વાસણમાં થોડો ઘણો રંગ નાંખવાથી તે પાણીનો રંગ બદલાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે પદ્માના સર્વ વિચારો ક્ષણમાત્રમાં બદલાઈ ગયા. તે વિચારવા લાગી કે—”

“ મહેં અત્યારે જઈને બાદશાહની ક્ષમા માગી હોત તો મહારા હાથે કેવી ભયંકર ભુલ થવા પામત ! ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી પદ્મા દિવાલ પાસે ઉભી હતી. અદ્ય સમયમાંજ તેણે એક વ્યક્તિને પોતાની તરફ આવતી જોઈ. તેણે ઉંચું મોં કરીને જોયું તો બાદશાહ અકબર !

પદ્મા તરતજ ત્યાંથી ચાલતી થઈ. પોતાનો કેશકલાપ સમારતી તે ત્યાંથી હરિણીની માફક દોડી ગઈ.

બાદશાહ અકબર આશ્ચર્ય પામતો થોડીવાર ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. પદ્માના વર્તનથી તે સહજ પણ આશ્ચર્ય પામ્યો નહિ. તેની મુખમુદ્રા પર સંતાપની છાયા વિલહી રહી. તેના મોંમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા: “ હઠીલી સ્ત્રી ! ઇશ્વરના નિયમ ખરેખર વિચિત્ર છે ! પ્રેમદાન અને તેનો સ્વીકાર આ જગતમાં એકજ સ્થળે કેમ દષ્ટિગોચર થતાં નહિ હોય ? ”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પ્રયત્નશીલ પદ્મા.

કૃષ્ણપક્ષની અંધારી રાત્રી અને તેમાં વરસતા વરસાદને લીધે લોકો પોતાના ઘરમાં શાંતિથી બેઠાં હતાં. તે વખતે શહેનશાહ અકબરના રાજમહાલયની સામેના ગૃહ પાસે એક અંધાર પડદામાં છુપાયેલ વ્યક્તિ આવી પહોંચી. ને તે મહાલયના દ્વાર ઉપર તેણે પોતાના હાથની આંગળીઓ વડે પ્રથમ એક,

પછી બે, અને પછી ત્રણ, એમ ત્રણ વખત ટીચકીઓ વગાડી. અદ્યપસમયમાં જ તે ગૃહનું દ્વાર ઉઘડ્યું. પેલી વ્યક્તિએ તે ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરતજ ગૃહનું પ્રવેશદ્વાર બંધ થયું.

“ફાતમા ? તે અત્યારે જાગત તો હશેને ?” પેલી આવનાર વ્યક્તિએ ગૃહની અંદરના દાદરપર ચઢતાં ચઢતાં પૂછ્યું.

“હા; બેગમસાહેબા, મહેં તેને આપનો સંદેશો પહોંચાડ્યો હોવાથી તે અત્યારે આપની રાહ જોતીજ બેઠી હશે.” ફાતમાએ ખુલાસો કર્યો.

“વારૂ;” એટલું કહીને તે વ્યક્તિ શાન્ત રહી.

ફાતમા આવનાર વ્યક્તિને સાથે લઈને દાદર ચઢવા લાગી. અદ્ય સમયમાંજ ફાતમા અને તે વ્યક્તિ એક એકાન્ત ઓરડા પાસે આવી પહોંચ્યા એટલે ફાતમા બોલી: “બેગમ સાહેબ ! કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે અંપાનો મેળાપ નહિ થવા દેવાનો જહાંપનાહે સખત હુકમ કર્યો છે. આપ અહિં આવ્યા છો એ વાતનો તે નામવરને સહજ પણ શક જશે તો મહારા પ્રાણ જોખમમાં આવી પડશે.”

“તું તદ્દન નિશ્ચિંત રહે ! મહારે અંપાની સાથે થોડી વાતચિત કરવાની છે. મહારું કાર્ય પૂર્ણ થશે કે તરતજ હું કોઈને પણ ખબર ન પડે, તેવી રીતે અહિંથી ગુપ્તગુપ્ત ચાલી જઈશ.”

“વારૂ, ત્યારે હું હવે જાઉં છું. આપ પાછા ફરો ત્યારે દાદરની નજીકના ઓરડા પાસે આવીને આપ મહુને ધીમે સ્વરે બૂમ પાડજો.” એટલું કહીને ફાતમા ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

પેલી વ્યક્તિએ તરતજ અંપાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. આ ઓરડો કંઈ એટલો બધો સુસજ્જિત નહોતો. ઓરડામાંની જમીનપર એક ગાલીચો ખીછાવેલો હતો. મધ્ય ભાગમાં એક ગોળ મેજ પડેલું હતું અને તેની આસપાસ ત્રણ ચાર ખુરસીઓ પડેલી હતી. એક ખુણામાં પાણીનો ઘડો જણાતો હતો.

“ બેગમસાહેબાને હું નમન કરું છું. ” આવનાર વ્યક્તિને પ્રણામ કરતાં ચંપાએ ઉભા થઈને વિનયપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું.

“ નહિ, નહિ, તમે મહને પ્રણામ કરવા લાયક નથી. મહને નમન કરીને આપ મહને દ્વિત ન કરો. ” આવનાર વ્યક્તિએ પોતાના મહોંપરનો ખૂરખો દૂર કરતાં કહ્યું.

ચંપાએ બેગમને ખુરસીપર બેસવાનો નેત્રસંકેત કર્યો એટલે તે એક ખુરસીપર બેઠી. બીજી એક ખુરસી સહજ દૂર ખસેડીને તે પર ચંપા બેઠી અને તે બોલી:—“ દેવિ! આપના દર્શનથી મહને આજે અનહદ આનંદ થાય છે. ”

બહેન! બેગમે બોલવાનું શરૂ કર્યું. આપને અહિં લગભગ એક મહિના સુધી એકાન્તવાસમાં રહેવાની નામવર જહાંપનાહે ફરજ પાડી છે તે બાબતની ખબર મહને ત્રણ ચાર દિવસ પૂર્વેજ મળી છે; નહિંતર હું તમને બેઢી મળવા આવત. વારૂ, પણ તમારું ખ્યાન બાણવાની મને આકાંક્ષા છે તે તૃપ્ત કરશો કે ?

“ ઘણી ખુશીથી ” ચંપાએ નીચી નજરે જોતાં કહ્યું.

“ તમે કઈ જ્ઞાતિમાં જન્મ પામ્યા છો ? ”

“ વણીક ”

“ બાદશાહ નામવરનો એવો તો શો અપરાધ તમે કર્યો છે કે તેમણે તમને આમ નજરકેદની પેઠે રાખ્યા છે. ”

“ બાદશાહ નામવરનો મહેં કંઈજ અપરાધ કર્યો નથી અને હું તેવું કરવાની ઇચ્છા પણ ધરાવતી નથી. ”

“ ત્યારે તમને નજરકેદ કરવાનું કંઈ કારણ ? ”

“ કારણ એજ કે મહારા વ્રત બદલ નામવર જહાંપનાહના હૃદયમાં શંકા ઉદ્ભવી છે, જળપાનપર છ છ માસ સુધી રહી શકાય એ વાત સાચી છે કિંવા જુઠ્ઠી છે, તેની પ્રતિતી કરવા સારૂ તેમણે મહને આ એકાન્તવાસ આપ્યો છે; પરંતુ બાણ્યે કે અબાણ્યે જે કંઈ બનવા પામ્યું છે, તે સૌ સારાનેજ માટે છે. ”

“ તમને નજરકેદ કરવાથી બાદશાહ નામવરનું શું સાડું થઈ જવાનું હતું ? ”

“ હું નજરકેદ થવાથી બાદશાહ નામવરનું એકલાનું જ કટ્યાણ થવાનું નથી; પરંતુ તેથી જગતના મોટા ભાગનું કટ્યાણ થવાનું છે એવી મહારી દૃઢ પ્રતીતિ છે. ”

“ એટલે ” બેગમે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ એટલે એજ કે બાદશાહ નામવર સત્યના પરિક્ષક છે. મહારી કસોટી કરવાની તેમની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાથી બાદશાહ અકબરના હાથે એવાં સુકીર્તિપૂર્ણ કૃત્યો થવાનાં છે કે જેથી તેમનું નામ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે કોતરાઈ રહેશે. ” ચંપા બોલી.

“ તમને બાદશાહ નામવરના સ્વભાવનો કંઈ પરિચય છે કે ? ”

“ ના; ”

“ ત્યારે તમે શા ઉપરથી માનો છો કે બાદશાહ નામવરના હાથે અમુક સુકૃત્યો થવાનાં છે ? ”

“ કારણ એજ છે કે બાદશાહની હાલમાં ધાર્મિક સત્ય શોધવાની તૃષ્ણા વધતી જાય છે. પ્રત્યેક ધર્મના ધર્મગુરુઓને સિક્કિમાં બોલાવીને તેઓની પાસે અકબર ઈબાદતખાનામાં ધાર્મિક ચર્ચા ચલાવે છે. અકબરશાહનો સ્વભાવ એવો છે કે તે સ્વબુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય કોઈપણ ધર્મજ્ઞાનું અન્ધશ્રદ્ધાથી પાલન કરતાજ નથી. બુદ્ધા બુદ્ધા ધર્મના તત્ત્વો જાણવાનો તેમને બહુ શોખ છે. અત્યારસુધીમાં બાદશાહે વિવિધ ધર્મો સંબંધી જ્ઞાન મેળવ્યા પછી હવે તેમણે અમારા ધર્મનાં તત્ત્વો જાણવાની પ્રવૃત્તિ આદરી છે. ”

“ તમારો ધર્મ કયો ? ” બેગમે સ્મિત કરતાં પૂછ્યું.

“ અમારો ધર્મ જૈન છે. ”

“ તમારા ધર્મના મુખ્ય લક્ષણોનું મહત્ત્વ શોધી કાઢવું જોઈએ ? ”

“ અમારા ધર્મમાં ઇન્દ્રિયોને જીતવાનું મુખ્ય કર્મ હોવાથી અમારા માટે ‘ જૈન ’ શબ્દ વપરાયો છે. બાકી કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે દયા પ્રેમ રાખવો. પ્રાણીઓને પણ સત્ય બોલવું, પરાઈ વસ્તુ ન લેવી, પરપુરૂષને ભાઈ, બાપ ગણવા ને બને તેટલો મમત્વભાવ ઓછો કરવો એ જરૂરનાં કર્મો છે. અમારા ધર્મગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી અત્રે થોડા વખતમાં બાદશાહના બોલાવવાથી આવવા સંભવ છે. તેમનાથી વધારે આપ બાણી શકશો. અંપાએ ખુલાસો કર્યો.

“ ખરેખર ! ” બેગમે અંપા પ્રત્યે તાકી રહેતાં પૂછ્યું :
“ જહાંપનાહનો હિંદુ ધર્મ પ્રત્યેનો પ્રેમ તમને સાચો જણાય છે કે ? ”

“ એટલે ? આશ્ચર્ય પામતાં અંપા બોલી. બેગમ સાહેબા ! આપ નામદાર ખુદ જહાંપનાહના પત્ની હોવા છતાં આપ હજી સુધી તેમનું હૃદય ઓળખી શક્યાં નથી કે શું ? ”

“ ના, ના; એમ તો છેક નથી; પરંતુ મહારા સાંભળવા પ્રમાણે બાદશાહને તો હિંદુ ધર્મ પણ જોઈતો નથી અને તેમને ઇસ્લામી ધર્મ પણ જોઈતો નથી. ”

“ એટલે બન્ને ધર્મમાં પરસ્પર જગડા ઉપસ્થિત કરીને બાદશાહ બન્ને ધર્મનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે એવું તમે માનો છો ? ”

“ મહત્ત્વ એવું લાગે છે ખરું.

“ ત્યારે એ આપનો સર્વથા જાણ છે. ધર્મ ચિકિત્સક મનુષ્ય બહુધા અપ્રિય થઈ પડે છે; કારણ કે તે પ્રત્યેક ધર્મમાંના દોષો શોધી કાઢીને તેનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે. તે ધર્મની જૂની માન્યતાઓને વળગી રહેનારાઓને બિલકુલ પસંદ પડતું નથી. આગળના બાદશાહોના સમયમાં હિંદુ-

ઓને તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વટલાવીને મુસલમાન ધર્મની હીક્ષા આપવામાં આવતી. બાદશાહ અકબર એવું તો કંઈ કરતા નથી ને ? તેઓ ખુદ પોતાના ધર્મના દોષો પ્રત્યે પણ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જૂએ છે. સમયાનુસાર ધાર્મિક પરિવર્તન થવાની પણ જરૂર આપને નથી લાગતી કે ? પ્રત્યેક ધર્મના તત્ત્વો દેશ, કાળ અને સ્થિતિને અનુસરતા હોવા જોઈએ. અકબરે હબ્બુસુધી ઇસ્લામી ધર્મ, હિન્દુ ધર્મ કે અન્ય કોઈપણ ધર્મને રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન થોડો જ કર્યો છે ? અલબત્ત, તેમનો ધર્મચિકિત્સક સ્વભાવ કેટલાકને નહિ રૂચતો હોય, પરંતુ તેના શાસનકાળમાં શાન્તિ, સમભાવ અને ધાર્મિક છુટ પડાવી લેવાના પ્રયત્ન થતા નથી એટલું નક્કી છે. ”

ચંપાની વકતૃત્વકળાથી બેગમ તો દિગ્મૂઢ જ થઈ ગઈ. અકબર પ્રત્યેનો તેનો સદ્ભાવ જોઈને તે આનંદ પામી. તે ચંપા પ્રત્યે તાકી તાકીને જોવા લાગી. ચંપાની મુખમુદ્રાપર આનંદની છાયા વિલસી રહી હતી. નજરકેદ થવાથી તેના મનને સહજ પણ દુઃખ થયું હોય એવું તેની મુખ મુદ્રાપરથી જણાતું નહોતું. ઉલટું આજે તેનું વદનમંડળ પ્રકુલિત જણાતું હતું. અદ્ય સમય સુધી શાન્ત રહ્યા પછી બેગમ બોલી: “ ચંપા ખંડેન ! આપના મંભાષણથી આજે મ્હારી કેટલીક આશંકાઓ દૂર થઈ ગઈ છે. આપનો સદ્વર્તનશીલ અને ધર્મશીલ સ્વભાવ જોઈને હું અતિ પ્રસન્ન થઈ છું. તમે કહો તો હું જહાંપનાહને કહીને અહિંથી તમારો સત્વર છુટકારો કરાવી શકું તેમ છું ? ”

“ નહિ, બેગમ સાહેબા ! એમ ઉતાવળ કરવાની કંઈ જ જરૂર નથી. યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થતાં સૌ સાંજે જ થશે. મ્હને અહિં કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી. ”

“ ઠીક, ત્યારે હું હવે રજા લઈશ. રાત્રિ ઘણી વીતી જવા આવી છે. ” એટલું કહીને બેગમ ઉભી થઈ અને બુરખો પહેરી લેતાં ઓરડાના દ્વાર પાસે જઈ પુનઃ બેગમને કંઈ સાંભર્યું હોય તેમ પાછા વળી ધીમેથી બોલી “ ચંપા ખંડેન ! હું પણ એક

રાજપૂતાણી છું અને ભાવ્યવશાત્ બાદશાહ અકબરના જનના-
ખાનામાંની બેગમ બનવા પામી છું. મહારા જેવું કંઈ પણ
કામ. હોય તો ફાતમાને કહેશે એટલે તે મહને સત્વર સંદેશે
પહોંચાડશે. ”

“ બહુ સારું, પધારજો. ” ચંપાએ વિવેક દર્શાવ્યો.

અદ્ય સમયમાં જ બેગમ આવી હતી તે રસ્તે થઈને
ઝપાટાબંધ ચાલી ગઈ. દાદર પાસે પહોંચતાની સાથે જ બેગમે
ધીમે સ્વરે બૂમ પાડી. “ ફાતમા ! ઓ ફાતમા ! ”

“ જી હજૂર ” કરતી ફાતમા અદ્ય સમયમાં જ બહાર
આવી.

બેગમ અને ફાતમા ઝટઝટ દાદર ઉતરતાં પ્રવેશ
દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા પછી બેગમે ફાતમાના હાથમાં દસ
સોનામોહરો મૂકતાં કહ્યું કે “ જો, તે વણિક કન્યા હિન્દુ ધર્મી
છે. તેના જેવી પવિત્ર સાધ્વીના શિર ઉપર અહીં કોઈ પણ
પ્રકારનું સંકટ આવી ન પડે તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. ”
એટલું કહીને બેગમ પ્રવેશદ્વારની બહાર નીકળી પડી. પ્રવેશ
દ્વાર બંધ થયું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

એકાન્તવાસમાં આપત્તિ દર્શન.

મવાન્તિ નમ્રાસ્તરવઃ ફલોદ્રમૈર્નવામ્બુભિર્ધૂરિરિવિલમ્બિનોઘનાઃ।
અનુદ્રતાઃ સત્પુરુષાઃ સમૃદ્ધિમિઃ સ્વભાવ એવૈષ પરોપકારિણામ્।

મર્તુહરિઃ ॥

ભાવાર્થઃ—ફળ આવવાથી વૃક્ષો નમી જાય છે, નવાં
જળથી મેઘ નમી જાય છે, તેમ સમૃદ્ધિથી સત્પુરુષો પણ નમ્ર
બને છે. કારણકે પરોપકારીઓનો એ સ્વભાવજ છે.

પદ્માના ગયા પછી ચંપા મ્હામેની ખારી પાસે ખુરસી
પર બેઠી બેઠી કંઈક વિચાર કરવા લાગી.

પોતે ધર્માચરણ કરવા છતાં પણ માત્ર બાદશાહની આજ્ઞાથી એક બંદીવાન જેવી થઈ પડી હતી એમ વિચારતાં ચંપાના નેત્રો--નયનોમાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. તેનું હૃદય દુઃખીત થયું. જમીન પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતી તે એક પણ હૃદયોદ્ગાર કાઢ્યા સિવાય એમને એમ બેસી રહી.

ચંપા આ પ્રમાણે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેઠી હતી એવામાં તેના ઓરડાના દ્વાર પાસે તેને કોઈ મનુષ્યનો પગરવ સંભળાયો. તે એકદમ ચમકીને ઉભી થઈ. ચંપાએ દ્વારભણ્ણી દષ્ટિ ફેંકી તો એક કાળા વસ્ત્રમાં છુપાએલ વ્યક્તિને પોતાના ઓરડામાં પ્રવેશ કરતી તેણે જોઈ. ચંપા ગભરાયલા સ્વરે બોલી ઉઠી: “આપ કોણ છો ? અત્યારે અહિં આવવામાં આપનો શો ઉદ્દેશ છે ? ”

“ સુંદરી ! સહજ પણ ભય પામશો નહિં. મહારા આગમનનો ઉદ્દેશ તમારા કલ્યાણ માટે જ છે. ” આવનાર વ્યક્તિ ધીમે સ્વરે બોલી.

“ મહારા કલ્યાણ માટે ? ” ચંપા તે વ્યક્તિ પ્રત્યે આશ્ચર્યથી જોતાં બોલી.

“ હા; કેવળ તમારા જ કલ્યાણ માટે ? ”

“ તમે મહાર્જું શું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છો છો ? ”

“ જો તમે મહાર્જું કહ્યું માનીને મહારી ઇચ્છાને આધીન થશો તો મહારા હાથે તમારું કલ્યાણ થશે અને આ કારાગૃહ-માંથી તમને તુર્ત મુક્તિ પણ મળશે.

“ હં; ” ચંપા અવાક રહી.

“ કેમ, શું વિચારમાં પડ્યા ? ”

“ કંઈ નહિ; તમે કોણ છો તે મ્હને પ્રથમ જણાવશો કે ? ”

“ હું કોણ છું, તે હું હમણાં જણાવી શકીશ નહિ. માત્ર હું પૂછું તેટલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર મ્હને આપશો કે ? ”

“ તમે મ્હને શા શા પ્રશ્નો પૂછવાની ઇચ્છા રાખો છો ? ”

“ તમે ખુલાસો આપી શકશો તેવા સાદા અને સરલ પ્રશ્નો પૂછોને જ હું સંતોષ પામીશ. ”

થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી ચંપા બોલી; “તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકાય તેવા હશે તો હું અવશ્ય પ્રત્યુત્તર આપીશ.”

“જૂઓ,” તે વ્યક્તિ એકવાર એમર દૃષ્ટિપાત કરીને ધીમે સ્વરે બોલવા લાગી. કોઇપણ જાતના અપરાધ સિવાય બાદશાહ અકબરે તમને અહિં નજરકેદ કરેલાં છે. બાદશાહનું આ કૃત્ય તમને વ્યાજબી લાગે છે કે ? ”

“હા; ” ચંપા બોલી.

“હું ! આ તમે શું બોલો છો ? ” તે વ્યક્તિ વિસ્મય પામતી બોલી: “ નજરકેદી તરીકે રહેવામાં પણ તમને સુખ લાગે છે ? ”

“ આ પ્રશ્નો વિશેષ ખુલાસો હું આપી શકતી નથી. ” ચંપા સહજ કંટાળીને બોલી.

ચંપાના આ બેદરકારીભર્યા જવાબથી ઉપરનો પ્રશ્ન તેને રૂચ્યો નહોતો એ વાત આવનાર વ્યક્તિ સહજમાં કળી ગઈ. થોડીવાર મૌન રહ્યા પછી પુનઃ તે બોલી:—“વારૂ, કદાચ કંઈ અવિનય જેવું જણાય તો ક્ષમા કરશો. તમે આવી સુકુમાર અવસ્થામાં આવું દેહદમન કરીને યોગિની જેવું જીવન શામાટે ગાળો છો ? ” એટલું બોલીને તે વ્યક્તિ ચંપા પ્રત્યે સહેતુક દૃષ્ટિપાત કરતી તાકી રહી.

“ આ જન્મના તેમજ પૂર્વ જન્મના પાપસંચયને બાળીને—ભસ્મ કરીને નિર્વાણ પ્રાપ્તિ કરવા માટે જ. ”

“ દુનિયામાં જન્મ પામીને સંસાર સુખનો લેશ માત્ર પણ આસ્વાદ લેવાની તમને વૃત્તિ થતી નથી ? ”

“ ના; બિલકુલ નહિં ” ચંપા આવનાર વ્યક્તિના આવા વિચિત્ર પ્રશ્નો સાંભળીને વિસ્મિત થઈ. ને તેના પ્રત્યે ક્રોધપૂર્ણ દૃષ્ટિ ફેંકતાં બોલી.

“ વારૂ, તમે જૈનધર્મી છો ને ? ”

“ હા, ”

“ત્યારે કોઈ પણ પ્રાણીના હૃદયને દુઃખ ન થાય એવું જીવન ગાળવું એ જ તમારા ધર્મનો સાર છે ને ?”

“અલખત્ત.”

“ત્યારે તમારા લીધે કોઈપણ મનુષ્ય-પ્રાણી દુઃખિત થતું હોય તો તમારે તેનું દુઃખ ટાળવું તે તમારો ધર્મ ખરો કે ?”

“મારા લીધે ?—હું કોઈને દુઃખ આપવામાં કારણભૂત હોઉં તો તે માટે મારે પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઈએ.”

“ત્યારે તમારા લીધેજ દુઃખ પામતી વ્યક્તિનું દુઃખ દૂર કરવાને વચન આપો તો તે વાત હું તમોને જણાવી દઉં.”

“પરંતુ કોઈપણ વાતનો મર્મ જાણ્યા સિવાય હું વચન કેમ આપી શકું ? તમે સ્પષ્ટ રીતે જે કહેવાનું હોય તે કહો એટલે હું મ્હારાથી બનતું કરીશ.”

“હું ;” પેલી વ્યક્તિ થોડીવાર કંઈપણ બોલ્યા સિવાય ઉભી રહી. અને સ્વગત વિચારવા લાગી. “આ આમ સહેલાઈથી માની જાય તેમ લાગતું નથી. ઠીક છે, બને ત્યાંસુધી તો સમજવીને કામ લઈશ. નહિતર પછી—” એટલું વિચારતાં વિચારતાં તેની મુખમુદ્રા રક્તવર્ણ થઈ ગઈ.

ચંપા શાન્ત ચિત્તે ઉભી ઉભી તે વ્યક્તિની ચર્ચા જોઈ રહી હતી. પોતાની સામે ઉભેલી વ્યક્તિના સંબંધમાં તેના મનમાં વિવિધ પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક થતા હતા. ઘડીમાં તે તેના સામે જોતી હતી તો વગી ઘડીમાં તે નીચું જોતી હતી. પરંતુ એટલામાં પોતાની સામે ઉભેલી વ્યક્તિએ પોતાના અંગ પરનો શ્યામવર્ણ ઝલ્લો કાઢી નાંખ્યો. તેને જોતાની સાથે જ ચંપા ગભરાએલા સ્વરે બોલી : “કોણ, શાહજહા સલીમ ? અત્યારે આમ એકાન્તમાં મ્હારી મુલાકાત લેવાનું કંઈ પ્રયોજન ?”

“પ્રયોજન એજ કે ત્હારા જેવી એક સૌન્દર્યમયી રમણીને આ દુઃખદાયક કારાગૃહવાસમાંથી મુક્ત કરીને તેને રાજમહાલય નિવાસીની બનાવવા ચાહું છું.”

ચંપા સલીમના ઉજ્જારે સાંભળીને ભય પામી. સલીમના દુરાચારી વર્તનની તેને થોડી ઘણી માહિતી પણ હતી. ખુદ બાદશાહ પણ પોતાના દુરાચારી પુત્રથી અંસંતુષ્ટ રહેતો હતો એ વાત અકબરની પ્રજામાં ફેલાવા પામી હતી. અકબરે પોતાના માટે આવું સુરક્ષિત ગૃહ પસંદ કર્યું હતું; છતાં પણ સલીમ અહીં કેવી રીતે આવી શક્યો, એ ચંપાથી સ્તુમ્ભાયું નહિ. પાપાત્સાની પાપેચ્છા હવે તે કળી ગઈ. સલીમ પ્રત્યે તિરસ્કારસ્પર્શક દષ્ટિ ફેંકતી તે બોલી: “ શાહબદા ! મ્હને રાજમહાલય નિવાસિની બનાવવાના પ્રયત્નમાં તમે ફાવી શકનાર નથી. ”

“ ચંપા હું ત્હારા પર કોઈપણ પ્રકારનો જીલમ ગુન્જવાની બિલકુલ ઈચ્છા રાખતોજ નથી. જો, મ્હાડું કહેવું સાંભળી લે. ત્હારા જેવી એક સૌન્દર્યમયી તરૂણીએ આવા ઉચ્ચ તપાચરણ કરીને શામાટે આ સુકુમાર દેહકળીને સુકાવી દેવી જોઈએ ? ”

“ કુમાર ! મ્હને સંસાર સુખની લેશ માત્ર પણ સ્પૃહા નથી. તમે હિંદના ભાવિ શહેનશાહ છો. પોતાની પ્રજાને પુત્ર-પુત્રીવત્ ગણવાં જોઈએ એ પ્રત્યેક રાજકર્તાનો ધર્મ છે. ”

“ હું ત્હારી પાસે ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યો નથી. બોલ, મ્હારી સાથે પ્રણયઅંશિથી જોડાઈને તું મ્હાડું જીવન ધન્ય કરી શકે નહિ ? ”

“ સલીમ ! તમે એક શાહબદા તરીકે તમારા ધર્મને ભૂલો છો. હું હજી પણ વિનવું છું કે આ મિથ્યા ભ્રમને દૂર કરી દઈ અત્રેથી ચાલ્યા જાઓ, તેમાં તમારું હિત છે. ”

“ એમ ! ” સલીમ ડોળા ધુરકાવતો બોલ્યો: “ ચંપા ! વિચાર કર; હિંદના ભાવિ શહેનશાહની ઈચ્છાનો અનાદર કરવાથી કેવાં માઠાં પરિણામ આવે છે તેનો વિચાર કર. હજી પણ વખત વહી ગયો નથી. સલીમશાહના મનાનખાનામાં રહેવાથી કેવાં સુખો પ્રાપ્ત થાય છે તેનો વિચાર શું તું નહિ કરે ? ”

“ બસ કર, પાપાત્મા ! બસકર. ” ચંપાની ક્રોધજવાળા હવે ફાટી નીકળી અને તે કંપતી કંપતી બોલી: “ અત્યારસુધી મ્હેં એક રાજકુમાર તરીકે ત્હાડું અપમાન કરવાનું ઉચિત ધાર્યું નહોતું; પરંતુ ત્હારા જેવા નરાધમ મ્હારી એ સુજનતાની કંઈ જ કિંમત કરી નથી. વિષયાંધ મનુષ્ય ! ત્હારી ઇચ્છા સ્વપ્ને પણ ફળિભૂત થનાર નથી તે નથી જ. ”

પોતાનું અપમાન થવાથી સલીમ ક્રોધે ભરાયો, તેની મુખમુદ્રા પર રતાશ ચઢી આવી. તે ચંપા પ્રત્યે ક્રોધ ભરી દષ્ટિ ફેંકતો બોલ્યો: “ હઠીલી સ્ત્રી ! તું ત્હારી હઠ છોડી દે અને હજી પણ વિચાર કર. તું કેનું અપમાન કરે છે, તેનું ત્હને કંઈ ભાન છે કે ? ”

“ મ્હારી પાસે ઉભેલો નરાધમ મ્હાડું જીવન કલુષિત કરવાનો ઉદ્દેશ રાખે છે એ હું સહમજી ચુકી છું. એવા પાપાત્માનું અપમાન કરવામાં હું સહજ પણ ભય જોતી નથી. ”

“ ત્યારે તું મ્હારી ઇચ્છાને આધિન નહિ જ થાય કે ? ”

“ નહિ, નહિ, સ્વપ્નાંતરે પણ નહિ. ”

“ અને ધાર કે હું અત્યારે ત્હારા પર બળાત્કાર કરું તો ત્હાડું અહીં કોણ છે ? ”

“ મ્હાડું કોણ છે ? મ્હારો આત્મસંયમ તારા જેવા પામરનો પરાજય કરવાને હું મેશાં સમર્થજ છે. ”

“ ઠીક છે, જોઉં છું કે ત્હારો આત્મસંયમ ત્હને કેવી સહાય કરે છે. ” એટલું બોલીને ચંપા પર આક્રમણ કરવા માટે સલીમ દોડ્યો. નિરાધાર ચંપાએ એક ભયંકર કિકિઆરી પાડી. આખો ઓરડો કિકિઆરીથી ગાજી ઉઠ્યો.

પાઠક ! જ્યારે જ્યારે મનુષ્યના શિરપર આકૃત આવી પડે છે, ત્યારે જો તે સદ્વર્તનશીલ અને પવિત્ર હોય તો તેને કોઈપણ રીતે અણધારી મદદ આવી મળે છે જ. એવાં એવાં આપણે અનેક ઉદાહરણો સાંભળ્યાં છે, ત્યારે શું પવિત્ર દેવી ચંપાનું શિયળરક્ષણ તેની આત્મસંયમ શક્તિ નહિ કરે !

આ રકબક ચાલતી હતી, ત્યારે ચંપાના ઓરડાના દ્વારની બાજુએ બહારના ભાગમાં એક વ્યક્તિ લંપાઈને ઉભેલી હતી. સલીમની સ્વચ્છંદતા જોઈ તેણે પોતાની સમશેર પર હાથ મૂક્યો અને જેવો સલીમ ચંપા તરફ ધસ્યો એટલામાં તેણે એકદમ અંદર ધસી આવી સલીમના શરીર પર જોસ પૂર્વક એક ઠોંસો લગાવી દીધો કે તરતજ તે જમીન પર પટકાઈ પડ્યો. ચંપા પણ બચને લીધે ગભરાઈને ધરણી પર ઢળી પડી અને બેશુદ્ધ થઈ ગઈ.

સલીમ પણ અદ્ય સમયમાં જ બેઠો થઈ ગયો અને ઉભો થઈને જુએ છે તો તેણે પોતાની સામે પોતાના પિતાને ઉભેલો જોયો. “ યા અલ્લા, ખુદ બાદશાહ ” એટલું ધીમે સ્વરે બોલીને તે શરમથી નીચું જોઈ રહ્યો.

“ કુલાંગાર ! ” અકબર ગાજી ઉઠ્યો: “ જા, તહાઈં કાજું કર ! દેવી સમાન પવિત્ર સ્ત્રી પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ કરતાં ત્હને સહજ પણ શરમ ન આવી. નીચ, અહીંથી સત્વર ચાલ્યો જા ! ”

સલીમ ત્યાંથી કંપતો કંપતો ચાલ્યો ગયો. અકબર વિચારમંજાવસ્થામાં ઉભો હતો, એટલામાં તેને કંઈક યાદ આવ્યું. તે ઓરડાના દ્વાર પાસે આવ્યો અને ખુમ પાડી ઉઠ્યો: “ ફાતમા ! ફાતમા ! ”

“ જી, હુજૂરે આલિ ” કરતી ફાતમા દોડી આવી અને બાદશાહને ઘુંટડીએ પડીને કુર્નિસ બળવી.

“ ફાતમા ” અકબર તેના પ્રત્યે ધગધગતા અવાજે બોલ્યો. “ મહારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર ચાતો તે પ્રત્યે બેદરકારી બતાવનારનો હું વિના વિલંબે શિરચ્છેદ કરું છું એ વાત તું જાણે છે કે ? ”

“ હાજી જહાંપનાહ ! ” ફાતમા નીચું જોઈ રહી.

“ ત્યારે સલીમે અહિં શી રીતે પ્રવેશ કર્યો ? ”

“ હું અલ્લાના કસમ ખાઈને કહું છું કે આ બાબતમાં મ્હને કંઈ જ ખબર નથી. ”

“ વારૂ, સલીમ આવ્યો તે પહેલાં બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિ અહીં આવી હતી કે ? ”

“ હા જહાં પ ” ફાતમા થર થર ધ્રુજવા લાગી.

“ બોલ, તે વ્યક્તિ કોણ હતી ? અને અહિં આવવામાં તેનો શો ઉદ્દેશ હતો ? ” અકબર ડોળા ધુરકાવતો બોલ્યો.

“ બાદશાહ નામવરના માનીતા બેગમ.....” ફાતમા બોલતાં બોલતાં અટકી ગઈ.

“ કોણ પૂછા હતી કે ? ”

“ હા, હુઝૂર ”

“ ઠીક છે, ” એટલું બોલીને અકબર વિચારતન્દ્રામાં પડ્યો, એટલામાં બેશુદ્ધ થઈને પડેલી ચંપા પ્રત્યે અકબરની દૃષ્ટિ ગઈ. તેનું શરીર હવે ધીમે ધીમે હાલવા ચાલવા લાગ્યું હતું. અકબર ચંપાની પાસે ગયો અને દયાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો. “ માતા ! ભગિની ! જાગૃત થાઓ. આપને મહારા હુદ્દ પુત્રે જે ત્રાસ આપ્યો છે તે બદલ મ્હને ક્ષમા કરો ! ”

ચંપાના કર્ણમાં અકબરનો સ્વર ગયો કે તરતજ તે ચમકીને બેઠી થઈ ગઈ. પોતાનાં વસ્ત્રો સમારતી તે અકબરથી થોડાં ડગલાં દૂર ખસીને ઉભી રહી.

“ દેવિ ! ” અકબર માયાળુ સ્વરે બોલ્યો. “ આપની પવિત્રતાની બહુ પ્રતીતિ હવે મ્હને જોઈતી નથી. આપના જેવાં પવિત્ર માતાથીજ આ જગતનું અસ્તિત્વ છે. મ્હને ક્ષમા કરો ! ”

પુત્રના અપરાધ માટે પિતાને ક્ષમા માગતો જોઈ ચંપા બોલી: “ કૃપાવંત ! આપે મહારી ક્ષમા માગવી જોઈતી નથી. આપ સર્વથા નિર્દોષ છો. ”

“ માતા ! મ્હેં આપને આવી એકાન્તવાસની શિક્ષા કરી તેથીજ આપને આવો ત્રાસ અનુભવવો પડ્યો છે. હુંજ અપરાધી છું. દેવિ ! પ્રાતઃકાળેજ હું આપને અહિંથી માન સાથે મુક્ત કરવાની વ્યવસ્થા કરું છું. ”

“ બાદશાહ નામવરનો મ્હારા પ્રત્યે મહદુપકાર થયો છે.”
ચંપાએ વિવેક દર્શાવ્યો.

ત્યારપછી બાદશાહ રાત્રિ ઘણી વીતી ગઈ હોવાથી ત્યાં
વધારે ન રોકાતાં સત્વર ચાલતો થયો.

પાઠક ! ગત પ્રકરણમાં ચંપાની મુલાકાત લીધા પછી
પક્ષાને પોતાના આવાસ તરફ જતી અકબરે જોઈ હતી
ત્યારથીજ તેણે તે બાબતની ચોકસાઈ કરવાનો પોતાના મનમાં
નિશ્ચય કર્યો હતો અને તેથીજ રાત્રિના સમયે બીજાં કેટલાંક
મહત્વનાં કામ પડતાં મૂકીને પણ તે ચંપાના મકાને રાત્રિએ
આવ્યો હતો. બાદશાહ જ્યારે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે તેણે
ફાતમાને બોલાવીને તે મકાનનાં દ્વાર ઉઘડાવવાનો પોતાના મન-
માં નિશ્ચય કર્યો હતો; પરંતુ જેવો તે મકાનના દ્વારને અડક્યો કે
તરતજ ઉઘડી ગયાં. અકબર આથી વિસ્મય પામ્યો અને ગુપ-
ચુપ ઉપર ચાલ્યો ગયો. ચંપાના ઓરડા પાસે પહોંચતાં સલીમ
અને ચંપા વચ્ચે ચાલી રહેલો સંવાદ તેના સાંભળવામાં આવ્યો.
અને તેથી ચંપાનો ખચાવ થઈ શક્યો હતો. બીજે દિવસે પ્રાતઃ
કાળેજ બાદશાહે ચંપાને એક બહુમૂલ્ય સુવર્ણ કંકણની જોડ
લેટ આપી તેને મુક્ત કરી હતી.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

વેરની વસુલાત.

સલીમ ચંપાને આવાસેથી મ્હાનવદને નીકળી પોતાના
મહાલયમાં પાછો આવ્યો; પરંતુ ક્રોધને લીધે તેની મનઃસ્થિતિ
એવી અસ્વસ્થ થઈ હતી કે તેને બીલકુલ ચેન પડતું નહોતું.
ક્રોધને માર્યા સિવાય, વા ક્રોધને ગાલિપ્રદાન કર્યા સિવાય આજે
તેનો ક્રોધ શાન્ત થાય તેમ નહોતું. મહાલયમાં પ્રવેશ કરતાંની
સાથેજ તેણે પોતાનાં કપડાં-લત્તાં આડાઅવળાં ફેંકી દીધાં.
સુવર્ણના સુરાપાત્રને હાથમાં લઈ પાછું ખૂણામાં ફેંકી દીધું.

રોશમાં ને રોશમાં તેણે પોતાનાં એક બે કપડાં ફાડી પણ નાંખ્યાં અને પછી પોતાની શય્યાપર જઈને પડ્યો અને પોતાની આ હિલચાલની માહિતી અકબરને શી રીતે મળી અને ખુદ બાદશાહ આજે ચંપાના એકાન્તવાસમાં શી રીતે આવી ચઢ્યો તેનો વિચાર તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો. રાજકુમારનો રંગીલો સ્વભાવ અકબર સારી રીતે જાણતો હોવાથી, તે કોઈપણ સ્ત્રીના મોહમાં પડે નહિ તે માટે અકબર બહુજ સાવધાનતા રાખતો હતો, એ વાત સલીમ સારી રીતે જાણતો હતો. એટલુંજ નહિ; પરંતુ સલીમના દુરાચરણની માહિતી મળતાંજ અકબર તેને યોગ્ય શાસન કર્યા વગર રહે તેવો નહોતો, એવી પણ સલીમની પક્ષી ખાત્રી હતી. રાજકુટુંબમાંની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતા-પોતાની મર્યાદા સંભાળીને વર્તવું જોઈએજ એવો અકબરનો સખ હુકમ હતો. સલીમ પણ પોતાના આચરણની અકબરને માહિતી ન મળે તે માટે બહુ ચોકસાઈ રાખતો હતો; છતાં આ ખબર તેને કેમ પડી હશે તે સમજી શક્યો નહિ.

ચંપાને જે સ્થળે રાખવામાં આવી હતી ત્યાં આજે પોતે જવાનો હતો એવી અકબરને અગાઉથીજ ખબર હોવી જોઈએ એમ સલીમ ખાત્રીથી માનવા લાગ્યો. દરરોજ રાત્રિએ બાદશાહ પોતાના રાજકીય કારણોને લીધે બહાર જતો હતો. ત્યારે આજેજ રાત્રિએ તે પોતાનું કામ પડતું મૂકીને પોતાની પાછળ કેવી રીતે આવી ચઢ્યો ! નક્કી, કોઈએ તેની પાસે પોતાની આ સંકેત સંબંધી ચાડી કરીજ હોવી જોઈએ એવું સલીમ ખાત્રી-પૂર્વક માનવા લાગ્યો.

“ કોઈએ અવશ્ય ચાડી કરીજ હોવી જોઈએ ” એમ વિચારતો સલીમ ઉંચું મોં કરીને છત સામું જોઈ રહ્યો. એક પછી એક અનેક વ્યક્તિઓ તેની દષ્ટિ સન્મુખ ખડી થઈ અને અદૃશ્ય થઈ હોય એવું સલીમની મુખમુદ્રાપરના ઘડી ઘડી બદલાતા ચહેરા પરથી જણાતું હતું.

અંતે થોડીવાર પછી તેની મુખમુદ્રા વધારે સંતપ્ત જણાઈ.

તેણે દાંત પીસ્યા. કોઈપણ વ્યક્તિ બદલ તેનો સંશય દૃઢ થયો હોય એવું તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી પ્રતીત થવા લાગ્યું. પરંતુ પોતાની મુખમુદ્રા પરનો ભાવ બદલીને તે તરતજ બોલવા લાગ્યો ! છટ, છટ, અબુલફઝલ જેવો પુરૂષ અકબરને એવી વાત કરે ખરો કે ? એ સજ્જન કવિ મ્હારો વિશ્વાસઘાત કરે ખરો કે ? એ રસિક-દયાલુ કવિ આવી રાજકીય બાબતોમાં માથું મારે ખરો કે ? ના, પણ-એવું પણ શી રીતે માની શકાય ? પરંતુ મ્હેં મ્હારી ગુપ્તેચ્છા કોઈની પાસે જણાવી હોય તો તે ફાજલનીજ પાસે ! ત્યારે તેના સિવાય બીજું કોણ અકબરને તે સંબંધી માહિતી આપી શકે ? બસ ! એ તો એજ. આ કામ એનુંજ. તેના આ કૃત્ય બદલ હું તેને યોગ્ય શાસન કર્યા વગર રહીશ નહીં.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સલીમ એકદમ ઉભો થયો. તેણે પોતાનાં કપડાં પહેરી લીધાં અને પોતાના મહાલયની બહાર નીકળી પડ્યો.

ગરીબ બિચારો અબુલફઝલ ! તે અત્યારે પોતાના અધ્યયનના કામમાં તક્લીન થઈ ગયો હતો. રાજમહાલયમાં સર્વત્ર શાન્તિનો વિસ્તાર થયો હતો. પોતાના શિરપર અદ્વય સમય પછી કેવી આપત્તિ આવી પડશે તેની તેને લેશ માત્ર પણ કદપના નહોતી.

આગામી કાળનું જ્ઞાન નહિ હોવાથીજ મનુષ્યને વર્તમાનકાળ સુંદર જણાય છે. જો આ અજ્ઞાન કુદરતે ન રાખ્યું હોત તો સર્વ સૃષ્ટિનું ચક્ર એકદમ બંધજ પડી જાય.

ધીમે ધીમે મધ્ય રાત્રિ થવા આવી એટલે ફાજલ પોતાની આંખો ચોળવા લાગ્યો. તેણે પુસ્તક બંધ કર્યું અને તે એકબાજુએ મુક્યું અને સામેની બારી પાસે જઈને ત્યાં ઉભો ઉભો નસોમંડળમાં પ્રકાશી રહેલા તારકો પ્રત્યે તાકી રહ્યો. એટલામાં સ્લામેના ઉપવનમાં તેની દ્રષ્ટિ ગઈ તો ત્યાં કોઈ છુપાઈને ઉભું હોય તેમ તેને લાગ્યું; પરંતુ અત્યારે તેનાં ચેત્રો

માં નિદ્રા ભરાઈ આવી હોવાથી તે બ્રમ છે તેમ માની વધુ તપાસ ન કરાવતાં તે પોતાની શય્યામાં બેઠાં બેઠાં થોડીવાર તેણે ખુદાની ખંદગી કરી અને ત્યારપછી દીપક હોલવીને અલ્લાના નામનું સ્મરણ કરતો શય્યામાં સૂતો.

ફાજલ પથારીમાં સૂતો તો ખરો; પરંતુ તે અસ્પૃશ્ય સમયમાં જ ચમકીને બેઠો થયો. તેને અસ્પૃશ્ય ચિંતા થવા લાગી છતાં ઘડીવાર રહીને તે પુનઃ પથારીમાં સૂતો.

સલીમની સ્થિતિ પણ અત્યારે વ્યગ્ર થઈ પડી હતી. વૈર વાળવાની ઇચ્છા, અને તે ભયંકર વિચારથી પરાવૃત્ત કરનારી તેના હૃદયમાંની સારાસાર વિચાર શક્તિ, એ બે વિરોધી પ્રવાહમાં તેનું મન તણાતું હોવાથી અત્યારે તેની સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ ગઈ હતી.

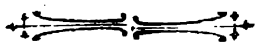
બગીચામાં ઉભાં ઉભાં સલીમ ફાજલને જોઈ લીધો હતો. તેને જોતાની સાથે જ “ મહારી શંકા ખરોખર છે કે ? આ સજ્જન કવિ એવી ચુગલી કરે ખરો કે અને ધારો કે તેણે તેમ કયું હોય તોપણ તેના પ્રાણ હરવાથી હવે થયું ન થયું બનવાનું છે કે ? આ માર્ગ ધર્મસંગત છે કે ? ” એવા એવા અનેક વિચારો સલીમના મનમાં ઉદ્ભવવા લાગ્યા; પરંતુ તેણે એક ક્ષણ માત્રમાં જ પોતાની બધી શંકાઓ અટકાવી દીધી અને એક ખોખારો મારી વૈર વાળવા માટે તૈયાર થયો.

તે મકાનમાં દાખલ થઈ વાંચનાલય તરફ વળ્યો. થોડે દૂર ગયા પછી તે એકાએક ઉભો રહ્યો; પરંતુ પુનઃ હિમ્મત એકઠી કરી વાંચનાલય પાસે આવ્યો અને વાંચનાલયની એક બારી ફાજલે ઉઘાડી રાખી હતી, તે દ્વારા ફાજલની શય્યા પાસે જઈને ઉભો રહ્યો.

સલીમે છુપાવેલું ખંજર બહાર કહાડ્યું અને ફાજલપર ધાવ કરવા માટે તે ઉગામ્યું. આવા અંધકારમાં પણ ખંજર ચમકવા લામ્યું. મન કંઠણ કરી દાંત પીસીને સલીમે પોતાના

હાથમાંનું ખંજર શય્યામાં સૂતેલા મનુષ્યની છાતીમાં ઘોંચી દીધું. શય્યામાં સૂતેલી વ્યક્તિએ “અદલા” એવી ભયંકર ચીસ પાડી.

આ ભયંકર કિકિઆરી સાંભળતાંની સાથે જ સલીમનું સર્વાંગ કંપી ઉઠ્યું. તેની આંખે અંધારાં આવ્યાં અને ખૂન ! ખૂન ! અદલાહો અકબર ! એટલું બોલતાં બોલતાં મૂર્છાગત થઈને ધરણી પર ઢળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ગયખી મદદ.

લાગભગ અર્ધા કલાક પછી સલીમની મૂર્છા વળી એટલે સલીમ ધીમે પગલે લંપાતો-છૂપાતો ત્યાંથી ચાલતો થયો. રસ્તે આવતાં આવતાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો “અરે ! અરે ! મહેં આ શું કયું ? ફાજલ જેવા વિદ્વાન મનુષ્યની મહેં હુત્યા કરી ? સવારે ફાજલના ખૂનની ખાતમી સાંભળતાંની સાથેજ શહેરમાં કેવી લોકવાયકા ફેલાશે ! પિતાશ્રી તે બદલ કેટલા બધા દિલગીર થશે ! આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સલીમ પોતાના મહાલયમાં આવી ખિન્ન હૃદયે પોતાની શય્યામાં જઈને સૂતો. શય્યામાં પડ્યાં પડ્યાં તેણે ઘણીવાર સુધી તરફડીઆં માર્યા પરંતુ તેને નિદ્રા આવીજ નહિ.

વાંચનાર ! મનુષ્યનું મન એવું તો ચલિત છે કે તે ક્યારે અને શું કરશે તેની કલ્પના સુદ્ધાં પણ થઈ શકતી નથી. આજે આપણે કોઈ વ્યક્તિઓને પરસ્પર નિકટ પરિચયી તરીકે જોઈશું તો વળી અમુક કાળ પછી તેજ વ્યક્તિઓને આપણે શત્રુ તરીકે જોઈ શકશું. આ શું ! કાળનો એવો સ્વભાવજ છે કે તેને કોઈપણ વસ્તુને એક સ્થિતિમાં રહેવા દેવી ગમતીજ નથી. સમયના વહન સાથે તેને અમુક ફેરફાર જોઈએ છીએ. તે

કેટલીક વખત તો એવા પ્રસંગો લાવીને ઉપસ્થિત કરે છે કે પોતે કંઈ દિશા તરફ જાય છે તેનું પોતાને પણ લાન હોતું નથી. બિચારા ફાજલે સલીમનું શું અનિષ્ટ કર્યું હતું? કંઈજ નહિ. સલીમ તેમજ આખું રાજકુટુંબ અને ખુદ બાદશાહ પણ ફાજલ પ્રત્યે આદરબુદ્ધિ ધરાવતાં હતાં; આમ છતાંયે ફાજલ જેવો એક નિસ્પૃહી મનુષ્ય સલીમની ક્રોધજ્વાળાનો ભોગ થઈ પડ્યો. સલીમને પોતાના વૈરની પૂર્ણાહૂતિ થવાથી હવે નિરાંત વળી હતી.

ત્યારે શું ખરેખર ફાજલનું ખુન થયુંજ ! ફાજલ જેવા બિનગુનેહગાર મનુષ્યનો વધ ઈશ્વરે જાણી જોઈને જ થવા દીધો ? ના; પાઠક ! સલીમને પોતાના મનમાં આનંદ પામવા દો અથવા તો પોતાના દુષ્કૃત્ય બદલ તેને પશ્ચાત્તાપ કરવા દો. ચાલો, આપણે ફાજલ ક્યાં છે તેની શોધ કરીએ.

પોતાના અધ્યયનનું કામ આરોપીને ફાજલ પોતાની પથારીમાં સૂતો અને ત્યારપછી તે એકાએક ચમકીને બેઠો થઈ ગયો હતો, એ વાત આપણે ગત પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છીએ. શય્યામાંથી બેઠા થયા પછી ફાજલના મનમાં એકાએક કંઈ નવીજ કલ્પના ઉદ્ભવી. તે વાંચનાલયના દ્વાર પાસે આવીને ઉભો અને આમ તેમ દૃષ્ટિ ફેંકવા લાગ્યો. પરંતુ ફાજલ ત્યાં પાંચેક મિનિટ પણ ભાગ્યેજ ઉભો હશે એટલામાં બે ત્રણ હથિઆરબંધ માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે ફાજલની આંખો ફરતા પાટા બાંધીને તેને મુશકેટાટ બાંધી લીધો અને તેને ઉંચકી લઈને તેઓ ત્યાંથી ચાલતા થયા.

થોડા સમય પછી પોતાને ઉંચકી જનારા બદમાસો કોઈ ઉંચીનીચી જમીનપર ચાલતા હોય એવી ફાજલની ખાત્રી થઈ. પોતાની ભાવિ સ્થિતિની કલ્પના કરતાં ફાજલ જેવા અડગ અને ધૈર્યશીલ કવિનું ચિત્ત પણ ડગમગી ગયું.

અલ્પ સમયમાંજ બધા બદમાસો ફાજલને એક ભોંયરામાં મૂકીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ફાજલની આંખોપરના પાટા હવે છોડી નાંખવામાં આવ્યા હતા.

ફાજલ વિચારમગ્ન અવસ્થામાં ભોંયરામાં બેઠો હતો એટલામાં એક નકાબપોશ વ્યક્તિ તે ભોંયરામાં પ્રવેશ કરતાંની સાથેજ બોલી ઉઠી: “ ફાજલ! હવે મરવા માટે તૈયાર થઈ જા!”

ફાજલ કંઈપણ બોલ્યા વગર આવનાર વ્યક્તિપ્રત્યે તાકી રહ્યો. પેલી વ્યક્તિ આગળ બોલવા લાગી. “ તહેજ અત્યાર સુધી અકબર બાદશાહને ભાંભેર્યો છે અને હિંદુધર્મની તરફ દારી કરી છે. ઇસ્લામી ધર્મની અવગણના કરનારને મૃત્યુનીજ શિક્ષા થવી જોઈએ. ”

“ મહે ઇસ્લામીધર્મની શી અવગણના કરી છે ? ” ફાજલ બોલ્યો.

“ જો, આજથી થોડા દિવસ પૂર્વે ત્રણ ચાર મુસલમાન ઘોડેસ્વારોને બાદશાહની આજ્ઞાથી કેદ કરવામાં આવ્યા છે. ને આવતી કાલે સહાંજે તે સ્વારોને પ્રજાજન સમક્ષ ફટકા મારવાનો હુકમ બહાર પાડવાનો છે તેમ સાંભળ્યું છે. તો તું પોતે એક ઇસ્લામી હોવા છતાં પોતાના જાતિભાઈઓ ઉપર બાદશાહ આવો જૂદમ ગુનરે અને તું તેને સહજ પણ ઉપદેશ ન આપે એ કંઈ તારો ન્હાનોસૂનો અપરાધ ગણાયકે ? ”

ફાજલ વિસ્મય પામ્યો. પોતાના શિરપર આવી પડેલા સંકટ અને ઘોડેસ્વારોની શિક્ષા સાથે કંઈપણ સંબંધ હશે એવી તેને કદપના સુદ્ધાં નહોતી. ચાર મુસલમાન ઘોડેસ્વારોએ સિક્કિના સીમાડાપર રહેતા કેટલાક ગરીબ રાજપૂતોપર જૂદમ ગુનર્યો હતો અને તેમના તે અપરાધ બદલ તેમને પ્રજાસમક્ષ શિક્ષા કરવાની હતી એટલીજ માહિતી ફાજલને મળી હતી. પોતાની સામે ઉભેલી વ્યક્તિના ભાષણપરથી ફાજલ એટલું કળી શક્યો કે તે ઘોડેસ્વારો તેમજ આ ગુમસ્થાનમાં નિવાસ કરતા કારસ્થાનીઓનો કંઈપણ સંબંધ હોવોજ નોંધ્યો. તેમને શિક્ષા ન મળે એટલાજ માટે આજે તેમણે પોતાને પકડી લાવવાનું જે સાહસ કર્યું હતું તે ઉપરથી તેઓ અવશ્ય આ ઘોડેસ્વારોના સાથીદારોજ હોવા નોંધ્યો, એમ ધારીને તેને ઓળ-

ખવાને તે પોતાની સામે ઉભેલી વ્યક્તિ પ્રત્યે એકીટસે જોઈ રહ્યો. પોતાને પૂછેલા પ્રશ્નનું પણ ફાજલને જ્ઞાન ન રહ્યું.

પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ મળવાથી પેલી વ્યક્તિ ક્રોધ-પૂર્ણ સ્વરે બોલવા લાગી “ કેમ, મ્હારી સરત કબુલ છે કે ? સૂર્યોદય થતાં પૂર્વે અકબરને સ્હમજાવીને તે સ્વારોને મુક્ત કરાવવાનું વચન આપે તો હું હમણાંજ ત્હને છોડી મૂકીશ. જો તું વચન ન આપે તો ત્હને અહિં કેદ કરવામાં આવશે અને અકબરને તું અહિં છે એવી ખાતમી મળતાંની સાથેજ ત્હારો નાશ કરવામાં આવશે. ”

“ બાદશાહની ઈચ્છાનુસાર વર્તવા માટે હું મ્હારા પ્રાણની પણ પરવાહ કરું તેવો નથી. ભલે, મ્હારો અંત આવે ! હું ત્હારી શરત માન્ય કરી શકતો નથી. ” ફાજલ ક્રોધપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો.

ફાજલનો આ ન ધારેલ ઉત્તર સાંભળીને પેલી વ્યક્તિ તુચ્છતા દર્શક હાસ્ય કરતાં બોલી “ ફાજલ ! ત્હારો મિત્રજ હવે અહિં ચાલી શકે તેમ નથી. ત્હારા પ્રાણ લેવા માટે પ્રત્યક્ષ ચંડાલ શસ્ત્ર લઈને ત્હારી સામે ઉભો રહેશે ત્યારેજ ત્હને પોતાના પ્રાણની કિંમત સ્હમજાશે. ”

“ ચુપ રહે ! ” ફાજલ ખુબ પાડી ઉઠ્યો “ બદમાસ, ત્હારો બડબડાટ બંધ કર ! જા, ત્હારા ચંડાલને સત્વર મોકલ, મૃત્યુનો મ્હને સહજ પણ ભય નથી. ”

“ પરંતુ તે સ્વારોને મુક્ત કરવાજ જોઈએ એવી અદ્વાની ઈચ્છા છે એ વાત તું ભૂલી જાય છે. અદ્વાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર ખરો ઈસ્લામી ગણાયજ નહિ. ” પેલી વ્યક્તિએ કહ્યું.

“ અદ્વા કદાપિ એવી આજ્ઞા કરેજ નહિ એવી મ્હારી ચોક્કસ ખાત્રી છે અને જો કદાચ ખુદ અદ્વા એવી આજ્ઞા કરે તો હું તેને સ્પષ્ટપણે કહીશ કે તેનું દેવત્વ નાશ પામ્યું છે. ” “ પરંતુ નરાધમ ! અદ્વાનું નામ લઈને આવા ઘોર કૃત્યો કરનાર તું કોણ છે ? ” એટલું બોલીને ફાજલ તે વ્યક્તિના મ્હોં

આડેનો પડદો ખેંચવા તેના અંગપર ધસ્યો; પરંતુ તે વ્યક્તિ સત્ત્વર સાવધ થઈ ગઈ. તેણે ફાજલનો હાથ પકડી રાખ્યો. પણ આ ખેંચતાણમાં પેલી વ્યક્તિના મોં પરનું વસ્ત્ર સહજ ખસી ગયું અને વિસ્મિત થતો ફાજલ ખોલી ઉઠ્યો. “કોણ કા....ણ ?”

પરંતુ ફાજલના આશ્ચર્યોદ્ગાર સાંભળવા સાડ તે વ્યક્તિ ત્યાં ઝાઝીવાર ઉભી રહી નહિ. તે ત્યાંથી વિનાવિલંબે પલાયન કરી ગઈ. ફાજલ લોંચરામાં એકલો પડ્યો. અદ્વૈતસમય-માંજ પોતાના પ્રાણ હરી લેવામાં આવશે, એવો વિચાર આવતાં તે જમીનપર ઘેસી ગયો અને વિચારમગ્ન થઈ ગયો.

આજદિન સુધી અનેક ધર્મસલાઓમાં જે ફાજલે મૃત્યુ સંબંધી અનેક વિદ્વત્તાપૂર્ણ વિવેચનો કર્યાં હતાં, પુનર્જન્મ સંબંધી જેણે વાદ-વિવાદ કર્યો હતો, સ્વર્ગ અને નરક એ વિષયપર જેણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં, તેજ ફાજલની માનસિક સમતા પ્રત્યક્ષ મૃત્યુ સમીપ આવતાંની સાથેજ ચલિત થઈ ગઈ. “મૃત્યુ એટલે શું ? મૃત્યુ બાવના રહિત હશે કે ? દેવ હશે ? સ્વર્ગ હશે કે ?” એવા અનેક વિચારો ફાજલના મનમાં ઉદ્ભવવા લાગ્યા. મૃત્યુકાળ સમીપ આવવાથી પોતાના ગત આયુષ્યનું ચિત્ર ફાજલની દૃષ્ટિ સન્મુખ તરવા લાગ્યું. ‘અકબર, ખીરબલ, માનસિંહ વગેરે પોતાની નિત્યની પરિચયની વ્યક્તિઓનો ત્યાગ સદાને માટે કરવો પડશે કે ?’ એવો વિચાર મનમાં ઉદ્ભવતાંની સાથેજ તે એક નહાના બાળકની પેઠે રડવા લાગ્યો.

પરંતુ ગમે તેમ તો ફાજલ તત્ત્વજ્ઞ હતો. તેણે આવા નિર્બળ વિચારો પોતાના હૃદયમાંથી દૂર કર્યા. મૃત્યુ માટે તૈયારી કરવા સાડ તે પોતાના મનને શાંત અને નિશ્ચલ બનાવવાના પ્રયાસ કરવા લાગ્યો. જગત્ની નશ્વરતાનો અને મૃત્યુ પછી આ અનંત બ્રહ્માંડમાં કિંવા ખુદાના દરબારમાં મિશ્રીત થઈ જવાનો વિચાર તે કરવા લાગ્યો. અમૂર્ત, પવિત્ર અને

અમર્યાદ આનંદનો વિચાર કરતાં કરતાં તેણે પોતાના મનને તેજોમય અને ઉત્સાહિત કર્યું.

લગભગ એક ઘટીકા પર્યંત ફાજલ આ પ્રમાણે વિચાર-મગ્નાવસ્થામાં બેસી રહ્યો. ત્યારપછી એકાએક કોઈ વ્યક્તિને તેણે ભોંયરામાં પ્રવેશ કરતી જોઈ. ચાંડાળ પોતાના પ્રાણ હરવા માટે આવ્યો હશે એમ ધારીને ફાજલ મરવા માટે તૈયાર થઈ ગયો; પરંતુ આબનાર વ્યક્તિ ચાંડાળ નહોતી. તે વ્યક્તિ એવી તો ધીમે પગલે અને લંપાતી-છુપાતી આવતી હતી કે તે અહિં ગુપ્ત રીતે આવતી હોય એવું ફાજલ તરતજ સ્પષ્ટ થઈ શક્યો.

અદ્ય સમયમાં જ તે વ્યક્તિ ફાજલ પાસે આવી પહોંચી અને તેના કર્ણ પાસે પોતાનું મ્હોં રાખીને ધીમે સ્વરે બોલી, “ ફાજલ સરકાર ! પ્રાણ બચાવવા હોય તો ઢીલ ન કરતાં સત્ત્વર મ્હારી પાછળ ચાલો ! ”

“ પણ તું કોણ છે ? ” ફાજલે પૂછ્યું.

“ હું કોણ છું તે પછીથી કહીશ; પણ આપ સત્ત્વર કરો ! ”

“ ના; ” ફાજલ બોલ્યો: “ મ્હને બચાવવાની લાલચ આપીને તું મ્હને મૃત્યુસ્થળે તો નહિ લઈ જાયને ? ”

“ વાહ ! વાહ ! ફાજલ સરકાર ! મ્હારા માટે પણ આવીજ શંકા કે ? હું કોણ છું તે કહું કે ? ”

“ હા, બોલ ! ”

“ હું જીલ્લામાં ! પક્ષા બેગમની દારી ! ”

“ હેં ? જીલ્લામાં ! તું અહિં ક્યાંથી અને કેવીરીતે આવી શકી ? ”

“ એ બધું પછીથી કહીશ. હમણાં તો સત્ત્વર મ્હારી સાથે ચાલો અને પ્રાણ બચાવો. ”

ફાજલ એક પણ શંકોચ્ચાર કર્યા સિવાય જીલ્લામાંની ઇચ્છાને આધીન થયો. અદ્ય સમયમાંજ ફાજલ અને જીલ્લામાં ભોંયરાની બહાર નીકળી પડ્યાં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અકબરની આકૃત.

ગત પ્રકરણોમાં વાંચી ગયા તે પ્રમાણે થોડાંક અઠવાડિયાં થયાં રાજકુટુંબમાં અનેક પ્રકારની ગડમથલ ચાલી રહી હતી; પરંતુ પ્રજાજનનો વ્યવહાર તો સુચન્નિત રીતે જ ચાલ્યો જતો હતો. રાજા, મંત્રી અને રાજકુટુંબ એ બધાં ગમે તે પ્રકારની ચિન્તા અનુભવતાં હોય તો પણ તે ચિન્તાનું પરિણામ પ્રજાજનોની જાણમાં આવતાં બહુ વાર લાગે છે. આધુનિક સમયમાં —વિસમી સદીમાં મહાન લોકોના પ્રત્યેક શબ્દો અને તેમના કૃત્યોની ખાતમી દેશના ખુણે ખોચરે આવેલાં પ્રત્યેક ગામડાઓમાં પણ વાયુવેગે પ્રસરી જાય છે. કેટલીક વાર એવું પણ બને છે કે એકાદ રાજ્યના નાયકનું માથું દુઃખતું હોય તો તે ખાતમી વાયુવેગે આખા દેશમાં ફેલાઈ જાય છે; પરંતુ જે કાળની આ વાત છે તે સમયે તેમ નહોતું. તે સમયે રાજકુટુંબમાં ગમે તેવી ખટપટ ચાલી રહી હોય; પરંતુ તે ખટપટની ગંધ સુદ્ધાં પ્રજાજનોને મળી શકતી નહિ. આથીજ જે રાત્રિએ વાયનાલયમાં, ચંપાના એકાન્ત ગૃહમાં અને કાજીના લોંચરામાં જે બનાવો બનવા પામ્યા હતા તેની પ્રજાજનને લેશ માત્ર પણ ખબર પડી નહિ. સૂર્યોદય થતાંની સાથે જ પ્રજાજનો નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પોતપોતાને કામે વળગ્યા. શાહજહાં સલીમ અત્યારે પોતાની શય્યામાં બેઠો બેઠો વિવિધ પ્રકારના વિચારમાં તહીન થયો હતો. એટલામાં તેના કર્ણપર ધ્વનિ આવ્યો કે: “ સિક્કિના સીમાડા પર રહેતા કેટલાક ગરીબ રાજપૂતો પર જુદમ ગુબ્બરવા બદલના અપરાધ માટે પકડવામાં આવેલા ચાર મુસલમાન ઘોડેસ્વારોને આજે સંધ્યા સમયે મેદાનમાં ફટકા મારવામાં આવનાર હોવાથી સર્વ પ્રજાએ ત્યાં હાજર રહેવું. ખુદ બાદશાહ સલામત પણ તે પોતાના અધિકારીઓ સહિત ત્યાં હાજરી આપશે. ”

સલીમ આ ઢંઢેરો સાંભળીને ચમક્યો. હમણાં જ અખુ-લફજલના ખુનની વાત જાહેર થશે એ વિચાર યાદ આવતાંની સાથે જ તેનું પાતકી હૃદય કંપી ઉઠ્યું. પોતે ફાજલનો ખુની છે, એ ખાતમી અકબરને મળતાં તે પોતાને કેવી સજા કરશે, એવા વિચારો તેના હૃદયમાં ઉદ્ભવવા લાગ્યા; પરંતુ એટલામાં પોતાના દિવાનખાનાની બહાર બે નોકરોને આપસ આપસમાં વાતચિત કરતાં તેણે સાંભળ્યાં.

“ કેમરે નજુમીઆં ! ફાજલ સરકારની શય્યામાંથી આજે એક મનુષ્યનો મૃતદેહ મળી આવ્યો. તે વાત ત્હેં સાંભળી કે ? ” અહમદખાને પોતાના દોસ્ત નજુમીઆંને પૂછ્યું.

“ હાં, હાં દોસ્ત ! બડી આશ્ચર્યકી ખાત ! મ્હને પણ દોલતખાને એવુંજ કંઈક કહ્યું હતું. યા અલ્લા, ફાજલ સરકાર જો રાત્રિએ ત્યાં હોત તો તેમના શા હાલ થાત ? ” નજુમીઆં બોલ્યો.

“ અરે દોસ્ત, હું ત્હને શું વાત કહું ? હમણાં હમણાં તો ખુદ શહેનશાહના મહાલયમાં એવા એવા વિચિત્ર બનાવો બને છે કે કંઈ કહેવાની વાત જ નહિ. ”

“ હું ? ”

“ હું શું ? આજથી બે ત્રણ દિવસ પહેલાં એક રાત્રિએ હું પહેરા પર હતો. રાત્રિના લગભગ ત્રણ વાગ્યાના અરસામાં મ્હેં એક મનુષ્યને મહાલયની આસપાસ ફરતો જોયો હતો. જઈને હું જોઉં છું તો યા અલ્લાહ, ખુદ બાદશાહ અકબર ”

“ એમ ? ”

“ હા, એમ ! ત્હને ખબર નથી દોસ્ત ! બાદશાહ નામવરની સવારી દરરોજ રાત્રિના સમયે બહાર ફરતીજ રહે છે. ”

બન્ને નોકરો વચ્ચે આ પ્રમાણે થતી વાતચિત સાંભળીને સલીમના આશ્ચર્યમાં વધારો થયો. રાત્રિએ પોતે ફાજલનું ખુન કરવા ગયો હતો ત્યારે કોઈ બીજાજ મનુષ્યનો વધ થઈ

ગયો કે શું ? એ વિચાર તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો. તે એકદમ ખહાર ધસી આવ્યો અને બોલ્યો : “ અરે ! નનુમીઆં ? તમે શી વાતચિત કરી રહ્યા છો ? ”

ખુદ શાહજહાને પોતાની સામે આવીને ઉભેલો જોતાંની સાથેજ નનુમીઆં અને અહમદમિઆંના પગ થરથર ધ્રુજવા લાગ્યા. તેમની વાતચિત એટલેથીજ અટકી પડી.

“ ફાજલ સરકારની શય્યામાંથી કેનો મૃત દેહ મળી આવ્યો છે ? ” સલીમે નનુમીઆં પ્રત્યે દષ્ટિ ફેંકતા કહ્યું.

“ હજૂરે આલિ, તે મનુષ્યને ઓળખી શકાયો નથી. ” નનુમીઆં ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો.

“ જહાંપનાહને તે બાબતની ખબર પડી છે કે ? ”

“ હા, હજૂર ! ”

“ તેમણે ત્યાં આવીને શું કહ્યું હતું ! ”

“ ત્યાં આવીને બાદશાહ નામવરે તે મનુષ્યને ઢૂંઢૂં કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો. ફાજલ સરકાર પણ તે વખતે તેમની સાથેજ હતા ! ”

“ હં, ઠીક છે. ” એટલું બોલીને સલીમ પોતાના શયનાલયમાં ચાલ્યો ગયો. તે પોતાની શય્યામાં જઈને બેઠો અને વિચારવા લાગ્યો. “ ત્યારે તે મનુષ્ય કોણ હશે ? ”

એટલામાં સલીમનો માનીતો નોકર જમાલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે શાહજહાને ઘુટીએ પડીને ત્રણ વખત કુર્નિસ બજાવી અને બોલ્યો : “ કેમ હજૂર, સિંહ કે શિયાળ ? ”

“ અરે ! શું સિંહ કે શિયાળ ? બધી બાજુ બગડી ગઈ ? ”

“ કેમ ? ”

“ કેમ શું ! ખુદ જહાંપનાંહ રાત્રિએ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા અને મહેને નહાસતાં ભોંય પણ ભારે થઈ પડી હતી ! ”

“ બાદશાહ નામવર ત્યાં અચાનક શી રીતે આવી ચઢ્યા ? ”

“ તે હું શું જાણું ? ” એટલું બોલીને સલીમ શાન્ત

રહ્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો: “ ખરેખર, ફાજલના પ્રાણ બચવા પામ્યા લેમાં અઘ્ઘાનોજ કંઈપણ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. પણ પેલા એ નોકરો વાતચિત કરતા હતા તે ઉપરથી મહુને લાગે છે કે તે આકસ્મિક રીતે પણ આવી ચઢ્યા હોય! પિતાશ્રી ક્યારે ક્યાં હશે તેનો કંઈ નિયમ જ ક્યાં છે? વાડ, જે થયું તે ઠીકજ થયું! ” આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી સલીમ જમાલને ઉદ્દેશીને બોલ્યો. “ કેમ દોસ્ત, લાવ શિરાજી લાવ. ઠંડી બહુ પડે છે. ”

આ જમાલ સલીમનો માનીતો નોકર હતો. સલીમ તેના સિવાય બીજા કોઈના હાથનો શિરાજી લેતો જ નહોતો. ગમે તેવાં લયંકર કાર્યો પાર પાડવામાં પણ જમાલ કોઈથી ગાંજ્યો જાય તેવો નહોતો.

અદ્ય સમયમાંજ જમાલ શિરાજી લઈ આવ્યો અને એક ખ્યાલી શાહુબદાના હાથમાં આપી. શાહુબદાએ શિરાજીને પેટમાં પધરાવી લીધી. ત્યારપછી તેણે પોતાના હાથથી એક ખ્યાલી જમાલને આપી. બન્ને જણાએ ખ્યાલીની દહાણુ સામસામી લીધી. અદ્ય સમયમાં જ તેમની આંખો લાલ થઈ ગઈ.

શિરાજીનો નિશો ખરાબર આવ્યો એટલે સલીમ બોલ્યો, “ જમાલ! બીજી શી નવા જૂની છે? ”

“ નવાજૂની એ કે બાદશાહ નામવરે પેલી ચંપાને એકાન્તવાસની સજામાંથી મુક્ત કરીને આવે તેને બક્ષીસથી પણ નવાજ છે. પણ એ શિકારને હું છટકી જવા દેનાર નથી. ”

“ દોસ્ત! ” શાહુબદો પુનઃ શિરાજીની એક ખ્યાલી ગટગટાવતાં બોલ્યો, “ સિંહ શિકાર પકડવા માટે એક જ તરાપ મારે છે. હાથમાંથી છટકેલા શિકારની પાછળ પડવાનું ખરો સિંહ કદી પણ પસંદ કરતો નથી. ”

“ એટલે? ” જમાલ આશ્ચર્ય પામતો બોલ્યો.

“ એટલે એજ કે ત્હું ત્હાડું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે; પરંતુ

હું હવેથી તેવી ખાળતમાં પડવા ઇચ્છતો નથી. મ્હને તે સ્ત્રી કોઈ પવિત્ર દેવી સમાન લાગે છે.” સલીમ એટલું બોલીને મૌન રહ્યો.

જગતમાં કેટલાંક મનુષ્યો એવાં હોય છે કે જેઓ કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની ખાતર અનેક નિર્દોષ વ્યક્તિઓના ગળા રેંસવામાં પણ પાછી પાની કરતાં નથી. એવા નોચ મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પોતાના જ સ્વાર્થ તરફ વળે છે. મોટા માણસોની ખુશામત કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેવા માટે તેઓ નિરંતર તૈયાર જ રહે છે. ગમે તેવાં ભયંકર પાતકોથી પણ તેવાં મનુષ્યો સહજ પણ આંચકો ખાતાં નથી. જમાલ એક નીચ મનુષ્ય હતો. ખરૂં કહીએ તો શાહબદા સલીમને દુરારી બનાવવામાં તેનો જ મુખ્ય હાથ હતો. શાહબદા સલીમ જોળા સ્વભાવનો તેમ જ પાપભીરૂ હતો. અને તેથી જ જમાલ ફાવ્યો હતો. પરંતુ સલીમનો સ્વભાવ હઠીલો-જાક્કી હતો, એ વાત જમાલ સારી રીતે જાણતો હતો. જ્યારે અમુક કાર્ય નહિ કરવાની તે હઠ પકડતો ત્યારે જમાલ તે વાત એટલેથી જ ટુંકી કરી નાંખતો હતો. કારણકે શાહબદાની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ વર્તવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી.

ત્યારપછી સલીમ કપડાં પહેરીને તૈયાર થયો અને રાજ-મહાલયની બહાર ચાલ્યો ગયો.

*

*

*

*

ધીમે ધીમે સ્હાંજના ચાર વાગ્યાનો સમય થયો. જે મેદાનમાં મુસલમાન ઘોડેસ્વારોને શિક્ષા કરવાની હતી, ત્યાં માણસોની મેદની ભરાવા લાગી. મેદાનની વચ્ચેવચ્ચ એક સુંદર ગાલીચો ખીછાવવામાં આવ્યો હતો. તેમજ ત્યાં ખુરસીઓ હારખંધ ગોઠવી દેવામાં આવી હતી. મધ્યભાગમાં બાક-શાહ અકબર માટે એક સિંહાસન ગોઠવી દેવામાં આવ્યું હતું અને સિંહાસનની જમણી બાજુમાં શાહબદા સલીમ માટે તથા ડાબી બાજુએ ખીરબલની ખુરસી રાખી હતી. ને તે પછી રાજ માનસિંહ વગેરેની ખુરસીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી.

જોત જોતામાં માણસોની મેદની એટલી તો મોટી થઈ ગઈ કે એ ગંજવર મેદનીમાંથી કોઈપણ વ્યક્તિને શોધી કાઢવાનું કાર્ય અઘરું થઈ પડે તેવું હતું. મેદાનની નજીક આવેલા એક મોટા ઝાડ નીચે અમરસિંહ, કમળા, જીર્ણસિંહ વગેરે રાજપુત હિતચિંતક ટોળી પણ આવી બેઠી હતી. પોતાની આખી મંડળી અહીં એકઠી થવાની કમળાને ખાતરી હતી પરંતુ પૃથ્વીસિંહ વગેરે નવા સભાસદો ન આવી પહોંચવાથી અંતે કમળા બોલી ઉઠી: “ હવે કંઈ પૃથ્વીસિંહ અહીં આવે તેમ જણાતું નથી; પરંતુ તે અહીં આવ્યા વગર રહે તો નહિજ ! વારૂ, તે કેમ નહીં આવ્યા હોય ? ”

“ ન ચે આવે ! તે બદલ આટલી બધી કાળજી કરવાની શી જરૂર છે ? ” જીર્ણસિંહ બોલ્યો.

“ અમુક મનુષ્ય આવવાનો હોય અને તે ન આવે તો ચિન્તા ન થાય કે ? ” કમળા બોલી: “ ગઈ કાલે રાત્રિએ તે અમરસિંહને ત્યાં આવ્યા ત્યારે આજે તે અહિં આવવાના છે કે કેમ, તે માટે મેં તેમને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે હા કહી હતી. છતાં હજીસુધી તે કેમ નહિ આવ્યા હોય ? ” એટલું બોલીને કમળા ચોમેર દૃષ્ટિ ફેંકવા લાગી. અદ્ય સમયમાંજ કમળા ચમકી ઉઠી. તે એક વ્યક્તિ પ્રત્યે આગળી કરતી બોલી:— “ જીર્ણસિંહ ! જીર્ણસિંહ ! જૂઓ, પેલો મનુષ્ય પૃથ્વીસિંહજ છે કે શું ? ”

“ નક્કી ત્હને જામ થયો છે. ” જીર્ણસિંહ સ્મિત કરતો બોલ્યો: “ વાહ ! વાહ ! તું મનુષ્યને સારી રીતે ઓળખી શકે છે હોં ? ”

પોતાની દૃષ્ટિએ જ પોતાને ભૂલથાપ ખવડાવી એ જોઈને કમળા શરમાઈ ગઈ. તે મૌન રહી.

અમરસિંહ વિચારમગ્નાવસ્થામાં લીન થયો હતો.

કમળા અને જીર્ણસિંહના સંવાદથી તેને સહજ કંટાળો આવ્યો. પૃથ્વીસિંહ માટે કમળાની કાળજી જોઈને તે પોતાના મનમાં ચીઠાયો. પૃથ્વીસિંહને તે પોતાના પ્રિયપાત્રના પ્રતિસ્પર્ધિ તરીકે માનવા લાગ્યો. પૃથ્વીસિંહ કોણ ? દરબારમાં તેનું આટલું બધું વજન શાથી ? તે ક્યાં રહે છે ? પોતાના નિવાસસ્થાન સંબંધીની માહિતી તે કોઈને કેમ આપતો નથી ? વગેરે બાબતોના વિચારોની ચળવિચળ તેના મનમાં અત્યારે ચાલી રહી હતી.

આ વખતે મેદાનમાં બીજા વૃક્ષ નીચે કાજી પોતાના એક માણસ સાથે ઉભો હતો. તેણે પોતાના હાથમાંની માળા ફેરવતાં એકવાર ચોમેર દૃષ્ટિપાત કરીને પોતાના સાથીદારને કહ્યું:—“ગઈ કાલે રાત્રિએ જીલ્લેખાં અને ફાજલ ભોંયરામાંથી પલાયન કરી ગયાં છે. માટે હવે આપણો પડદો ખુલે તે પહેલાં કંઈક કરવું જ જોઈએ ?”

“પણ તે છોકરી ખુદ્દાને લઈને કેવી રીતે નહાસી ગઈ?”

“તે ગમે તેમ હોય !” પોતાના સાથીદારના પ્રશ્નને વિશેષ મહત્વ નહિ આપતાં કાજી બોલ્યો: “આજે અકબરને આપણે હાથ બતાવવો જ જોઈએ. કારણ કે તેઓ અવશ્ય આપણું કારસ્થાન ઉઘાડું પાડયા વગર રહેશે નહિ એવી મ્હને ભીતિ લાગવા માંડી છે. ગકુર ત્હારે મ્હારું આટલું કાર્ય કરવું જ જોઈએ.”

“પણ....ખુદ બાદશાહને....અદલાના અંશરૂપ અકબરને !” ગકુર પોતાના હાથમાંની કટારી પ્રત્યે તાકી રહેતો ધીમે સ્વરે બોલ્યો. તેનું સર્વાંગ કંપી ઉઠ્યું.

“શું કહે છે ? બાદશાહ અદલાનો અંશરૂપ છે !” કાજી આવેશપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો: “સ્વધર્મનો નાશ કરવા ઉદ્યુક્ત થયેલા અકબરને તું અદલાનો અંશ માને છે કે ? નહિ, બીલકુલ નહિ. અદલાએ જ મ્હને આ આજ્ઞા કરી છે.” એટલું બોલીને પોતાના બોલવાની અસર ગકુરના મનપર કેવી થઈ છે તે

જેવા માટે કાજ તેના પ્રત્યે લેદકદષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. કાજને પોતાનો પ્રયત્ન સફળ થવા લાગ્યો; તે બોલ્યો: “ સત્વર કર, હવે અંજો વખત રહ્યો નથી. ”

“ હું તમારી ઇચ્છાને આધીન છું. ” ગકુર બોલ્યો.

“ શાબાશ ! અદ્વા તહને યશ આપો ! કામ સંભાળીને કરજે. હું હવે જાઉં છું. ”

આ પ્રમાણે ગકુરને આશીર્વાદ આપીને કાજ પોતાના મનમાં મલકાતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને અદ્વ સમયમાંજ મેદનીમાં મળી ગયો.

કાજ અને ગકુરને જૂદાં પડ્યાં ઝાઝીવાર થઈ નહોતી એટલામાં “ શાનશાહની સ્વારી આવી પહોંચી ” એવી બુમો સંભળાવવા લાગી. પ્રત્યેક મનુષ્યની દષ્ટિ બાદશાહ પ્રત્યે એક સરખી લાગી રહી હતી.

અદ્વ સમયમાંજ અકબર પોતાને માટે નિર્ણિત કરેલા ઉચ્ચાસને જઈને બેઠો. શાહબંદો સલીમ, ખીરખલ, માનસિંહ, અબુલફઝલ વગેરે તમામ અમીર ઉમરાવો પોતપોતાને સ્થાને ગોઠવાઈ ગયા. એટલે બાદશાહે સર્વ પ્રત્યે એકવાર પ્રેમભરી દષ્ટિ ફેંકી. ત્યારપછી અકબરે પોતાના એક સરદારને ચાર ઘોડેસ્વારોને શા માટે સજા કરવામાં આવનાર હતી તે સંબંધી લોકોને સહમજણ પાડવા સૂચવ્યું. તે સ્વારોએ સિક્કિના ગરીબ રાજપૂત રાઘોજીને જે ત્રાસ આપ્યો હતો તે હકીકત લોકોને સંક્ષિપ્તમાં કહી સંભળાવી અને ત્યારપછી પેલા ચારે ઘોડેસ્વારોને મેદાનની વચ્ચેવચ્ચ બાદશાહની સન્મુખ ઉભા કરવામાં આવ્યા. સર્વ લોકો આ દશ્ય પ્રત્યે એકીટસે તાકી રહ્યા હતા.

તરતજ ફટકા મારનારો કાફર પોતાના હાથમાં ચાબુક લઈને હાજર થયો; પરંતુ જેવો તે પોતાનો હાથ ઉગામીને પેલા ઘોડેસ્વારોમાંના એકના શરીરપર ચાબુકનો પ્રહાર કરવા જાય છે, તેવોજ મેદનીમાંથી એક લઠપટ્ટ શરીરવાળો મનુષ્ય

ત્યાં દોડતે પગે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો “ ખબરદાર ! હારો હાથ પાછો ખેંચી લે. ! ”

આ અનપેક્ષિત પ્રકાર જોઈને સર્વ મનુષ્યો આશ્ચર્યચકિત થયા. રાજા વિરૂદ્ધ આવું ઉદ્ધત વર્તન ચલાવનાર આ મનુષ્ય કોણ હશે, તત્સંબંધી પ્રત્યેક મનુષ્યો પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા. ખુદ અકબર પણ આશ્ચર્યચકિત થયો; પરંતુ આ મનુષ્યના વર્તનને અંકુશમાં મુકવા વિચાર થાય તે પૂર્વે વીજળીના ઝડપે પેલો મનુષ્ય ત્યાંથી બાદશાહના સિંહાસન તરફ દોડ્યો અને પોતાના હાથમાંના ખંજરવડે અકબરને ઘા કરવા હાથ ઉચક્યો; પરંતુ આ ચકચકિત ખંજર અકબરની છાતી સુધી પહોંચે તે પૂર્વે એક બીજી વ્યક્તિ મેદનીમાંથી દોડતે પગે અકબરના સિંહાસન પાસે આવી પહોંચી અને તેણે પેલા મનુષ્યના હાથ પર મજબુત ઝડપ મારી કે તરતજ તેના હાથમાંનું ખંજર છુટીને દૂર થઈ પડ્યું. આ પ્રસંગેજ અકબરના સિંહાસનની પછવાડેથી એક સ્ત્રી મદદ માટે દોડી આવતી હતી, જે સિંહાસન પાસે આવીને મૂર્ચ્છાગત થઈ જતાં ખંજર તે તરુણીના પેશમાં ભોંકાયું.

આ સર્વ ઘટના એટલી તો ઝડપથી બની ગઈ કે પોતે સ્વપ્નમાં તો નથી, એવો મેદનીમાંની પ્રત્યેક વ્યક્તિને ભાસ થયો.

અદ્ય સમયમાંજ અકબરના પ્રાણ હરવાનો પ્રયત્ન કરનાર વ્યક્તિને કેદ કરવામાં આવી અને અકબર પેલી ઘાયલ થયેલી સ્ત્રી પાસે ગયો. તેનું મોઢું જોતાંની સાથે જ તે સહજ ચમક્યો. તેના નેત્રોમાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. તે સ્ત્રીને એક પાલખીમાં બેસાડીને જનાનખાનામાં મોકલવાની આજ્ઞા આપી. પોતાના પ્રાણ હરવા તૈયાર થયેલી વ્યક્તિની હાથમાંથી ખંજર પાડી નાંખનાર વ્યક્તિ પાસે અકબર આવ્યો અને તેના ચરણોમાં પોતાનું શિર ઝુકાવીને ઉભો રહ્યો.

તે વ્યક્તિએ અકબરના શિર પર હાથ મૂક્યો અને કહ્યું:

“ સર્વ ધર્મ પ્રત્યે સમતા દર્શાવનાર ધર્મી રાજન્ ! ચિરા-
યુ હો ! ”

જનસમુહમાંથી “ શાબાશ ! શાબાશ ! ” ના પોકારો
સંભળાવા લાગ્યા. ત્યારપછી અકબરે પોતાનો પ્રાણ બચાવ-
નાર વ્યક્તિને માટે એક સુવર્ણાસન મંગાવ્યું, પરંતુ તે વ્યક્તિએ
તે આસનપર બેસવાની અનીચ્છા દર્શાવવાથી તેઓ બન્ને ત્યાંજ
ઉભા રહ્યા.

અદ્ય સમયમાં જ પેલા ઘોડેસ્વારોને ફટકા મારવાનું કાર્ય
પૂર્ણ થયા બાદ મેદની વીખરાઇ. માર્ગમાં જતાં જતાં આજે
બનેલા બનાવોની ચર્ચા સર્વત્ર થવા લાગી.

સર્વ મેદની વીખરાઇ ગઇ, પરંતુ બાદશાહ અને તેના
અમીર ઉમરાવો અકબરના પ્રાણ બચાવનારનો યોગ્ય સત્કાર
અને પરિચય કરવા ત્યાંજ રોકાયા હતા.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મહાત્માનો મેળાપ.

મેદાનમાં મળેલો સમૂહ વિખરાઇ ગયો એટલે પોતાની
સન્મુખ ઉભેલી વ્યક્તિ પ્રત્યે એકીટસે તાકી રહેલો અકબર
કૃતજ્ઞતાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો : “ મહારા પ્રાણ બચાવીને આપે
મહુને આજે પુનર્જન્મ આપ્યો છે. બોલો, બોલો, હું આ-
પના માટે શું કરું ? ”

અકબરની સ્હામે ઉભેલી વ્યક્તિએ સાદાં અને શ્વેત
વસ્ત્રો પરિધાન કરેલાં હતાં. તેમના મ્હોંપર વધેલા શ્વેત બાળો
તેમનું ગાંભિર્ય વધારતા હતા. વૃદ્ધાવસ્થા હોવા છતાં પણ તે
વ્યક્તિનાં નેત્રો પાણીદાર અને તેજપૂર્ણ જણાતાં હતાં. તેના
વિશાળ ભાલ પ્રદેશપરથી તેમજ તેના શરીરપરના વસ્ત્રોપરથી
તે કોઇ સંસારવિરક્ત વિભૂતિ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઇ આ-

વતું હતું. અકબર પ્રત્યે પ્રેમભરી દષ્ટિ ફેંકતાં તે વ્યક્તિ બોલીઃ
 “રાજન્ ! મહારે કંઈપણ જોઈતું નથી. કંઈપણ ઇનામ મેળ-
 વવાની લાલસાથી મહેં આ કાર્ય કર્યું નથી; કેમકે પ્રાણરક્ષા એ
 અમારો કર્તવ્ય ધર્મ જ છે.”

“આપના જેવી દયાળુ વિભૂતિનો પરિચય મળશે તો
 મહારાપર મહદુપગાર થશે ” અકબરે વિવેક દર્શાવ્યો.

“ધર્મરસિક શહેનશાહ ! આપે કોઈ જૈનધર્મી આચા-
 ર્યને આમન્ત્રણ મોકલ્યું હતું કે ? ” તે વ્યક્તિ સ્મિત કરતાં
 બોલી.

અકબર સહજ વિચારમાં પડ્યો. તેની મુખમુદ્રાપરથી તે
 કંઈ યાદ કરતો હોય તેમ જણાતું હતું. થોડા જ સમયમાં
 અકબરને કંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ સામે ઉભેલી
 વ્યક્તિ પ્રત્યે તાકીને જોતાં બોલ્યોઃ “કેટલાક મહિના પૂર્વે
 મહેં ગુજરાતમાં નિવાસ કરતા જૈનાચાર્ય હીરવિજયસૂરિજીને
 અત્રે આવવાનું નિમન્ત્રણ મોકલ્યું હતું ખરું.”

“ત્યારે તમારા નિમન્ત્રણને માન આપીને હું આજેજ
 અહિં આવી પહોંચ્યો છું.”

“ત્યારે શું આપ પોતેજ સમર્થ જૈનાચાર્ય હીર-
 વિજયસૂરિજી ? ”

“હા; આ સ્થલ દેહને લોકો એજ નામથી
 પીછાણે છે.”

“ઓ, દયામય મૂર્તિ ! આપે જ આજે મહેને જીવિતદાન
 દીધું છે. આપના પુનિત પગલાં મહારે આંગણે થતાં જ મહેને
 આપે પ્રાણદાન દીધું તે કંઈ મહારા ઓછા સદ્ભાગ્યની વાત
 નથી ! ” એટલું બોલીને અકબરે પોતાનું શિર આચાર્યના
 ચરણે ઝુકાવ્યું. આચાર્યે તેને ઉભો કર્યો અને આશિર્વાદ
 આપ્યો. પોતાના બન્ને હાથ જોડીને અકબર બોલ્યોઃ
 “કૃપાનિધાન ! આ આરુન સ્વીકારો.”

“નહિ, નહિ; શહેનશાહ, કોઈપણ જાતની ધાતુનું

આસન અમારા માટે સાધુધર્મને નિષેધકર્તા છે. ” એટલું કહીને આચાર્ય પોતાની પાસે રહેલી કામળ જમીનપર પાથરી અને પોતાની બેઠક લીધી.

અદ્ય સમયમાંજ અકબર અને તેના સરદારો પોતપોતાની જગાએ બેસી ગયા. અકબર પણ આચાર્યની સામેની બેઠકપર બેઠા પછી બોલ્યો “મહારાજ ! આપ ક્યાંથી અને કેવી રીતે પ્રવાસ કરતા અત્રે આવી પહોંચ્યા ? ”

“આપનું આમન્ત્રણ સ્વીકારીને હું ગુજરાતના ગાંધાર બંદરથી પેદલ જ આવ્યો આવું છું.” આચાર્યશ્રી બોલ્યા.

આ સાંભળીને અકબરતો દિડંગ થઈ ગયો. તે બોલ્યો. “કૃપાનિધાન ! કેવળ મહારાજ માટે આવી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ અનેક કષ્ટ ઉઠાવીને આપે આટલો બધો શ્રમ લીધો છે. શું મહારા અમદાવાદના સૂબાએ આપને વાહન માટે પાલખી વગેરેનો પણ કંઈ બંદોબસ્ત ન કરી આપ્યો ? ”

“ નહિ, નહિ, શહેનશાહ ! તે તો બધું આપવાને તૈયાર જ હતા; પરંતુ મહેં ખુશીથીજ તેમની વિનંતીનો અનાદર કર્યો છે. કારણ કે તેવી વસ્તુઓનો સ્વીકાર અમારા ધર્મના ફરમાન મુજબ અમારાથી થઈ શકતો નથી. ”

અકબર આ સાંભળીને વિસ્મિત થયો અને તે થાનસિંહ પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કરતો બોલ્યો. “ થાનસિંહ ! હું તો આ મહાત્માના નિર્દોષ વ્યવહાર અને અતિકઠિન જીવનથી અજ્ઞાત હતો; પરંતુ તુંતો તેથી સારી રીતે પરિચિત હતો. સૂરિજીને મહેં આમન્ત્રણ મોકલ્યું ત્યારે જ તેં મહને બધી હકીકત જણાવી હોત તો આટલે દૂર આવવાનું આમન્ત્રણ કરીને હું તેમને કળ્પ આપત નહિ. અને તેમની આત્મસમાધિમાં અવરોધ આણવાનું પાતક પણ મહારા શિરપર ચઢત નહીં.

થાનસિંહ અકબર પ્રત્યે એકીટસે તાકી રહ્યો. બાદશાહને શો પ્રત્યુત્તર આપવો તે સંબંધી તે વિચારવા લાગ્યો. એટલામાં પુનઃ અકબર બોલ્યો: “ હું, તહારી બનીયા બાજુ હું સહમજી

ગયો છું. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના ઉદ્દેશથીજ તે મ્હને તે વાત જણાવી નહિ હોય ! કારણ કે આજદિન સુધીમાં સૂરિમહારાજ અહિં આવ્યા નહિ હોવાથી જો તેઓ અહિં આવે તો તેમની સેવા-સુશ્રુષા કરવાનો લાભ ત્હને પ્રાપ્ત થાય. મ્હારા આમન્ત્રણને લીધે ત્હને તેમજ ત્હારા જાતિભાઈઓને વિશેષ લાભ થાય તો તેથી હું ઘણાજ આનંદિત થાઉં છું. ”

બાદશાહના ઉપરોક્ત વચ્ચનો સાંભળીને સૌ મોટેથી હસવા લાગ્યા.

“ આપની સાથેનાં અન્ય માણસો ક્યાં છે ? ” અકબરે આચાર્ય તરફ ફરીને પુછ્યું.

“ અમો બધાંએ અહિંથી જો કોશપર સ્થીરતા કરી છે. હું સહેજ ફરતો ફરતો આટલે સુધી આવી પહોંચ્યો એટલામાં અચાનક રીતે મ્હેં અહિં માણસોની મેદની જોઈ. જો કે આવા તમાસામાં રોકાવું તે અમારા આચાર્યી વિરુદ્ધ છે; પરંતુ આપના પ્રાણ હરવાનું કારસ્થાન અનાયાસે મ્હારા જાણવામાં આવ્યું અને તેથીજ હું પણ મેદનીમાં દાખલ થયો ને ત્યાર પછીની હુકીકત તો આપ જાણો જ છે. ”

“ મહારાજ ! મ્હારા પ્રાણ હરવાનું કાવત્રું આપના જાણવામાં શી રીતે આવ્યું અને કાવત્રાખોરો કોણ કોણ છે, તે વિષે આપ કંઈપણ ખુલાસો કરશો ? ”

“ બાદશાહ ! એ હુકીકત હું સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છતો નથી. ”

આચાર્યશ્રીની અનીચ્છા જાણીને અકબરે તે માટે વિશેષ કંઈપણ પૂછપરછ કરી નહિ. થોડીવાર મૌન રહ્યા પછી અકબર થાનસિંહને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ થાનસિંહ ! આચાર્યશ્રીની સાથેના તમામ માણસોને માનપૂર્વક ધામધુમથી આવતી કાલે સિક્રિમાં લઈ આવો અને આચાર્યશ્રી માટે શહેરમાં મુકામની વ્યવસ્થા કરો. ”

“ બાદશાહ ! આજે અહિંથી હું મ્હારા મુકામ તરફ જઈશ. આવતી કાલે અમો બધાં શહેરમાં સાથે આવશું. ”

અમારા સત્કાર માટે કોઈ પણ જાતની ખાસ વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર નથી. ” એમ કહી આચાર્ય પોતાના મુકામ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને બાદશાહે આચાર્યશ્રીની ધામધુમ સહિત પધરામણી કરવાની વ્યવસ્થા કરવા થાનસિંહને ભલામણ કરી સૌ છુટા પડ્યા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

અકબરનું ફરમાન.

અકબરને મેળાપ થયા પછી આચાર્યશ્રી પોતાના મુકામ તરફ વળતાં આ બનાવને માટે તેમને લેશપણ વિચાર આવ્યો નહિ. ફક્ત બાદશાહ અકબરના અડપ સહુવાસમાં તેનો ધર્મ માટે શુદ્ધ, સરળ અને સત્ય પ્રેમ જોવાથી સતત વિહારનો શ્રમ પણ તેઓ વિસરી ગયા.

સંવત ૧૬૩૮ના માગશર વદી ૭ ના સૂરિજીએ ગાંધારથી સીક્રી આવવા વિહાર શરૂ કર્યો હતો તે આપણે જાણી ગયા છીએ. વિહાર સમયે જગમલ કે જેમણે આચાર્ય વિરૂદ્ધ ખટપટ કરી હતી તેણે માફી માગવાથી તેને મિથ્યાહુકૃત આપી ઉદારતાથી ગચ્છમાં લીધો ને પોતાની સાથે આવવાની રજા આપી. ગાંધાર બંદરથી અમદાવાદ આવતાં ત્યાંના સૂબા શાહબુદ્દિને ભારે ધામધુમથી તેમનો સત્કાર કર્યો અને હીરા માણિક્ય, મોતી, પાલખી, હાથી, ઘોડા, વગેરે જે કંઈ જોઈએ તે સર્વ આપવાને બાદશાહનું ફરમાન છે તેમ જણાવી સર્વ સામગ્રી રજુ કરી; પરંતુ સૂરિજીએ જણાવ્યું કે “અમે સંસાર-વિરક્ત ભિક્ષુકોને આવી વસ્તુઓ મોહ અને પ્રમાદ વધારી પાપમાં પાડનારી છે માટે તેનો ઉપયોગ કરતા નથી.” આ પ્રમાણે તેઓ પોતાના શિષ્ય સમુદાયને સાથે લઈ તેડવા આવનાર કમાલ અને મૌંદી સાથે વિહાર શરૂ રાખ્યો હતો. માર્ગમાં આવતા

પાટણમાં સૂરજના સહાધ્યાયી પંડિતજી ધર્મસાગરજી તથા શ્રીવિજયસેન સૂરીજીએ આ પ્રસંગે ભારે ઉત્સવ કર્યો. આ પ્રસંગે કેટલીક જૈન પ્રજ્ઞઓના આચાર્યશ્રીના હાથે પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ કરાવવા પછી સિદ્ધપુર આવતાં “કૃપારસ કોષ” ના કર્તા શાન્તિચન્દ્રજી સાથે આચાર્યશ્રીનો મેળાપ થયો. શાન્તિચન્દ્રજીની વિદ્વત્તાથી આચાર્યશ્રી અતિ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે તેમને પોતાના સાથે પ્રવાસમાં લઈ લીધા. સિદ્ધપુરથી આચાર્યશ્રીએ સરોતરા તરફ ગમન કર્યું અને ત્યાંના ઠાકોર સાહેબ અર્જુનસિંહને ધર્મબોધ કરી તેનાં દુર્વ્યસનો છોડાવી દીધાં. ત્યારપછી આખુની યાત્રા કરી સાદડી, રાણકપુરનું ધરણુવિહાર નામનું ભવ્ય જીનોલય આદિ પંચતીર્થોનો લાભ લઈ મેડતા પધાર્યા. અહીં નાગોર અને ખિડાનેરના સંઘ દર્શનાર્થે આવ્યા હતા. ત્યાંથી સાંગાનેર થઈને આચાર્યશ્રી સિક્કિના નજીક લગભગ દોઢ વર્ષ અને સાત દિવસના પ્રવાસ પછી સં. ૧૬૩૯ના જ્યેષ્ઠ વદી ૧૩ને શુક્રવારના રોજ આવી પહોંચ્યા હતા. પોતાના દોઢ વર્ષના પ્રવાસ દરમિયાન પોતાનો સરસામાન તેઓ અન્ય મનુષ્યને ઉચકવા આપતા જ નહિ. તેમજ પોતાની સાથે ચાલતા સૈદ્ધાંતિક શિરોમણી મહા મહોપાધ્યાય શ્રી વિમલહર્ષ ગણી, અષ્ટોત્તર શતાવધાન વિધાયક શ્રીશાન્તિચન્દ્રગણિ, પંડિત સહજ સાગરગણિ, “હીર સૌભાગ્ય” કાવ્યના કર્તાશ્રી સિંહ વિમલગણિ, વકતૃત્વ અને કવિત્વ કળા નિપૂણ તેમજ “વિજય પ્રશસ્તિ” કાવ્યના કર્તાશ્રી હેમવિજયગણિ, વૈયાકરણ ચુડામણિ પંડિત લાભ-વિજયગણિ, શ્રી ધનવિજયગણિ આદિ વિદ્વાન્ શિષ્ય સમુદાય પણ તેવીજ ખંત અને આત્મદમનથી સાથે વિચરી રહ્યો હતો. તેઓએ પણ જ્યારે બાદશાહનો ધર્મપ્રેમ જાણ્યો, ત્યારે બહુ ખુશી થયા.

ખીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં શહેનશાહ અકબર ભારે ઠાઠમાઠથી ચતિજીને સિક્કિમાં લઈ જવા સાડ તેમના મુકામે આવી પહોંચ્યો. ચતિજીને બેસવા સાડ ખાસ હાથી શણગારીને

તૈયાર કરાવ્યો હતો તેણે આચાર્યશ્રીને ખેસવાને માટે વિનંતી કરી; પરંતુ આચાર્યશ્રીએ તે ધર્માચાર વિરુદ્ધ છે તેમ જણાવ્યું. શહેનશાહ પણ તેમના આ નિવ્રહથી ખુશી થયો.

ધીમે ધીમે સવારી રાજમહાલય પાસે આવી પહોંચી એટલે લશ્કર વિગેરે પોતપોતાને સ્થાને ગોઠવાઈ ગયા. બાદ-શાહ અકબર આચાર્યશ્રીને લઈને પોતાના ખાસ દિવાન-ખાનાના માગે વળ્યો.

આ દિવાનખાનાને આજે ખાસ શણુગારવામાં આવ્યું હતું. દિવાનખાનાની જમીન પર સોનેરી જાજમ પાથરવામાં આવી હતી. આચાર્યશ્રીને ખેસવા સારૂ એક સુંદર બેઠક બનાવવામાં આવી હતી અને નજીકમાં તેમના શિષ્યવર્ગ તેમજ અન્ય અધિકારીઓને ખેસવા માટે ચઢતા ઉતરતા દરજ્જાની બેઠકો ગોઠવવામાં આવી હતી. અકબર આચાર્યશ્રીને લઈને દિવાનખાનાના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યો કે તરતજ છડીદારોએ “અલ્લા હો અકબર” એવી નેકી પોકારી. છડીદારોની નેકીનો ધ્વનિ સાંભળતાંની સાથે જ સર્વ ગૃહસ્થો ઉભા થઈ ગયા અને નમન કરવા લાગ્યા.

દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા પછી દિવાનખાનામાં પાથરેલો ગાલીચો જોઈને આચાર્યશ્રી ઉભા રહ્યા. તરતજ શાણો શાહ સહમજી ગયો કે સૂરીજી ગાલીચા પર થઈને ચાલવા ઇચ્છતા નથી. તેણે તરતજ ગાલીચા ઉપાડી લેવા નોકરોને નેત્રસંકેત કર્યો એટલે તે ઉચકતાંજ દ્વારની નજીકમાં કેટલીક કીડીઓની હારો દૃશ્યમાન થઈ. અકબરને આ દૃશ્યથી મહાત્મા ઉપર સહસ્ર ગણી શ્રદ્ધા વધી. બાદ સૂરિજી અને શાહ નિયત સ્થળે પહોંચવા માટે આગળ વધ્યા અને નિર્દોષ સ્થળે પહોંચ્યા પછી આચાર્ય અને શિષ્યોએ બગલમાંથી એક ઉનનું બનાવેલું આસન જમીન પર બીછાવીને તે ઉપર બેઠા. અકબર અને અમીર ઉમરાવોએ પણ પોતપોતાની બેઠક લીધી.

અકબર અત્યારે આચાર્યશ્રીનો ધર્મોપદેશ સાંભળવાને

આતુર હતો તેથી વિશેષ વખત નિરર્થક ન જવા દેતાં જણાવ્યું મહાત્માશ્રી ! મહારા અમલ નીચેની પ્રજાના હું મુખ્ય બે વિભાગ પાડું છું. એક હિંદુ પ્રજા અને બીજી ઈસ્લામી પ્રજા. આ બન્ને પ્રજાઓને હું મહારા નેત્રો સમાન ગણું છું. મહારી એ નેત્ર રૂપ બન્ને પ્રજામાંની એક પણ પ્રજાનું દિલ ન દુખાય તેવી રીતે વર્તવા માટે હું ખાસ કાળજી ધરાવું છું. હું ઈસ્લામધર્મી રાજા છું; પરંતુ હું ઈસ્લામીઓના લાલની ખાતર હિંદુ પ્રજાને રંજાડવાનું પસંદ કરતો નથી. તેમજ હિંદુ પ્રજાને પ્રસન્ન રાખવાના ઉદ્દેશથી ઈસ્લામી પ્રજાને દુઃખ થાય તેમ વર્તવાની પણ મહારી ઇચ્છા નથી; છતાં કેટલાક તે વાત ન સમજવાથી મારા તરફ ઉતાવળા થઈ આક્ષેપ કરે છે. ગઈ કાલનો બનાવ તેવી ઉતાવળી સમજનું પરીણામ હોય તેમ હું માનું છું. એટલે તે સંબંધે અત્યારે વધુ ન કહેતાં મારા પ્રાણરક્ષણ માટે આપ ખુદાના દૂત તરીકે આવ્યા હો તેમ જાણી આપનો અહેસાન માનું છું અને આપના તરફથી ધર્મના ઇલમની નવાજેશ મેળવવા ઉમેદ રાખું છું.

અકબરની શાંતિ અને પ્રજા પર સમાન પ્રેમ જોઈ સૂરિજીને આનંદ થયો. તેમણે બાદશાહને ધર્મ સંભળાવવાને આ પ્રસંગ ઠીક જોઈને પ્રતિબોધ કરતાં પહેલાં પોતાના કાર્યની લઘુતા બતાવી અને પછી જણાવ્યું કે “ નામવર બાદશાહ ! તમારી હિંદુ-મુસ્લીમ પ્રજા માટે એક સરખી લાગણી જાણી મને બહુ આનંદ થાય છે. રાજસત્તા પ્રાપ્ત થવી એ પુન્યનો મહા યોગ છે. કેમકે તે સ્થાનમાં ખુદાનો અંશ છે. એટલે નેકી તથા ઇન્સાફની હાજરી ત્યાં હમેશાં જરૂરની છે. જોકે કેટલીક વખતે રાજપિતા સત્તાના ઘેનમાં પોતાની આ જવાબદારી ચુકી જાય છે અને તેથી અધિકારીઓની સ્વચ્છંદતા જોર કરી જતાં રાજ-ધર્મનો લોપ થાય છે. ને પ્રજા દુઃખથી કંટાળી સામે થાય છે. પરંતુ આપના અમલમાં સત્તાનું ઘેન જોવાનું નથી એજ ખુશના બળથી આપનું રક્ષણ થયું છે. એટલે તેમાં હું તો નિમિત્ત માત્ર છું.

ધર્મનો ટુંકો અર્થ જ પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી તે છે. કુરાને શરીરમાં પણ કોઈ પ્રાણીને દુઃખ ન થાય તેવું સાદું અને પવિત્ર જીવન ગાળવાને ફરમાન છે. જે પ્રાણી કે જીવને બનાવવાની આપણી શક્તિ નથી તેનો નાશ કરવાનો અધિકાર આપણે લોગવી શકીએ નહિ. આ એક સાદી વાત છે, પણ ધર્મ તો ત્યારે જ ગણાય કે બીજા જીવોના દુઃખો દુર કરવા અને તેને મદદ કરવામાં આપણી શક્તિને રોકી શકીએ. ગઈ કાલે આપના ઉપરથી પસાર થયેલ આફત અને તેમાં મારી હાજરી એ આ ધર્મ સમજાવવાને ખુદાઈ સંદેશા જેવી ઘટના છે. એટલે આપને પ્રાણુરક્ષણથી જેવો આનંદ થયો છે તેવો આનંદ બીજા પ્રાણીને બચાવીને આપ આપી શકો તો તે મને મોટામાં મોટું ઇનામ મળ્યું તેમ હું સમજીશ.”

સૂરિના આ ટુંકા ઉપદેશની બાદશાહના હૃદય ઉપર ઊંડી અસર થઈ. તેમણે તેજ વખતે અબુલફઝલને બોલાવી પોતાની અને પોતાના તાબાના રાજ્યોની હદમાં પર્યુષણ પર્વમાં કોઈ જીવહિંસા ન કરી શકે તેવું ફરમાન લખી આપ્યું ફરમાવ્યું અને આચાર્યશ્રી ઉતારે જવા રવાના થયા પછી સૌ છુટા પડ્યા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પૃથ્વીસિંહ કે અકબર ?

જ્યારે કમળા શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેણે જોયું કે પોતે એક રાજમહાલયમાં હતી. તેને જે ઓરડામાં રાખવામાં આવી હતી તે ઓરડો અર્ધપ્રકાશિત હતો. ઓરડામાંની સર્વ બારીઓ પર પડદા નાંખવામાં આવ્યા હતા. જમીન પર સુંદર ગાલીચો પાથરવામાં આવ્યો હતો. ને છુટાં છવાયાં સુગંધી

પુષ્પોના કુંડાં ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં હતાં. ઓરડાનાં મધ્ય ભાગ-માં કમળાની શય્યા હતી. કમળાને તેની સેવામાં જાગૃત થયેલી જોઈ ત્યાં રોકાયેલી દાસીએ પુછ્યું. “આપને શાંતિ છે કે ?”

કમળાએ પોતાના કપાળપર હાથ ફેરવ્યો અને આશ્ચર્યથી બોલી: “ આ શું ? હું અહિં ક્યાંથી ?.....હં, હં; જહાંપનાહ તો સુખરૂપ છે ને ? ”

“ હા; નામવર બાદશાહ સુખરૂપ છે. આપને શાંતિથી નિદ્રા લેવા હકીમની સલાહ છે. ”

કમળાએ પુનઃ પોતાના નેત્રો મીંચ્યાં. પણ તે વિચાર-વેગને રોકી શકી નહિ. પોતે અકબરના પ્રાણ બચાવતાં ધાયલ થઈ એ સર્વ ઘટના કમળાની દૃષ્ટિ સન્મુખ પુનઃ ખડી થઈ. “ મ્હેં જે કર્યું તે ઠીકજ કર્યું ” તે સ્વગત વિચારવા લાગી. જો આજે બાદશાહનો નાશ થયો હોત તો તેનો આરોપ બિચારા સિક્કિના ગરીબ રાજપૂતોના શિરપર આવી પડત અને અમારી નાહક ફજેતી થાત ! અમરસિંહ, જીર્ણસિંહ કે હું અથવા તો પૃથ્વીસિંહ પરજ તે આરોપ મૂકવામાં આવત ! ”

પૃથ્વીસિંહનું નામ યાદ આવતાંની સાથેજ કમળા ચમકી. ગઈ કાલે પૃથ્વીસિંહ મેદાનમાં કેમ નહિ આવ્યા હોય ? પૃથ્વીસિંહ કોણ હશે ? તે રહે છે ક્યાં ? પોતાની હકીકત કહેવાનો પ્રસંગ આવતાં તેના પર તે ઢાંકપીછોડો કેમ કરે છે ? વગેરે પ્રશ્નોનો વિચાર કરવામાં કમળા લીન થઈ ગઈ.

વિચાર કરવા જેટલી પોતાની શક્તિ નહિ હોવાથી કમળાએ વિચારશ્રેણીને અટકાવવાનો યત્ન કરવા માંડ્યો. પોતાના કપાળપરનો પ્રસ્વેદ તેણે લૂછી નાંખ્યો. ને પોતાનાં વસ્ત્રો સમાર્યા. એટલામાં ઓરડાનું દ્વાર ઉઘડ્યું. કમળાએ ચમકીને જોયું તો દ્વારમાં ખુદ બાદશાહ અકબર ઉભો હતો. કમળાએ આમતેમ જોયું તો તેણે દાસીને ત્યાં જોઈ નહિ. પોતાના ભાલ પ્રદેશપર ઉડી રહેલી લટો સમારતી કમળા પોતાની શય્યામાં જોડી થઈ ગઈ. તેના નેત્રયુગલમાંથી એક પ્રકારનું અપૂર્વ તેજ પ્રકાશવા લાગ્યું. તે નિશ્ચલપણે અકબર પ્રત્યે જોઈ રહી.

અકબર કમળાની સ્વાસ્થ્યતા જોઈ ખુશી થયો. તેણે ધીમા સાથે કમળાને પુછ્યું. “ કેમ કમળા ! તબીયત ઠીક છે કે ? મારા જીલ્લા ઘાનો વ્યાધિ ઓછો થયો છે કે ? કમળા, તેં મહારા પ્રાણના રક્ષણ માટે પ્રેરાઈ મહારા પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

“ નહિ, નહિ; જહાંપનાહ ! એમાં ઉપકાર શાનો ? આટલી રાજસેવા કરવાની મહને તક મળી એજ મહાર્ સદ્-ભાગ્ય છે ! ” કમળા વચ્ચેજ બોલી ઉઠી.

“ નહિ. ” અકબર ડોકું ધુણાવતો બોલ્યો. “ સિક્કિના જે રાજપૂતો અકબરને ઠાર કરવાના યત્નો કરી રહ્યા છે, તેજ રાજપૂતોની ટોળીમાં રહેલી કમળા મહારા પ્રાણ બચાવવા તત્પર થાય એથી વિશેષ આહલાદજનક મહારા માટે શું હોઈ શકે ? ”

“ નહિ, જહાંપનાહ ! એ વાત તદ્દન જીલ્લી છે. ” કમળા આવેશપૂર્ણ સ્વરે બોલી.

અમે સિક્કિના રાજપૂતો રાજહત્યાનો વિચાર પણ કરીયે નહી. અમારી ટોળી કેવળ ન્યાય મેળવવા માટેજ છે. હવે અમને ન્યાય મળવા લાગ્યો છે. અમે સુખી છીએ. આપના પ્રાણ હરવાનો યત્ન કરનાર માનવરાક્ષસ રાજપૂત હોવાનું આપનું માનવું ભુલાવો ખવરાવનારું છે. ”

“ કદાચ તેમ પણ હોય ” અકબર શાંતિથી બોલ્યો; પરંતુ એટલામાં કમળાને પુનઃ મુર્ચ્છા આવવા લાગી. અકબર એકદમ કમળાનો હાથ પકડીને તેને શય્યામાં સૂવાડતાં સૂવાડતાં બોલ્યો “કમળા ! ત્હને જન્મ સંપ્ત લાગ્યો છે. ત્હારાથી બેસી શકાશે નહિ. સૂઈ જા ! ”

અકબર પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાપૂર્ણ દષ્ટિ ફેંકતાં કમળા મનમાંજ બોલી “ અરે પ્રભુ, આવા કરુણાળુ બાદશાહનો વધ કરવા માટે શું રાજપુતમંડળી ખટપટ કરે ? ”

“ બોલ, ત્યારે હું તારો ઉપકારનો બદલો કઈ રીતે વાળુ ? ” અકબરે કમળાને શાંતિથી પુછ્યું.

“ બદલો ? ” કમળા વિસ્મય પામતી બોલી. “ હું તો એક પામર સ્ત્રી છું. દ્રવ્યનો મહને મોહ નથી. સોનું, માણિક્ય, મોતી આદિને હું મૃતિકા સમાન લેખું છું. છતાં આપ નામવરને જો બદલો આપવોજ હોય તો મ્હારી માત્ર એટલીજ માગણી છે કે સિક્કિના ગરીબ રાજપૂતોનું દુઃખ દૂર કરો. ”

એટલું બોલીને કમળા શાન્ત રહી. તેની દૃષ્ટિ હજી પણ અકબર પ્રત્યે એક સરખી લાગી રહી હતી. તે થોડીવાર રહીને પુનઃ બોલી. “ અને આપના પ્રાણ બચાવ્યા તે કંઈ આપને કેવળ બાદશાહ ધારીને જ નહિ ! ”

“ એટલે ? ” અકબર વિસ્મય પામતો બોલ્યો. “ શું ? કેવળ ભૂત દયાના તત્ત્વનો અર્થ સહમજીનેજ. ત્હોં મ્હારા પ્રાણ બચાવ્યા હતા કે ? ”

“ ના; ? ”

“ ત્યારે ? ”

કમળા મૌનજ રહી.

“ પણ ત્યારે મ્હારા પ્રાણ બચાવવાનું એવું તે કયું કારણ છે ? શું મ્હને તે કહી શકાય તેવું નથી ? ” અકબરે આતુરતાથી પુછ્યું.

“ નહિ; એમ તો કંઈજ નથી. જહાંપનાહના પ્રાણ બચાવવા માટે હું દોડતી આવી હતી તેનું એક કારણ એ હતું કે મ્હારા પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય પ્રથ્વીસિંહના જેવુંજ જહાંપનાહનું સ્વરૂપ છે. ”

એટલું બોલીને કમળા શાંત રહી. ભયમિશ્રિત પશ્ચાત્તાપની એક ભાવના કમળાના હૃદયમાં ઉદભવી. નહી બોલવાની વાત અકબર સમક્ષ બોલાઈ જવાથી તેને પશ્ચાતાપ થતો હોય એવું તેની મુખમુદ્રા પર આભાસ થવા લાગ્યો. ખુદ પ્રથ્વીસિંહ

સમક્ષ પણ જે પ્રેમ વ્યક્ત થયો નહોતો, તે આજ અકબર સમક્ષ વ્યક્ત થઈ ગયો એ કમળાને ગમ્યું નહિ.

અકબરના આશ્ચર્યનો પણ અવધિજ થયો. કમળાના નેત્રોમાંની અસ્થિરતા, અને તેના વદનમંડળપર દગ્ગોચર થઈ રહેલું અત્યંત કોમળ પરંતુ અવ્યક્ત કાફૂય જોઈને તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તે પોતાની લાગણી હવે છુપાવી શક્યો નહિ, કમળાને વિચારમાં પડેલી જોઈ તે તેની પથારી નજીક ગયો અને કમળાનો હાથ પકડી તેના ગાલ પર એક મધુર ચુંબન કર્યું.

કમળા ચમકી. તેણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂક્યો અને અકબર પ્રત્યે તિરસ્કારયુક્ત દષ્ટિ ફેંકતાં કુદ્ધ સ્વરે બોલી : “ નામવર આ શું ? ”

અકબર કંઈપણ બોલ્યા સિવાય કમળા પ્રત્યે તાકી રહ્યો અને સ્મિત કરતાં બોલ્યો : “ કમળા, હવેથી મ્હને બાદશાહ તરીકે ન જોઈશ. હુંજ ત્હારો પૃથ્વીસિંહ છું. ”

“ હે ? ” કમળાના આશ્ચર્યનો અવધિજ થયો.

“ ગભરા નહિ ! ભય ન પામ ! ” અકબર આશ્વાસન સૂચક સ્વરે બોલ્યો : “ કમળા, પૃથ્વીસિંહના સાન્નિધ્યમાં ત્હારે ભયભીત થવાની જરૂર નથી ! હું અત્યારે ત્હારો રાજા બાદશાહ-અકબર નથી ! અત્યારસુધી તું જે પૃથ્વીસિંહના ગુણ-કરી રહી હતી તેજ પૃથ્વીસિંહ-હું-અકબર ત્હારી સન્મુખ ઉભો છું. મ્હારા સામું જો ! ”

કમળા અકબર પ્રત્યે તાકી રહી. ઉભયની દષ્ટિ એક થઈ. પોતાની દષ્ટિ સન્મુખ પોતાના પ્રિય પૃથ્વીસિંહની મૂર્તિ ખડી થએલી જોઈને કમળાએ રોમાંચ અનુભવ્યો. તેના મુખ-માંથી આશ્ચર્યોદ્ગાર બહાર પડ્યા. “ પૃથ્વીસિંહ કે અકબર ? ”

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પદમાની પ્રતિજ્ઞા.

જીવેખાના મ્હોંએથી કાજના કારસ્થાનની હકીકત જાણવામાં આવી તેજ ક્ષણે અકબરે પોતાના મનમાં ઠરાવ્યું કે હવે કાજની બરાબર ખબર લેવી પડશેજ. આજે તેણે કાજને કેવી રીતે શાસન કરવું તત્સંબંધી વિચારો કરવામાં ઘણો સમય વીતાવ્યો. ત્યારપછી અકબરના મનમાં એક નવીન કલ્પના ઉદ્ભવી. તે ઉભો થયો અને ઝનાનખાનાના પ્રવેશદ્વાર તરફ જવા લાગ્યો.

જેવો બાદશાહ ઝનાનખાનાના પ્રવેશદ્વારમાં પગ મૂકવા જાય છે કે તરતજ પદ્માનો અને અકબરનો ત્યાં ભેટો થયો. અકબર ચમકીને ઉભો રહ્યો. પદ્મા પણ ત્યાં પાપાણુ મૂર્તિવત્ સ્થિર ઉભી થઈ રહી. થોડીવાર સુધી કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. અકબરના મનમાં પદ્મા માટે અભાવ આવી ગયો હોવાથી તેનાથી તો બોલવાની શરૂઆતજ થઈ શકે તેમ નહોતું; અને રાણી પદ્માએ પણ પોતાના મનમાં દંઠ નિશ્ચય કર્યો હતો કે અકબર દષ્ટિએ પડતાંની સાથેજ તેના ચરણુદ્વય પકડીને તેની ક્ષમા માગવી. પરંતુ કોણ જાણે શું થઈ ગયું. અકબર પ્રત્યક્ષ પોતાની સન્મુખ આવીને ઉભો હતો છતાં પણ પદ્મા અત્યારે વિચારશૂન્યજ બની ગઈ ! તેનો નિશ્ચય ડગમગી ગયો. ક્ષમા માગવાની હૃદયમાં પ્રબળ ઇચ્છા હોવા છતાં પણ તેના મુખમાંથી એક શબ્દોચ્ચાર સુદ્ધાં થઈ શક્યો નહિ. અકબરના ચરણુદ્વય પકડવાની અંતરમાં ઉત્કટ ઇચ્છા હોવા છતાં તેનું શરીર નીચું નમતું નહોતું. પદ્માની વાચાશક્તિ છેકજ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. તેનાં નયનો અશ્રુપૂર્ણ થઈ ગયાં. તેણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂક્યો.

અકબર હજી સ્વસ્થ ઉભો હતો. તેણે પદ્મા પ્રતિ દષ્ટિ

સુદ્ધાં કરી નહિ, એ મહિના પૂર્વે જે અકબર પદ્માના મનનું સમાધાન કરવાના ઉપાયો યોજવા તૈયાર હતો તેજ અત્યારે પદ્માના જક્ષી સ્વભાવને દીધે તેના પ્રત્યે બેદરકાર બન્યો. પદ્મા માટેનો પ્રેમજ અકબરનું હૃદય દગ્ધ કરતો હતો. વળી કુમળા પ્રતિનું આકર્ષણ વધવાથી હવે પદ્મા તેને શલ્યરૂપ ભાસવા લાગી હતી. પદ્માના જે સૌન્દર્યે અકબરને પ્રેમઘેલો બનાવી દીધો હતો એ સૌન્દર્ય-માંની મોહિની અત્યારે નષ્ટ થઈ ચુકી હતી, પ્રેમરૂપી લોહયુગ્મક જડ સૌન્દર્યરૂપી શરીરમાં નહિ હોવાથી તેમાં આકર્ષણ શક્તિ રહી નહોતી. એ અંતઃકરણને પરસ્પર ખેંચનારી શક્તિ પ્રેમજ છે. શરીરકાન્તિ નહિ. ભવભૂતિ જેવા કવિ પણ કહે છે કે, હૃદય બંધનનું ખરૂં કારણ, ‘અંતરઃકોઽપિ હેતુઃ’ જ છે. એ સિવાય રમણીના ગુલાબી ગાલની લાલી કિંવા વલ-ભના પાણીદાર નેત્રોની કંઈ જ કારી ફાવતી નથી. અકબરના હૃદયમાં અત્યારે બિલકુલ પ્રેમભાવના રહી જ નહોતી અને તેથી જ તે અત્યારે સ્વસ્થ ઉભો હતો.

પરંતુ પદ્માનો દીર્ઘ નિઃશ્વાસ સાંભળતાંની સાથે જ અકબરનું દયાળુ અંતર દ્રવ્યું. તેની કઠોર વૃત્તિમાં કંઈકાં ઉભરાઈ આવી એટલે તે પદ્માને સંબોધીને બોલ્યોઃ “ દેવિ ! આ શું ? ”

આ આશ્વાસનસૂચક શબ્દ સાંભળીને પદ્માનું હૃદય વધારે ભરાઈ આવ્યું અને તે ડસકે ને ડસકે રોવા લાગી.

પણ “ મહુને રડવાનું કારણ તો કહેવું જોઈએ. આટલું બધું શા માટે ? ” અકબર પદ્માની નજીકમાં આવતાં કંઈકાં સ્વરે બોલ્યો.

“ હું પાપી છું. ” પદ્મા ડુસકાં ભરતાં બોલીઃ “ આજ સુધીમાં મહેં આપનો ઘણો અપરાધ કર્યો છે, પરંતુ હવે મહુને આપના પવિત્ર ચરણમાં લઈને પાવન કરો ! હું આપને શરણ આવી છું. ” આટલું બોલીને પદ્માએ બાદશાહના ચરણમાં પોતાનું માથું નમાવ્યું અને તેના પગનો ચરણસ્પર્શ કર્યો.

પ્રિયે ! શાંત થા ! આમ ગાંડાઇ ન કર ! ” અકબર પદ્માને ઉઠાડવા લાગ્યો.

“ મ્હને ક્ષમા નહિ મળે ત્યાંસુધી હું આપના પગ છોડવાની નથી ! ” પદ્માએ અકબરના બન્ને પગ અશ્રુથી ભીંજવી નાંખ્યા.

અકબરે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો અને ક્ષમા આપી !

“ નાથ ! મ્હારી ભૂલ થતી હતી તે હું હવે સ્હમજી શકી છું. ” પદ્મા કંઠશ્વાજનક સ્વરે બોલી.

“ એમાં ત્હારો બિલકુલ દોષ નથી ! ” એટલું બોલીને અકબરે એકવાર ચોમેર દષ્ટિપાત કરી “ અત્યારે હું જાઉં છું ” એટલું બોલીને તે ત્યાંથી અપાટાબંધ નીકળી પડ્યો.

પદ્મા તો પાષણ મૂર્તિવત્ સ્થિર જ ઉભી હતી. બાદશાહના વર્તનમાં ફરક પડેલો જોઈને તે આશ્ચર્ય પામી. હવે પ્રિયતમનું મન કેવી રીતે સંપાદન કરવું એ સંબંધી વિચાર કરતી તે અકબર જે માર્ગે થઈને ચાલ્યો ગયો તે માર્ગે જોઈ રહી. “ મ્હેં પોતેજ મ્હારા નાથને અસંતોષ આપ્યો હોવાથી મ્હુની ક્ષમા કેવી રીતે મળે ” એમ તે વિચારવા લાગી. થોડી વાર મૌન રહ્યા પછી પદ્મા સ્વગત બોલવા લાગી : “ હું જ મહા દુષ્ટ છું ! હવે મ્હને ક્ષમા ક્યાંથી મળે ? મ્હારા પ્રાણનાથને મ્હારા મુખનું દર્શન સુદ્ધાં કરવું ગમતું નથી. પદ્મા ! ત્હારા પાપનું પ્રક્ષાલન કર્યા સિવાય તું કેવી રીતે પવિત્ર બનવાની ? સ્વપતિના સ્નેહાલિંગનની આશા હવે ત્હારા માટે રહી નથી. પતિ સેવાનો અલભ્ય લાભ ત્હને મળનાર નથી ! હા, પણ એક માર્ગ છે ! જે પ્રત્યક્ષ પતિ સેવા કરવાનો મુયોગ પ્રાપ્ત ન થાય તો પરોક્ષ સેવા કરીને મારે સંતોષ માનવો જોઈએ. પતિની માનસિક પૂજા કરવાથી પણ સતીનું અંતર પવિત્ર થાય છે. પતિના સદ્ગુણોનું સ્મરણ કરવાથી. અંતઃકરણમાં પવિત્ર ભાવનાઓનો જન્મ થશે. હું પ્રાણનાથને હવે આંખના કણા જેવી લાગું છું; તોપણ તેમની મરજી વિરુદ્ધ

વર્તવાથી હું શું પૂણ્યપ્રાપ્તિ કરી શકવાની છું ? બસ, હવે તો તેમની દૃષ્ટિએ પણ ન પડવું, તેમની ભૂર્તિનું નિરંતર ધ્યાન ધરવું, તેમના ગુણોનું ચિન્તન કર્યા કરવું, અને તેમનામય બની જવું એજ મહારા માટે કર્તવ્ય ધર્મ છે. ”

આટલું બોલીને પદ્મા જે માર્ગે થઈને આવી હતી તે માર્ગે થઈને અનાનખાનામાં ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

કાળનો કાળ

બાદશાહ અકબરનો વિનાશ કરવા માટે ઉદ્યુક્ત થયેલા ગકુરને કારાગૃહમાં પૂરવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે તેને કેદ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે નહાશી છુટવાનો કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. તેને ઘણા ઘણા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા, પરંતુ તેણે એક પણ પ્રશ્નનો સંતોષકારક ઉત્તર આપ્યો નહિ. ‘બાદશાહને મારવા માટે તું કેના હુકમથી ગયો હતો ?’ એ પ્રશ્ન અધિકારીઓએ તેને કર્યો ત્યારે તેણે મૌનજ ધારણ કર્યું. સામદામ ભેદ અને અંતે દંડનો ઉપયોગ પણ અધિકારીઓ કરી ચુક્યા. પરંતુ તેમાં તેમને નિરાશા સિવાય બીજું કંઈજ પ્રાપ્ત થયું નહિ. તેણે કારાગૃહમાં આનંદથી પ્રવેશ કર્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ જ્યારે દરેગો તેને ખાવાનું આપી ગયો, ત્યારે તેણે આનંદિત મુખમુદ્રાથી ખાધું અને પાણી પીને લાંબો થઈને સૂતો, ત્યારપછી તે ઘસઘસાટ નિદ્રા લેવા લાગ્યો.

જેમ જેમ સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો તેમ તેમ ગકુરનું ચિત્ત અસ્વસ્થ બનવા લાગ્યું. તેને પોતાની ખરી સ્થિતિનું ભાન થવા લાગ્યું. પોતાને શિક્ષા થવાનો વખત સમીપ આવી લાગ્યો હોવાથી જેમ જેમ વખત વીતવા લાગ્યો તેમ તેમ ગકુરનું અંતઃકરણ ભયભીત થવા લાગ્યું તે સ્વગત બોલવા લાગ્યો.

“ અરે ખુદા ! મહારાપર રહમ કર ! તહારી ખાતરજ હું આ કાર્ય કરવા માટે તૈયાર થયો હતો; પૈસાના લોભથી નહિજ. ઇસ્લામી ધર્મનું રક્ષણ કરવા જતાં ઉલટો હું કાળના મુખમાં ફસાઈ પડ્યો છું. યા અલ્લા ! તહારી ખાતર મહેં આટલું સાહસ કર્યું તેનો બદલો મહુને આવોજ મળશે કે ? મહારો જાન જશે કે ! મહારાપર દયા કર ! મહારા પ્રાણ બચાવ ! મહારી બહારે ધા ! ”

આખો દિવસ ગકુરે ચિન્તામાંજ પસાર કર્યો. રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરનો પ્રારંભ થયો. બાદશાહના પ્રાણ બચવા પામ્યા હોવાથી રાજધાનીમાં આજે સર્વત્ર આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો. જેમ જેમ રાત્રિ વીતવા લાગી તેમ તેમ આનંદોત્સવનો ધ્વનિ કમી થવા લાગ્યો. ગકુર પોતાની શય્યામાં પડ્યો પડ્યો તરફડીઆં માર્યાં કરતો હતો. તેને નિદ્રા ન આવે એ સ્વાભાવિક હતું. અલ્લાને વિનવણી ઉપર વિનવણી કરીને હવે તે છેક જ કંટાળી ગયો હતો એટલામાં તેની ઓરડીનું દ્વાર ઉઘડ્યું અને એક વ્યક્તિ અંદર દાખલ થઈ. ખુદ અલ્લાએ જ તેની બહારે ધાવાની કૃપા કરી હોય તેમ વિચારતો ગકુર ઓરડીના દ્વાર ભણી દષ્ટિ ફેંકે છે તો તેણે કાળને જોયો. કાળને જોતાંની સાથે જ ગકુર અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે બોલ્યો: “કાળ, મહુને બચાવો ! તમારા જ હુકમથી મહેં આ કાર્ય કર્યું છે, છતાં મહુને મરવા દેશો કે ? ”

“ ધીમે બોલ ! ” કાળ ગકુરની નજીકમાં આવીને બોલ્યો: “ ગકુર, શુદ્ધિમાં આવ ! સાંભળ ! એકાદ મૂર્ખ માણસની માફક બડબડાટ ન કર ! બાદશાહનું ખુન કરવાનું કામ તહારા હાથે પાર પડ્યું નથી, પરંતુ હજી પણ તું અલ્લાની સેવા કરી શકશે. બોલ છે મરજી ? ”

કાળએ જે અંતરેચ્છાથી નાટકી સંભાષણની શરૂઆત કરી હતી તેવું ઈચ્છિત પરિણામ આવ્યું. થોડાજ સમય પૂર્વે નિરાશ થયેલો ગકુર આ સંભાષણ સાંભળીને ઉત્સાહિત દેખાવા

લાગ્યો. તેના નેત્રો આશાથી ચમકવા લાગ્યાં. હિસાહથી બોલ્યો:
“ હા; ખુદા વાસ્તે હું કોઈ પણ કાર્ય કરવાને તૈયાર છું. ”

સાંભળ ત્યારે ! જે અદલાને સંતુષ્ટ કરવાની ઇચ્છા ત્હારા મનમાં હોય તો આવતી કાલે ત્હને ઇન્સાફની અદાલતમાં ઉભો કરવામાં આવે અને તને બાદશાહનો ઘાત કરવાનું કોણે શીખવ્યું તેમ પુછવામાં આવે, ત્યારે તારે સીકીના રજપૂતોનું નામ આપવું ! સમજ્યો કે ! ”

“ પણ હું બોલું કેમ બોલું ? ”

“ બોલું બોલવામાં શી હરકત છે ? ધર્મસેવા માટે, અદલાના એકાંકીરને બચાવવા માટે થોડું ઘણું જૂઠું બોલવું પડે તો પણ લાભ છે. ”

ગકુર નિશ્વાસ મૂકીને બોલ્યો: “ પણ કાળસાહેબ મ્હારાથી આમ જૂઠું બોલીને શું કલ્યાણ થઈ શકવાનું છે ? ”

“ બેટા ! એમ કરવાથી મોટું કલ્યાણ થશે. ” કાળ ગંભીર સ્વરે બોલ્યો: “ ત્હારા જૂઠા બોલવાથી હું જીવતો રહીશ અને બાદશાહને ઇસ્લામપ્રેમી કરીશ. આ સઘળી ધર્મસેવાનું ફળ ત્હને જ મળશે કે નહિ ? બોલ, આ ધર્મસેવા બજાવવા માટે તું તૈયાર છે કે નહિ ? ”

રુઢમજ્યો. ગકુર ભયભીત સ્વરે બોલ્યો: “ વારૂ, ધર્મસેવા અર્થે પણ જૂઠું બોલવા તૈયાર ન થાઉં તો ? ”

“ તો મૃત્યુ સિવાય ત્હારા માટે બીજો ઉપાય જ નથી ? ” કાળએ રોકડો જવાબ પરખાવ્યો અને અત્યાર સુધી છુપાવી રાખેલી કટારી બહાર કાઢી.

ગકુર બે ડગલાં પાછો હઠ્યો અને એક ભયંકર ચીસ પાડી ઉઠ્યો.

“ બોલ ! ” નિર્દય કાળ ગકુરના અંગ પ્રતિ ધસ્યો અને શસ્ત્ર ઉગામીને બોલ્યો: “ કસમ લે; નહિતર મરવા માટે તૈયાર થા ! ”

કાળના છેદા શબ્દો પૂરા થયા પણ નહિ હોય એટલામાં

કારાગૃહનું પ્રવેશદ્વાર ઉઘડ્યું અને હથીયારખંધ દશેક લશ્કરીની ટુકડી ઓરડીમાં ધસી આવી. તેમણે કાજીને કેદ કર્યો. સૌની પાછળ એક પ્રતાપી વ્યક્તિએ ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. એ વ્યક્તિને જોતાંની સાથેજ કાજી ચમક્યો અને તેના મોંમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા: “ કોણ બાદશાહ ? ”

“ હા; બાદશાહ ! ” અકબર દમામપૂર્ણ સ્વરે કોળા કાઢીને બોલ્યો અને કાજી પ્રત્યે તિરસ્કારસૂચક દષ્ટિ ફેંકી રહ્યો. ત્યારપછી તે પુનઃ બોલવા લાગ્યો: “ કાજી, ઇન્સાફની અદાલતમાં અંસત્ય બોલાવવા માટે ગુરુ પર જૂઠ્ઠા ગુજારવાનો ગુન્હોજ અત્યારે તને કેદી બનાવે છે. તમારા જેવા પાપાત્માઓ ધર્મગુરૂના લેખાસમાં રહી ખુદાના ખ્યારા નામને વગોવે છે. અને ઇસ્લામના ઇદમને ઝાંખો કરે છે એટલે તમારા પાપને વધારે વખત ચલાવવા દેવાં એ ઇનશા-અલ્લાનો દ્રોહ કરવા જેવું છે. જાઓ અત્યારે તેને બંદીબાનામાં લઈ જાઓ. અદાલત તેનો ઇન્સાફ કરશે. ”

કાજીને સિપાઈઓ લઈ જાય તેટલામાં તેણે હીમત કરીને બાદશાહને કહ્યું—ખ્યાલ કરો કે અલ્લાના ફકીર કદાપિ ઇન્સાફની અદાલતમાં ઉભા રહીને મૃત્યુની શિક્ષા સાંભળતા નથી. ઇસ્લામ ધર્મને કલંકિત કરનાર હું નથી; પરંતુ આપેજ ઇસ્લામ ધર્મનું અભિમાન છોડી અન્ય ધર્મોને આશ્રય આપેલ છે. ઇન્સાફની દોરી તો પૂર્વસે હમારા કાજીઓના હાથમાં હતી તો ઇન્સાફની અદાલતમાં જવા કરતાં હું ખુદાના દરબારમાં જવાનું પસંદ કરું છું. આટલું બોલતા તેણે પોતાની પાસે રાખેલી કટારી પોતાની છાતીમાં ઘોંચી દીધી અને તરતજ તેની છાતીમાંથી રુધિરપ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. અને ક્ષણમાત્રમાં કાજીએ આ લોકોનો ત્યાગ કર્યો.

અન્ય લોકોની માફક અકબર પણ સ્તબ્ધ, નિશ્ચલ, અને આશ્ચર્યચકિત સ્થિતિમાં ઉભો હતો. તેણે પોતાનાં નેત્રદ્વય બંધ કર્યા અને બોલ્યો: “ યા-અલ્લા ! ”

પ્રકરણ ૨૧ મું.

કમળાની કસોટી.

કમળાનો ઘા રૂઝાતાં તે અમરસિંહના મકાને આવી હતી. પરંતુ તે અકબરના મહાલયમાં રહી તે દરમિયાન તેને અકબરની નીતિ, પ્રજા પ્રેમ અને સહૃદયતાનો સારો પરીચય થવાથી તે તેને પૂર્ણ પ્રેમથી આહવા લાગી હતી. અકબરના સમાગમમાં જ્યારે જ્યારે આવવું થતું ત્યારે તે અનેક ચર્ચાઓ કરતી. પ્રેમભરી દૃષ્ટિથી તેની સાથે કલાકો ગાળવાને આતુર રહેતી અને વખત મળ્યે મીઠી વાતોથી—બુદ્ધિવાદથી અને રાજતંત્રની અવનવી વાતોથી તેને રીઝવતી. પરંતુ પોતે એક સામાન્ય રંજનતી બાળા તરીકે પોતાની યોગ્યતા ન સમજીને પોતાનું અંતર ખુલ્લું કરી શકી નહોતી.

જે કે તેને રાજમહાલય છોડી આરામ થતાં અમરસિંહ પાસે વસવા જતાં અકબરનો વિયોગ થવાથી દુઃખ થયું. પરંતુ અકબર ત્યાં પૃથ્વીસિંહના ઉપનામથી નિયમીત આવનાર હતો તે વાતથી તેણે સંતોષ માન્યો હતો.

તેણે અમરસિંહના મકાને આવવા પછી પૃથ્વીસિંહનું ઓળખાણ કરાવ્યું નહોતું. પરંતુ જ્યારે તે નિયમીત વખતે મંડળીમાં આવતો ત્યારે તેનું પ્રેમાળ હૃદય છલોછલ ઉભરાઈ જતું અને જ્યારે મંડળમાં અકબરના માટે અસંતોષ દર્શાવવાનીવાત થતી ત્યારે તે હમેશાં તેનો પક્ષ કર્યા વિના રહી શકતી નહોતી.

અમરસિંહ તેની આ રીતભાતથી કચવાવા લાગ્યો. તે કમળાનો પાળક પિતા હતો, પરંતુ હવે તેની ઇચ્છા તેની સાથે લગ્ન સંબંધ જોડવાની હતી. તેણે પોતાની આ ઇચ્છા કમળાને જણાવવાને પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો, પરંતુ કમળાએ તેમાં મન આપ્યું નહોતું. કમળાનો જે કે અમરસિંહ તરફ પ્રેમ હતો

પરંતુ તે પ્રેમ પિતા તરીકેનો હતો. અમરસિંહમાં પુત્રી પ્રેમને સ્થાને પત્નિ પ્રેમ વ્યક્ત થતો જાય છે તેમ તે સમજી ગઈ હતી, પરંતુ તેમના પ્રાથમિક ઉપકારની યાદથી તેણે અમરસિંહનો ઉતાવળે ખુદલો પ્રતિકાર કર્યો નહોતો.

અમરસિંહે માની લીધું કે કમળા રાજમહાલયમાં વસી આવ્યા પછી તે મારા સત્તાહિન જીવનસાથે જોડાવામાં અપૂર્ણતા જોતી હશે આ કલ્પનાએ અમરસિંહમાં સત્તાની આકાંક્ષા જાગૃત કરી. તેણે વિચાર્યું કે જો બાદશાહ અકબરને ઉડાવી દેવામાં આવે તો પોતે સત્તાધિશ થઈ શકે. આ ઉપરથી તેણે પોતાના મંડળના કેટલાકને અકબરનું કાસળ કાઢવાના લાભ સમજાવી પોતાના પક્ષમાં લીધા અને પછી એ વાતને અમલમાં મૂકવાના હેતુથી મંડળમાં રજુ કરવા નિર્ણય કર્યો.

ચતુર્થીના દિવસે નિયમિત મંડળી મળી જેમાં સર્વે સભાજનો હાજર થઈ જવા પછી અમરસિંહે પોતાની વાત છેડતાં કહ્યું—“ આપણે ઘણા વખતથી ગરીબ રજપુતોના દુઃખ ટાળવાને પરિશ્રમ કરી રહ્યા છીએ, પરંતુ હજી તેમાં સફળ થયા નથી. અકબરની આપણા પ્રત્યે લાગણી છે તેથી આપણને દાદ મળશે તેવી આશામાં આટલો વખત આપણે ખોઈ નાંખ્યો છે અને હજી પણ આમને આમ વિચારમાં બેસી રહેશું તો જીંદગી ચાલી જશે. માટે જો તમને સિક્કિના રાજપુત કુટુંબોના દુઃખ માટે અંતઃકરણથી લાગી આવતું હોય તો આપણે કાર્યનું સુકાન બદલવા જરૂર છે. ”

“ તે ખરું છે. પરંતુ આપણે ખીજે કયો માર્ગ લેવો તે કહેશો કે ? ” જીર્ણસિંહે પૂછ્યું.

“વાત કરવી છોડીને કાર્ય કરવું તેજ હિતકર માર્ગ છે. અકબર હિંદુ પ્રજાને ધર્મની વાતો કરી લલચાવી શકેલ છે, એટલે આપણે આપણું બળ વધારી શકતા નથી. પરંતુ જો તેને ઠાર કરવામાં આવે તો આપણે તખ્ત હાથમાં લઈને રાજપુત પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરી શકીએ ” અમરસિંહે માર્ગ દર્શાવ્યો.

ક્રમજ્ઞાથી હવે રહેવાઈ શક્યું નહિ. તેથી વચ્ચે ખોલી ઉઠી.
 “ વાઙ્ ! પણ અમરસિંહજી, અકબરનો ઘાત કરવાથી રાજ-
 સત્તા તમારા હાથમાં આવી જશે તેની કંઈ ખાત્રી કરી છે ?
 શાહજહાં સલીમ પોતાનો વારસા હુકમ તમને સહેલાઈથી આપી
 દેશે તેમ શું તમો માનો છો ? શાહનશાહના સરદારો, લશ્કરી
 બળ અને રાજવહીવટને તેમના નાશથી ચપટીમાં પકડી
 લેવાશે તેમ તમે શા હિસાબે કહી શકો છો ? ભલે અકબર
 હિંદુ ધર્મ પ્રત્યે માન આપવાનો ડોળ કરતો હોય, પણ અત્યારે
 તેના તે ડોળથી રંજડ ઓછી થતી જાય છે. આચાર્યશ્રી હીર-
 વિજયસૂરિના ઉપદેશથી જીજ્ઞાસાએ બંધ કરીને તેમણે
 વર્ષોના વર્ષોથી પડતી હાડમારી દૂર કરી છે અને તેથી વિના
 કારણ અધિકારીઓનો થતો ત્રાસ અટક્યો છે. તેણે સિક્કિમાં
 રંજડનાર સ્વારોને મેદની વચ્ચે સજા કરીને જુદમ ઉપર દાખ
 બેસાડ્યો છે. એ સર્વે વાત તમે ધ્યાનમાં લીધી છે ? માનો કે
 આપણે અકબરનો નાશ કરીએ, તો આ ત્રાસ વર્તાવી રહેલા
 અધિકારીઓ પાછા એના એ થવાથી ઉલટું બકડું કાઢતાં ઊંટ
 નહિ પેસે તેની ખાત્રી શું ? ”

અમરસિંહ આ લાંબાણ લાવણથી ગુંચવાયો. તેને લાગ્યું
 કે શાનશાહી તખ્ત લેવું તે છોકરાની રમત નથી. તેમ અકબરનો
 નાશ કરવાથી બીજી સત્તા ન પ્રગટે તેમ પણ કહી શકાય નહિ.
 પરંતુ અત્યારે તેનો હેતુ વાસ્તવિક રક્ષણ શોધવાનો નહોતો.
 એક વખત રાજપુત પ્રજાના રક્ષણ માટે સુખ-સંપત્તિ અને
 પ્રાણનું પણ બળીદાન આપવાને તૈયાર થયેલ અમરસિંહ
 અત્યારે ક્રમજ્ઞાને મેળવવાને ઘેલો થયો હતો. એટલે ક્રમજ્ઞાના
 હાથે પોતાની આશાનો કિલ્લો પડી જતો જોઈ તેને બહુ દુઃખ
 થયું. ક્રમજ્ઞાની દલીલ વિચારવા જતાં પોતે બાજી હારી
 જાય છે તેમ લાગ્યું, તેથી તેણે આવેશથી જણાવ્યું કે
 “ ક્રમજ્ઞાના વિચારમાં દેખાતી નિર્મળતા ક્ષાત્રતેજને પાલવી
 શકે નહિ, ક્રમજ્ઞા થોડા વખત અકબરના રાજલવનમાં રહી

આવી છે તેથી કદાચ ઉપકારની લાગણીથી પક્ષ કરતી હોય, પરંતુ જ્યાં જાતિ કડ્યાણની વાત આવે છે ત્યાં આવો પક્ષ નભાવી શકાય નહિ. અકબરનું સૈનિક બળ મોટું છે એ ખરું છે, પરંતુ તેની ગેરહાજરીમાં એ સૈન્ય જરૂર આપણા પક્ષમાં ઉભુ રહેશે. તેમજ જે રજપુત રાજાઓ તેના તાબામાં પડ્યા છે, તે પોતાના જાતિ ભાઈઓ માટે ઉછળી ઉઠશે. એમ માડ હૃદય સાક્ષી પુરે છે. માટે હવે આપણે નામદ્ થઇને બેસી રહેવું તે મને ઠીક લાગતું નથી. ”

અમરસિંહના દ્વેષપૂર્ણ વિચારોથી માનસિંહ અને ખીરબલનું લોહી ઉછળી આવ્યું. તેણે ક્રોધના આવેશમાં પોતાનો હાથ પોતાની તરવારની મુઠ તરફ ફેરવ્યો. પણ પૃથ્વી-સિંહે તેમની આ ઉતાવળી હીલચાલ તરફ કટાક્ષ કરી તેને શાંત રહેવા આજ્ઞા કરી અને અમરસિંહ તરફ ફરી કહ્યું—“ રાજપુત પ્રજાના કડ્યાણ માટે તમારા હૃદયમાં ઉંડી દાઝ છે તે જોઈને મને આનંદ થાય છે. જો કે અકબરનું અંતઃકરણ જાણવાને આપણે વધુ પ્રયત્ન કર્યો નથી, છતાં તમે કહો છો તે વાત સાચી માનીએ તોપણ આપણે તેમના સામે યુદ્ધ જાહેર કરીને જીતી શકીશું નહિ. તો પછી તેનો નાશ કેવી રીતે કરવો તે માટે વિચાર કરવાની જરૂર છે. ”

“ ઘણીજ સહેલાઈથી ” અમરસિંહે પોતાનો પક્ષ સબળ થતો જોઈ હર્ષથી કહ્યું—“ અકબર વખતો વખત એકલો ભટકવા નીકળી પડે છે, તેવા વખતે તક જોઈને તેનો શિરચ્છેદ કરી નાંખવો તે કંઈ મુશ્કેલ સ્વાલ નથી. ”

“ ખુન ! સુતા સિંહને જગાડીનેજ શિકાર કરનાર રાજપુતના મોંએ ખુનની વાત મને બહુ શરમાવનારી લાગે છે; જે બાદશાહ શાંતિથી સુતા વિના પ્રજાના સુખ-દુઃખ જાતે જોવાને ફરતો ફરે છે, જે નવા નવા લોજન જમવામાં મશહુર ન થતાં પ્રજાના રક્ષણ માટે પરિસહો સહન કરવામાં આનંદ માને છે. તેને તુચ્છ સ્વાર્થને ખાતર મારી નાંખવા છુપી રીતે જવું તેજ

નામદાઈ છે. તમને રાજપુતોના માટે જે લાગણી છે તો તેને મુસ્લીમ પ્રજા માટે લાગણી હોવીજ નોંધવું; છતાં તે પોતાની હિંદુ મુસ્લીમ પ્રજાને એક સરખી ગણે છે. બંનેને સરખું માન આપે છે. કોઈપણ ધર્મને સાંભળવાને ખંત રાખે છે એ તેની ઉદારતાને તમે કેમ ભૂલો છો ? જે શાનશાહ પોતે જાતિભેદ રાખતો નથી તો તમે જાતિભેદનો દ્વેષ કેમ રાખી શકો ? જ્યાં ઈન્સાફ છે; જ્યાં લાગણી છે; જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં હિંદુ હો કે મુસ્લીમ હો પણ બેઉ ભાઈઓજ છે. એ મહામંત્રથીજ અકબર સારી આલમનો પ્રેમ જીતી શક્યો છે. આબાદીલર્યો અમલ ચલાવી શક્યો છે. તેનું ખુન કરવા પહેલાં તમેજ કહો કે તમે રાજપુતોને સુખી કરવા જતાં મુસ્લીમ પ્રજાને સંતોષ આપી શકશો ? એક માતાનું સ્તનપાન કરનારા બે ભાઈઓ માંડોમાંડે કપાઈ મરશો તો પરીણામે બેઉનો નાશ થશે ને કોઈ ત્રીજુજ વ્યંતર પેદા થશે. માટે રાજપુત ધર્મને ન છાજે તેવી વાત આપણી મંડળીમાં ન થવી નોંધવું. ” કમળા ખુનની વાત સાંભળી ધગધગી ઉઠી અને ક્રોધથી તે વાતનો પ્રતિકાર કર્યો. કમળાની લાખામાં ઉછળી આવેલ જોર, અને વિચાર-ગાંભિર્યથી સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. અમરસિંહ કમળાના આવર્તનથી બહુ નારાજ થયો. તેને પોતાની બાજુ ધુળમાં મળી જતી નોંધ ક્રોધ ભરાઈ આવ્યો.

પૃથ્વીસિંહે જોયું કે નિર્રથક કલેશ વધી પડશે. અને કદાચ તુર્તવેળા કમળાની જીંદગી જોખમમાં આવી પડશે. તેથી તે વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો—“ કમળા, અત્યારે આપણે રાજ્ય ચલાવવું નથી, પણ રાજપુત પ્રજાનું હિત વિચારવું છે. એટલે લાંબી ટુંકી ચર્ચામાં ન ઉતરતાં અકબરનો શિરચ્છેદ કરવાનો યશ કોને આપવો તે નક્કી કરવું નોંધવું.

“ સાબાશ, દોસ્ત પૃથ્વીસિંહ, રાજપુતો પ્રત્યેની તમારી લાગણી પ્રસંશાપાત્ર છે. ” અમરસિંહે પોતાની વાત ઠેકાણે આવતી નોંધ ઉત્સાહથી કહ્યું. “ રાજપુતોના હિત માટે આ સેવા

કરવા સૌકોઈને ઇચ્છા થાય માટે આપણે સૌ પોતપોતાની તલ વાર હારખંધ ગોઠવીએ અને એક જણ આંખે પાટા બાંધી જે તલવારને ઉચકે તેના માલેકને આ સૌભાગ્યનો લાભ આપવો. ”

આ વાત સૌને પસંદ પડી. પણ તલવાર ઉચકી આપવાનું કામ કરવાને કમળાએ ચોખી ના પાડી, તેથી અંતે તે કામ જીર્ણસિંહને સોંપવામાં આવ્યું. સૌ સોગન લઈને પોતાની તલવાર ઓરડાની વચે હારદોર ટેકવીને ઉભા રહ્યા. જીર્ણસિંહની આંખે પાટા બાંધવામાં આવ્યા અને તે કોની સમશેર પર હાથ મૂકે છે તે તરફજ સૌના ડોળા તાકી રહ્યા. કમળા પણ જીર્ણસિંહના હાથ તરફ તાકી રહી હતી. બીરબલ અને માનસિંહના મનમાં એવો વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે પોતાની સમશેરોથી આ સઘળા રાજપૂતોને યમસદનમાં પહોંચાડી દઈએ; પરંતુ પૃથ્વીસિંહની ઇચ્છા સિવાય તેમનાથી કંઈજ બની શકે તેમ નહોતું.

જીર્ણસિંહે એકલીંગજીનું સ્મરણ કરીને પોતાનો જ મળો હાથ લાંબો કર્યો, તે હાથ અમરસિંહની સમશેર પાસે આવ્યો ત્યારે સૌને એમજ થઈ રહ્યું કે, ‘ નક્કી જીર્ણસિંહ અમરસિંહનીજ સમશેર ઉપાડશે. ’ પરંતુ તરતજ જીર્ણસિંહનો હાથ સહજ આગળ લાંબાયો અને ‘ જયએકલિંગજી ! ’ કરીને તેણે પૃથ્વીસિંહની સમશેર પર હાથ મૂક્યો.

તરતજ કમળાએ કિકિઆરી પાડી. પૃથ્વીસિંહ તદ્દન શાન્તજ હતો. બીરબલ અને માનસિંહ ચમક્યા.

“ સાબાશ ! પૃથ્વીસિંહજી ! ” અમરસિંહ બોલ્યોઃ “ ઇશ્વરની તમારા પ્રત્યે ઘણીજ કૃપા જણાય છે. ”

પૃથ્વીસિંહે પોતાની સમશેર ઉચકી તેને પ્રણામ કર્યા અને નગ્ન સમશેર હાથમાં ધરી રાખીને તે બોલ્યોઃ “ મિત્રો, અકબરનો નાશ નજ કરવો એવી મહારી પોતાની ઇચ્છા હતી, પરંતુ આપણા મત પ્રમાણે અકબરનો વિનાશ કર્યા સિવાય આપણને ક્ષતેહ મળવાની નથી, તેથીજ હું આ કાર્ય કર્યા

સિવાય રહીશ નહિ. તમે સૌએ આ કાર્યમાં મ્હને સહાય આપવાના સોગન પણ લીધા છે. વારૂ પણ તમે સૌ મ્હને તમારો મિત્ર તો ગણાજ છો ને ? ”

“ એમાં શંસય શો ? ” સૌ એકદમ બોલી ઉઠ્યા.

“ પૃથ્વીસિંહજી, તમારા પ્રત્યેની અમારી પ્રેમભાવના માત્ર શબ્દથીજ વર્ણવી શકાય તેવી નથી. તમે અમને એવી તો કિંમતી સહાય આપી છે કે તમારા માટે અમે પ્રાણપાંશુ કરવામાં પણ પાછી પાની કદાપિ કરનાર નથી ! ” અમરસિંહ ઉમેર્યું.

પૃથ્વીસિંહે સ્મિત કર્યું અને તે સૌને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ મ્હારા પ્રત્યે તમારો આવી પ્રેમભાવના જોઈને મ્હને ખડું આનંદ થાય છે. હવે હું મ્હારું કામ એટલી ઝડપથી કરીશ કે તેથી તમને સૌને સંતોષ જ થશે. “ એટલામાં પૃથ્વીસિંહની દષ્ટિ પોતાના ઉભય મિત્રો તરફ ગઈ એટલે તે સ્મિત કરતો પુનઃ બોલવા લાગ્યો: “ મ્હારા ઉભય મિત્રોને તમે તમારા કબજામાં રાખો. કારણકે તેઓ ક્યારનાયે અસ્વસ્થ બની ગયેલા જણાય છે. આ કાર્ય મ્હને સોંપાયું છે તે તેમને પસંદ પડ્યું હોય એમ લાગતું નથી ! તેમને આ લાભ ન મળ્યો તેથી તેઓ બન્ને નિરાશ થઈ ગયા જણાય છે !

પૃથ્વીસિંહની આ વિનોદાત્મક ટકોરથી સૌ હસી પડ્યા. બીરબલ અને માનસિંહ પણ શાંત થઈ ગયા. એટલે પૃથ્વીસિંહ આગળ બોલવા લાગ્યો:

“ અકબરના મૃત્યુથી રાજપુત અને ઇતર પ્રજાનું કલ્યાણ થશે, તેમ જ્યારે આપણે માની ચુક્યા છીએ અને તે કાર્ય મનેજ સોંપાયું છે ત્યારે હવે મારે તમને તે કાર્ય માટે વધારે આતુર ન રાખવા જોઈએ. કેમકે હું પૃથ્વીસિંહ નહિ પણ અકબર છું અને મારાથી મારી પ્રજાને સંતોષ નથી તેમ હું જાણું તો તેમને શાંતિ આપવા માટે મારે પ્રાણનું પણ બલીદાન આ-

પવુંજ જોઈએ.” એમ કહીને તેણે પોતાની ખુશી સમશેર પોતાની તરફ વળી પરંતુ તેનો આ ખુલાસો થતામાં તો સલાજનો આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયા હતા. ખુદ બાદશાહ દિવસોથી પોતાના દુઃખો સાંભળી રહ્યો છે અને તે દુર કરવાને પ્રયત્ન કરી રહેલ છે તે જોઈને સૌ પોતાની ભુલને માટે શરમીંદા થઈ ગયા હતા અને જેવી તેણે સમશેર ઉચકી કે તેનો હાથ પકડી સૌ પગે પડ્યા. અને પોતાની ભુલ માટે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. અમરસિંહ પણ તેમાં ભેળાયો, પરંતુ પોતાની બાજુ છેક અણીના વખતે ઊંઘી વળી જવાથી તે નિરાશ થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

અકબરની અંતરેચ્છા.

અકબર રાજપુતોના એકાંત ગ્રંથેથી પોતાને આવાસે આવવા પછી પ્રબલક્રિય અસંતોષમાં રહેલી ચીજોગારીઓ કેમ દૂર કરવી તે વિચારવા લાગ્યો. તેણે સ્વયં વિચાર્યું કે જે હુસ્લીમ સત્તા અસ્થીર હતી તે હું સમાનતાથી દઢ કરી શક્યો છું, મારા સેંકડો શત્રુઓને સ્નેહી બનાવી રહ્યો છું, ગીજનીના નાનાશા મુલકનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી હિંદના મોટા ભાગમાં મેં જે હકુમત જમાવી છે તે શું મારી આવી સહનશીળતાથી નલી શકશે ? તેમ તેને થઈ આવ્યું. અને આવી અવિચારી પ્રવૃત્તિને અંકુશમાં કેમ લાવવી તે વિચારવા લાગ્યો.

અકબર વિચારમાં એટલો મગ્ન થઈ ગયો હતો કે ત્યાં કેટલો વખત પસાર થઈ ગયો તે તેને પણ ખબર રહી નહિ, છતાં હજી તે કંઈપણ નિર્ણય કરી શક્યો નહોતો. એટલામાં શેખ અબુલફઝલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને “અઘ્લાહુ અકબર” નો અવાજ કર્યો, ત્યારે એકાએક ચમકીને અકબરે તેમના સામે જોયું અને ‘જલ્લલા હું’ કહીને તેમને ખેંસવાને નેત્ર સંકેત કર્યો.

અબુલફઝલે પોતાના શાન્ત સ્વભાવ, નિષ્કપટતા અને નિમકહુલાલીથી બાદશાહનો એટલો તો પ્રેમ જીતી લીધો હતો કે તેને બાદશાહ પોતાનું અંગ સમજતો. ધાર્મિક ચર્ચાઓમાં કે રાજકિય સંકલનામાં તે વિશ્વાસુ સલાહકાર હોવાથી તેને ગમે તે સમયે તેના મહેલમાં જવાને પરવાનગીની જરૂર નહોતી. એટલે તેના આવવાથી અકબરને આશ્ચર્ય થાય તેમ નહોતું. પરંતુ પોતાના વિચારની ગુંચવાએલી શૃંગલા ઉકેલવામાં તેમની સલાહ લેવી ઠીક પડશે તેમ માની અબુલફઝલના આવવાથી તે ખુશી થયો.

અકબર પોતાની જીણી-મોટી ગુપ્ત વાતો પણ કેટલીક વખત અબુલફઝલને કહી સંભળાવતો અને તેની સલાહ પણ લેતો. પરંતુ અત્યાર સુધી તેણે આ રાજપુત ટોળીના પરીચયથી તેને વાકેફ કર્યો નહતો અને અત્યારે પણ તે વાત તેને કેટલી હદે જણાવવી તે માટે તેણે ક્ષણવાર વિચાર કર્યો. અંતે પોતાને થતી રહેલી ગુંચવણ માટે સલાહ તો અવશ્ય લેવી તેમ નિશ્ચય કરી, વાતની વિનોદાત્મક શરૂઆત કરતાં પૂછ્યું “શેખ સરદારની સ્વારી આજકાલ કેમ દેખાતી નથી ? ”

“છેલ્લા બે દિવસ હું આવ્યો ત્યારે જહાપનાહનો મુકામ મહાલયમાં નહોતો. રાત્રીના તો પેલા અબ્બાસ પુનના બનાવ પછી હું બહાર નીકળવા ને બહારે લખવામાંજ વધારે વખત રોકું છું એટલે આપ હજુરની કુરનસનો લાભ લઈ શકાયો નથી ” અબુલફઝલે વિવેકથી ખુલાસો કર્યો.

“ તમારે ત્યાં પથારીમાં અબ્બાસે માણસ કોણ અને કેવી રીતે આવી પડ્યો. અને તેનું ખુન તમારા આવાસમાં આવીને કોણ કરી શક્યું ? તે કંઈ સમજાઈ શકતું નથી. આજકાલ રાજના તેમજ રાજના અંગત જનોના છુપા શત્રુઓ ઉભરાઈ પડ્યા હોય તેમ મને લાગે છે અને તેથી હું તેવાઓની શોધમાં તથા આ છુપી હીલચાલ તપાસવાને મારો ધણો

વખત રોકું છું. તમે છેલ્લા બે દિવસ મને મહેલમાં મળી શક્યા નહિ એનું પણ તેજ કારણ છે. આપણે આવા ખુની અને તોફાનીયોને પકડી પાડવાજ જોઈએ. ” અકબર આટલું બોલતાં લાલચોળ થઈ ગયો. તેનું શૌર્ય ચમકવા લાગ્યું અને પોતાનો હાથ ખભે પોરવેલી સમશેરની મુઠ તરફ વળ્યો.

અબુલફઝલ એકાએક બાદશાહને તપી ગયેલો જોઈને આશ્ચર્યમુગ્ધ થયો. પોતાને ભોંયરામાં પકડી જવા પછી ત્યાં તેણે જે દશ્ય અનુભવ્યો હતો તેથી તેણે માન્યું હતું કે તેને ઘરે થયેલ ખુન અને આ તોફાનમાં કાળનો મુખ્ય હાથ હોવો જોઈએ, પરંતુ તે તો અત્યાર અગાઉ ખુદાના દરબારમાં જવાબ દેવાને પહોંચી ગયેલ છે. એટલે હવે તે વાતને સ્પષ્ટ કરવી તે નક્કામી છે. તોપણ બાદશાહના પ્રકોપને શાંત કરવા વિના તેની હંમેશની ચિંતાથી અગત્યના કાર્યને અડચણ પડશે તેવા ભયથી શાંતવન આપતાં જણાવ્યું—

“જે વાતમાં કંઈ મહત્તા નથી તેમાં આપ હજુરને આટલી ચીંતા કરવી તે મને ઠીક લાગતું નથી. બગીચાની ખારીઓ ખુલી રહી જવાથી મારી ગેરહાજરીનો લાલ લઈ કદાચ કોઈ અબજુયો તોફાની પોતાના શત્રુના હાથથી ત્યાં ઘવાયો હશે. પરંતુ તેમાં આપણે બહુ વિચારવા જેવું નથી. વગી જહાંપનાહે પહેરાનો વિશેષ બંદોબસ્ત કરેલ છે તો હવે તે માટે ભયનું કારણ રહેતું નથી. તેમ સામ્રાટની વિશાળ સત્તા સામે માથું ઉચકવાને પણ કોઈ હીમત કરે તેમ નથી, તો પછી છુપા શત્રુનો સંકટ પણ આપના મોંએથી સાંભળીને મને આશ્ચર્ય થાય છે.”

“નહિ, અબુલફઝલ, હું ખોટો સંકટપ કરતો નથી. તેમ તેવા કારણથી ભય દર્શાવતો નથી. પરંતુ આવા ઝેરાને કેમ સુધારવાં તે માટે હું તમારી સલાહ લેવા ઇચ્છું છું. મેં અનુભવ્યું છે કે મારી ધાર્મિક જ્ઞા સાનો ઘણા લોકો અવળો અર્થ કરી કાવા દાવા કરે

છે. હિંદુ પ્રજામાં કેટલાક મને પ્રપંચી માનતા હોય તેમ લાગે છે અને મુસલમાનો ધર્મ દ્વેષી માનવાની ભુલ કરી રહ્યા છે. કહો, શું મારે આવી સ્થિતિમાં થતા કાવા દાવા માટે બેદરકાર રહેવું ? ” અકબરે શંકા રૂપે પ્રસ્તાવ કરતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“આપ હજુર ધારો છો તેવી સ્થિતિ મને સંભવતી નથી. હા, કદાચ કોઈ અદ્વૈત આપની અગાધ સત્તાનો ખ્યાલ ન મળી શકવાથી અથવા આપની અગમ્ય ઉત્તમ ભાવના ન સમજી શકવાથી નારાજ હોય, પરંતુ વખત જતાં તે પોતાની ભુલ આપના ઉદાર અમલના અનુભવથી જરૂર સુધારશે. આપના હજારો હાથી, ઝઝલાળ લશ્કર અને તેનો લશ્કરી અસખાબ આવા ક્ષુદ્ર વિચારવાળાને આંજી નાખે તેમ છે. ચિત્તોડ, કુંભલમેર, અજમેર, સમાણ, બોધપુર, જેસલમેર, જૂનાગઢ, સુરત, ભરૂચ, માંડવગઢ, રણથંભોર, સ્યાલકોટ, રોહીતાસ વગેરે અલેઘ કિલ્લાના આપ સરદાર છો, ગૌડદેશ અને ઉતરે કાબુલથી દક્ષીણે સેંકડો કોશ સુધી આપની સત્તા પથરાયેલી છે. રોમી, શીરંગી, હિંદુ, મુસ્લીમ, પઠાણ એ સર્વ જાતિ આપની આજ્ઞા નીચે છે, સમર્થ જહાગીરદારો આપના નામ માત્રથી ધ્રુજે છે, સેંકડોતું ઝવેરાત આપના ભંડારમાં હાજર છે, એ અખૂટ સમૃદ્ધિ અને સત્તાના સામે આવા નિર્માલ્ય કાવાદાવાની વાત તો મને સૂર્ય પાસે પાંતગીયા જેવી લાગે છે. ” અબુલફઝલે બાદશાહને તેની શક્તિનું સ્મરણ કરાવતાં કહ્યું.

“તમારી ગણત્રી છેક ખોટી છે તેમ હું કહેતો નથી. પરંતુ તેવા મદમાં બેદરકાર થવું તે મને પસંદ નથી. મેં આવા છળ-પ્રપંચ કરનારાઓ મારી હકુમતમાં છે તેમ જાતે અનુભવ્યું છે અને તેથી હું તેવાઓનો નાશ કરવા માગું છું. ” અકબરે દઢતાથી પોતાનો સંકલ્પ જાહેર કર્યો.

“જહાપનાહ, આવી બાબતમાં આપ જે નિર્ણય કરવા ધારો છો તે કીડીના સામે કુંજરની ચઢાઈ જેવું છે. આપ

દુનિયાના મોટા ભાગ ઉપર બાહુબળથી સત્તા વધારી શક્યા છે તે ખરૂં છે, પરંતુ તે વીર યુદ્ધ હતું. શત્રુ પણ સમોવડીયો હોય તેમાં મોટાઈ છે. ચાંચડને તો છોકરાં પણ યોગી નાંખી શકે તેથી તેમાં કંઈ માન કે શોભા નથી. તે દિવસે શ્રી હીરસૂરિ મહારાજ પાસે આપે હિંસાનો તિરસ્કાર કરતાં શું કહ્યું હતું તે યાદ કરવાથી આપનો નિર્ણય જરૂર ફેરવાશે. આપે ચિતોડ જીતતાં ચલાવેલ સમશેર અને ત્રાસનું વર્ણન કરતાં દુઃખી થતા હતા તે સ્મરણમાં લ્યો. એ પવિત્ર ફકીરના સહવાસથી આપે શીકાર કરવાનું અને છમાસ માંસ લક્ષણ કરવાનું પણ છોડી દીધું છે. આપના જાહાગીરદારોમાં અને સઘળી હુકુમતમાં જીવહિંસા અટકાવવાને હુકમો કાઢ્યા છે અને રાજ્યાભિષેકના દિવસની પવિત્રતા જાળવવા તે દિવસે કોઈપણ માણસ માંસાહાર ન કરે તેમ ફરમાવી દયાનો ડંકો વગાડ્યો છે. તે પછી જ્યારે આપજ રાંક પ્રજાજનનો આવી શંકાથી નાશ કરવાનો નિશ્ચય કરશે! ત્યારે લોકો શું કહેશે ? એ બધી વાતનો વિચાર કરીને આપ નિર્ણય કરશે! તો વધારે ઠીક થશે. ” અબુલફઝલે બાદશાહને શાંત કરવાનો પ્રયોગ અજમાવ્યો.

અબુલફઝલનો આ પ્રયોગ આખાદ નીવડ્યો. હીરસૂરિનું નામ સાંભળી તેમના પાસે પોતે ઉચ્ચારેલાં વચનનું સ્મરણ તાબુ થઈ આવ્યું. પરંતુ બીજી તરફ પોતે અનુભવેલ અસંતોષને છેક વિસારી મુકવા જેટલું ધૈર્ય રહી શક્યું નહિ, વિચારમાં થોડો સમય વિતાવવા પછી પુનઃ અકબર ખોલી ઉઠ્યો- “ વારૂ-અબુલફઝલ, ક્રોધથી આડેમાર્ગે વહી જતા મારા વિચારને તમે રોક્યો છે તે ઠીક કર્યું છે. ગુરૂશ્રી હીરજીસૂરી મોટા ફકીર છે. તેની વાતમાં મને બહુ રહસ્ય લાગે છે, માટે જરૂર આ વાતમાં વિચાર કરવા જેવું છે. આપણે તેમની સલાહ લઈએ તો કેવું સારું ? ”

“ મને પણ લાગે છે કે તેમની સલાહથી ઠીક પડે ખરૂં. કેમકે તેઓ સાચા ફકીર અને નિઃસ્વાર્થ ગુરૂ છે. પરંતુ અત્યારે

તેઓ આસપાસના મુલકમાં ઉપદેશ કરવાને તથા આ તરફના પવિત્ર તિર્થોમાં દર્શન કરવાને ગયેલા છે. એટલે તેમની સલાહનો હાલ લાલ મળી શકે તેમ નથી.” અબુલફઝે ખુલાસો કર્યો.

“ તેમને બહાર જવાને તો ઘણા દિવસો વીતી ગયા છે, છતાં હજી તેઓ અહીં હાલ આવવાના નથી ? તેમના સમાગમથી મારા વિચારમાં જે શાંતિ અને દયાનું પરીવર્તન થયું હતું, તેમાં આટલા દિવસના વિયોગથી આજ જરા વિચાર ફેર થયો છે, તો તેમનાથી હવે વધારે દિવસો દુર રહેવું એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે હવે તેમને વેળાસર અહિં પધારવાને જણાવો અને અહીં પધારતાં જ મને ખબર આપજો.”

આટલેથી વાત અંધ થતાં અબુલફઝલ સમજ્યો કે બાદશાહનું મન શાંત થઈ ગયું છે, તેથી બીજી કેટલીક વાતો કરી તેણે રજા લીધી.

અકબરને પુનઃ એકાંત પ્રાપ્ત થતાં પાછું તેનું ચિત્ત તેજ વિચારમાં પરોવાયું. તેણે વિચાર્યું કે—મેં ભારતના મોટા ભાગમાં મારી સત્તા યુદ્ધકળા અને બાહુબળથી વિસ્તારી છે તે ખરૂં છે, પરંતુ તેને ટકાવવામાં મારી માયાળુ અને ન્યાયી રાજનીતિ વધારે અસરકારક નીવડી છે. ભલે હું મુસલમાન હોઉં, પરંતુ જે પ્રજા ઉપર મારી હકુમત છે તે સમગ્ર પ્રજા મારે મન પુત્રવત હોવી જોઈએ; તેમાં હિંદુ અને મુસલમાનના ભેદ રાખવાથી અત્યાર સુધીમાં મારા વડીલો અખુટ બળ—સંપત્તિ છતાં ભારતમાં સ્થિરવાસ કરી શક્યા નથી તેને બદલે મને હિંદુ પ્રજામાંથી ઘણા શુરાઓએ પણ પોતાની કન્યા આપી સંબંધ વધાર્યો છે અને મારૂં તપ્ત સ્થિર થવા પામ્યું છે. ખરી રીતે હિંદુ અને મુસલમાન એ બે મારી પાંખો છે, એટલે તેમાંથી એક પણ પાંખને કાપી નાખું, તો હું શાંતિથી ઉડી શકું જ નહિં. હિંદુઓ પણ શુરવીર અને ટેકીલા છે. પ્રતાપ જેવા ટેકી રાજા અને તેવા અનેક અડગ લડવૈયા

હિંદુ જ છે. આવી બળવાન અને ટેકી પ્રજાનો નાશ કરવાનું ખુદા પસંદ કરેજ નહિ. ખુદાનું ફરમાન તો પાડોશી ઉપર પ્રેમ રાખવાનું છે, ત્યારે પછી જો હું ભારતને મારો દેશ ગણું તો હિંદુ પ્રજા મારા પાડોશી નહિ પણ કુટુંબી છે એટલે મારે તેમના પ્રત્યે માયાજ રાખવી જોઈએ.

જજીયાવેરાની રૂઢીથી અધિકારીઓ જે સ્વતંત્ર રીતે ત્રાસ આપતા હતા તે મેં નજરે જોયું છે અને આવા બનાવથી અમરસિંહને દુઃખ થાય તે બનવા જોગ છે. પરંતુ અલાના સાચા ફકીર હીરજીસૂરિના કહેવાથી જજીયાવેરો તો મેં કાઢી નાંખ્યો છે, છતાં તેને મારા પ્રત્યે અવિશ્વાસ અને અસંતોષ કેમ રહ્યો હશે ? શું લોહીના તરસ્યા અધિકારીઓ હજી પણ આવો બુદ્ધિમંત્ર કરતા હશે ? ખેર, તે વાત હું હવે જોઈ લઈશ. અધિકારીઓના ખોટા બુદ્ધિમંત્રી પ્રજા દુભાય તે મારી શાનશાહતનેજ કલંકરૂપ છે. માટે મારે તો અમરસિંહજી અને રજપુત ટોળીના દરેક સભ્યોને બુદ્ધિ બુદ્ધિ ખાતામાં ગોઠવી દેવા જોઈએ અને કમળાદેવીને જીવન નિર્વાહ માટે અલાહેદી વ્યવસ્થા કરી આપી સ્વતંત્ર કરવી જોઈએ. અને તે ખુશી હોય તો તેને રાજમહાલયની અધિષ્ઠાત્રી બનાવવી જોઈએ. તેણે મારા બચાવને માટે ઘા સહેલ છે. માંદગીમાં પણ તે મને મમતા ભરી દૃષ્ટિથી જોતી અને માયા દર્શાવતી હતી. ગુપ્ત સ્થાનની સભામાં પણ તેણે મારા માટે સારા શુકન ઉચાર્યા હતાં અને અમરસિંહની દરકાર કર્યા વિના સામે થઈ હતી. તેની આ મમતામાં પ્રેમ છુપાયો હોય તો તે મારે શોધી લઈ શીરે ચઢાવવો જોઈએ. બસ, એજ મારો ન્યાય છે. શત્રુનું પણ ભલું કરવું તેમાં સર્જનતા છે. તો પછી આ ટોળીને તો મેં મીત્ર કરેલ છે એટલે તેનું ભલું કરવું તે મારી ફરજ છે. ”

અકબરનું આ નિશ્ચયથી સમાધાન થતાં તે ઉઠ્યો અને તુર્ત તેનો અમલ પણ કર્યો. જે રાજપુત ટોળી અકબરનાં પ્રકટ પરિચયથી ગભરાઈ ગઈ હતી, અને સવારે શું મેં બતા-

વધુ તે ચિંતામાં હતી, તેને પોતાને ઉલટો સત્કાર થતો જોઈ અકબરના માટે મોટું માન ઉત્પન્ન થયું અને સૌ અકબરના વફાદાર સેવક બની ગયા. અમરસિંહને આ ઉદારતાથી સંતોષ થયો કે કેમ તે અમે કહી શકતા નથી. કેમકે તેનું હૃદય કમળાના પ્યારની ઉમેદવારી કરી રહ્યું હતું, ત્યારે નવી ઉદારતામાં કમળાને જુદીજ વ્યવસ્થા કરી સ્વતંત્ર કરવામાં આવી હતી અને તેના નિવાસ માટે પણ ખાસ જુદુંજ મકાન આપવામાં આવ્યું હતું. એટલે અમરસિંહને કમળાની નજીક રહેવા કે ઉપકાર નીચે દબાવવાને તક જતી રહેવાથી તેના પ્રેમખીજને પાણી કેવી રીતે પાવું તેની ચિંતા તેને વધી પડી હોય તેમ જોવાતું હતું.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

પ્રેમ-ગ્રંથી.

કમળાને રહેવાને માટે જે મકાન આપવામાં આવ્યું હતું તે આપણી પ્રથમ પરિચિત ચંપાદેવીના નિવાસ સ્થાનની નજીકજ હતું. કેમકે ચંપા વૃતની કસોટીમાંથી પસાર થવાથી આદશાહને તેના માટે ખડું માન હતું. એટલુંજ નહિ પણ ચંપાના લગ્ન તેણે પસંદ કરેલ યુવક વિજય સાથે તેમના પિતા થાનસિંહને કહીને કરાવી આપ્યાં હતાં; અને તેને પુત્રી તરીકે સારો દાયજો કરી અકબર તેની વખતો વખત સંભાળ લેતો હતો.

ચંપાના સદગુણથી જેમ અકબર સંતુષ્ટ થયો હતો તેમ રાણી પદ્મા પણ તેની મુલાકાતથી ચંપા પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખી હતી અને વખતો વખત તેમને મળ્યા કરતી હતી.

પદ્માના હૃદયમાંથી અકબર પ્રત્યેનો તિરસ્કાર દુર ખસી ગયો અને તેનું હૃદય અકબરને ચહાવા લાગ્યું તે વખતે અકબરે તેના પ્રત્યેનો પ્રેમ સંકેલી નાંખ્યો હતો, તે આપણે જાણી

ચુક્યા છીયે. પ્રેમના પ્રવાહો પરસ્પર એક સરખા વેગથી અથડાય તો ભરતી ચઢી જાય તેવા ભયથી, કે પછી ગમે તેમ પણ જગતમાં ઘણા ભાગે એવીજ ઘટના બને છે કે એક બીજાને ચાહે છે ત્યારે બીજું પહેલાને ધિક્કારે છે અને બીજું પહેલા તરફ ઢળે છે ત્યારે પહેલું બીજાથી કંટાળે છે. પક્ષાને માટે તો આ વાત આખાદ ખરી પડી. જ્યારે અકબર પક્ષાના પ્રેમનો ભીખારી હતો, તેના પાછળ ઘેલો હતો ત્યારે પક્ષા અકબર પ્રત્યે તિરસ્કારથી જોઈ વેગળી રહેવાને મથન કરતી. અત્યારે પક્ષા અકબરને મળવા આતુર બની છે, ત્યારે અકબર તેને મચક દેતો નથી.

ગમે તેમ પણ સ્ત્રી હૃદય કોમળ અને પ્રેમાતુર હોય છે. તેથી જેમ અકબર પક્ષાનો તિરસ્કાર ગળી ગયો તેમ પક્ષા તેની અરૂચીને સહન કરી શકી નહિ. હવે તેને અકબરને પોતાનો કેમ કરવો તેજ વિચાર થવા લાગ્યો. તેનું કાર્ય તેજ થઈ પડ્યું.

ચંપા પ્રત્યે અકબરને સારું માન છે અને તે ત્યાં કોઈ વખત આવે પણ છે, એ વાત પક્ષા જાણતી હતી; તેથી કદાચ પોતાનું દર્દ ચંપા પાસે કહેવાથી તે વૈદનું કામ કરશે તેમ ધારી એક વખત પક્ષા-ચંપાને આવાસે ગઈ. આ વખતે કમળા પણ ત્યાં બેઠી હતી. ચંપા-કમળા અને બેગમ પક્ષા વખતો વખતના મીલનથી પરસ્પર ગોઠણો થઈ ગઈ હતી. એટલે કોઈને જુદાઈ નહોતી. ત્રણે સખીયો વિનોદાત્મક વાતે ચઢતાં ચંપાએ કહ્યું-“ જુદેન પક્ષા, ગમે તેમ તો તમે ભારતના માલિકનાં રાણી છો. ભલે તેમના જનાનામાં સેંકડો રાણી છે પરંતુ તમે પટરાણી હોવાથી તમારા ઉપર પ્રબળતા હિતનો મોટો આધાર રહે છે તેમાં તો તમે ના કહી શકો નહિ. કેમકે સ્ત્રી એ પુરુષનું અંગ છે. મહાલયનો મંત્રી, જનાનાનું આભુષણ અને ભવિષ્યની પ્રબળો શિક્ષક સીજ છે. આ સઘળી જવાબદારીને ધ્યાનમાં લઈ તમે શાનશાહ દ્વારા ઘણું કામ કરી શકો તેમ છે.

છતાં તમે હાથમાં આવેલી તક ગુમાવીને સદા ઉદાસ કેમ રહો છો ? તે સમજાતું નથી. ”

“ જ્ઞેન ચંપા, તારૂં કહેલું ખરૂં છે, એક શાનશાહના પટરાણી તરીકે હું જનકલ્યાણ કરી શકું તૈમાં ના નથી. પણ જનનામાં વસવા અને સુંદર શણગારથી શોભવા સિવાય પટરાણી તરીકે મારી શું સ્થિતિ છે તે મારૂં અંતરજ સમજે છે. જ્ઞેન, તમે મારા પોતાનાં છો, મને આહો છો, તમારામાં ડહાપણ છે એટલે મારો કોઠો ઠલવી નાખવાને હૃદય ઉભરાય જાય છે. ખરૂં કહું છું કે જ્ઞેન હું પટરાણી નહિ પણ પસ્તાણી છું.—”

આટલું બોલતાં પદ્મા રડી પડી. તેનાથી વધુ ન બોલાઇ શકાયું. હૃદયનો ઉભરો ખાલી કરવા જતાં વાક્ય શક્તિ ગળામાં રૂંધાઈ ગઇ અને પાણી રૂપે થઇને ચક્ષુવાટે બહાર વહેવા લાગી.

ચંપા અને કમળા આ દૃશ્ય જોઇને હેબતાઈ ગયાં. જનનામાં વસનારી શહેનશાહની માનીતી બેગમ સુધી પણ દુઃખ પહોંચી શકે છે તે જોઇને ચંપાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાની તપશ્ચર્યાની એકાંત કસોટીના સમયે બેગમે બાદશાહની ધર્મજ્ઞાસુ વૃત્તિ તરફ શક ભર્યા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તેનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. આ ઉપરથી તેણે માની લીધું કે પદ્માનું શંકાશીલ હૃદય બાદશાહના પ્રેમમાં ઉણપ સમજે છે અને તેથી તેનું હૃદય દુખાતું હશે. આ ઉપરથી બેગમ પદ્માને આશ્વાસન આપતાં ચંપાએ કહ્યું—“ જ્ઞેન, તમારી આ નબળાઈ તમારા ઐશ્વર્યયુક્ત સ્થાનને લજવાવેછે. મને લાગે છે કે બાદશાહની ધર્મ જ્ઞાસુ વૃત્તિથી તમે તેમના તરફ શંકાની નજરે જુઓછો, અને તે શંકાજ તમારા પ્રેમના સંધિ વચે મજબુત દીવાલ રૂપે નડતાં હશે. તમે ક્ષત્રી પુત્રી છો, આર્ય મહિલાનું લોહી તમારી નસોમાં છે. એટલે તમારે આર્ય મહિલાના આદર્શ ધર્મને ભુલી જવો જોઈએ નહિ. શાંત થાઓ. જ્ઞેન શાંત થાઓ. ખાલી મનને દુભાવવાથી તમે તમારા હિતનેજ નુકશાન કરો છો. ”

“તમારી માન્યતા ખરી છે, પણ અત્યારે હું તે પક્ષા નથી. તમે મને તે વખતે જે વાત કરી હતી ત્યારથીજ મેં મારી શંકાઓને કાઢી નાંખી છે. હવે હું તેમને પ્રેમથી ચાહું છું, પરંતુ તેઓજ મારાથી દુર નાસે છે. જ્ઞેન ચંપા, આ હૃદયના ઉંડા દુઃખની કહાણી મ્હારે કે'ને કહેવી? તમેજ કહો કે અનેક વૈભવ, અખુટ સંપત્તિ અને દાસ દાસીઓના ટોળાં છતાં, એમની ઇતરાજ હોય તો પછી મને એ સર્વ શું કામનાં? ” પક્ષાએ અશ્રુ લુતાં પોતાના દુઃખને વધારે સ્પષ્ટ કર્યું.

“ અહીંજ પ્રેમની પરીક્ષા છે, શુદ્ધ પ્રેમના પાઠ શિખવા વિના પ્રેમની પરીક્ષામાં બેસવાથી નાઉમેદજ થવાય. સમુદ્રને પ્રેમ અર્પી તેમાં સમાઈ જતી નદીઓ જ્યારે પુર બહારમાં (જે કાઠામાં) છલકાઈને તેના પતિ (સમુદ્ર) ને મળવા જાય છે ત્યારે સમુદ્ર કંઈ પોતાની મર્યાદા છાંડી ઉભરાઈ જતો નથી, તેનું કારણ તમે વિચાર્યું છે? જો આ વાત તમે જાણશો તો જરૂર તમારી નિરાશા દુર થશે. કારણકે પુરૂષ એ સમુદ્ર છે જ્યારે સ્ત્રી એ નદી છે. ” ચંપાએ બેગમને વાતે ચઢાવી શાંત કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

“ ચંપાજ્ઞેન, તમે પુરૂષને સમુદ્રની અને સ્ત્રીને નદીની ઉપમા આપવાની વાત કરી તે ઠીક છે. પરંતુ તે દૃષ્ટાંતથી તો મને બેવડું દુઃખ થાય છે. છલકાઈ જતી નદીને સમુદ્ર પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી, એક રૂપે કરી નાખે છે. નદી અને સમુદ્ર બે ભિન્ન મટી એક રૂપે થઈ જાય છે, અને મદમાતી નદી સમુદ્રના પ્રેમદાનથી શાંત બને છે. આવી પ્રેમની ઉચ્ચકોટીની કદર મારા જીવનમાં હોય તો પછી મારે રડવાનું શા માટે રહે? જ્ઞેન ચંપા, મને એમની (બાદશાહની) ધર્મજ્ઞાસા માટે લેશ પણ શંકા નથી. હું તેમને અંતઃકરણથી ચાહું છું, મળવાને આતુર છું, હમેશાં તેમની પાછળ ઘેલીની માફક ફરું છું; પરંતુ તેમના દર્શનજ થતાં નથી. તો પછી મારે મારા મહેલે તેમના પધારવાની કે પ્રેમ

અર્થાં બે વચનો સાંભળવાની તો આશાજ ક્યાં રહી? જે સમુદ્ર, નદીને હૃદયમાં આંખી પ્રેમનું આલિંગન આપે છે તેનું દષ્ટાંત આખી બહેન આંખા, તું શું બળતામાં ઘી હોવમા માગે છે? ” પદ્માએ હૃદયનો ઉભરો કાઢતાં પોતાની લાગણીનું ભાન કરાવ્યું.

“ બહેન, સ્વાર્થમાં મોટાઓ પણ ભીંત ભુલે છે તે વાત હવે મને ખરાખર લાગે છે. સમુદ્ર નદીને હૃદય સરસી આંખે છે તે સમજવામાં તમારી ભુલ થાય છે. નદીના પ્રેમમાં મગ્ન થયેલો સમુદ્ર જ્યારે ઉન્હાળામાં તે દેખાતી નથી ત્યારે વિહ્વળ થઈ પોતેજ બળી જવા લાગે છે, ને સૂર્યમાં તપ તપતાં તેના કિરણો દ્વારા પોતાની પ્રિયાની શોધમાં ઉચે ચઢે છે. આ રીતે આકાશે ચઢેલો સમુદ્ર શ્યામ મુખે ચોતરફ દોડદોડ કરી મુકે છે અને પોતાની સાથેની વિધુત રોશની પ્રકટાવી નદીના માર્ગને જોતાં ત્યાં આંખો મીંચીને ઉતરી પડે છે. નદી, સમુદ્રનો અગાધ પ્રેમ જોઈને એકદમ ગતિમાન થાય છે અને પ્રેમની પ્રાસાદીથી મુગ્ધ બનીને ઘેલી થઈ ગયેલી દેખાય છે. પરંતુ પતિગ્રહે જતાં સુકાઈ દુર્ગળ થઈ ગયેલ સમુદ્ર, તેની આ ઘેલચ્છામાં ફરી ન લોભાતાં તેના સામે થાય છે; ઘુઘવાઈ છે, પછાડા મારી પાછી ધકેલે છે. અને જ્યારે તેના શુદ્ધ પ્રેમની ખાત્રી થાય છે ત્યારેજ તેને હૃદયમાં સ્થાન આપી પોતે શાંત બને છે. બેગમ સાહેબા તમે અહીંયાંજ ભુલ્યાં છો.* જે સમયે બાદશાહ તમારા રૂપ-ગુણ ઉપર મુગ્ધ હતા. તમારા માટે દિવસ કે રાત્રીની દરકાર ન કરતાં, તમારો સ્નેહ મેળવવા આતુર હતા, તમારા શબ્દને ઉચકી લેવામાં આનંદ માનતા હતા, ત્યારે તમારા હૃદયમાં પેઠેલા શંકાના શસ્ત્રથી તમે દુર નાસતાં રહી તેમના પ્રેમને શુષ્ક બનાવી મુક્યો હતો. તે વાતનું સ્મરણ કરો. અને તમેજ કહો કે, જ્યાં સુધી તેમની હૃદય વાટીકામાંથી

* વૈશાખ માસમાં સમુદ્ર પોતાની સપાટીથી નીચે જાય છે. અને વર્ષાની શરૂઆતમાં તોફાને ચઢવા પછી આવળુ માસની અંતે શાંત બને છે.

સુકાઈ ગયેલ પ્રેમવૃક્ષને પુનઃ નવપલ્લવિત કરવાને માટે તમે રાત્રી દિવસ શ્રમ કરીને તમારા શંકાતાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પુરું ન કરો ત્યાં સુધી તમે તેવોજ પવિત્ર પ્રેમ-ક્યાંથી મેળવી શકો ? અત્યારે તમારે નિરાશ થઈ અશ્રુ સારવાનો સમય નથી, પરંતુ પતિના હૃદયમાં સુકાઈ ગયેલ પ્રેમ બગીચાને તમારા અખુટ પ્રેમ પ્રવાહથી પાણી પાઈ પાછો કેળવવાનો છે. આ કાર્ય તમે સતત ખંત-શ્રદ્ધા અને લાગણીથી કરતા રહો તો પછી જોશો કે તમે કેટલાં સુખી અને સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાને છો. ” ચંપાએ સમજાવટથી માર્ગ દર્શાવ્યો.

પદ્મા આ વાત સાંભળી પોતાની અશ્રદ્ધા અને અધિરાઈ માટે પસ્તાવા લાગી. પોતે જોઈ શકી કે બાદશાહનો અપૂર્વ પ્રેમ શુભાવવામાં પોતાનીજ ભુલ હતી અને તે માટે તેણે સહન કરવુંજ જોઈએ. અત્યારથી તેણે બાદશાહના સુખ-માંજ પોતાનું સુખ, તેમના આરામમાંજ પોતાનો આરામ માનવાને ધાર્યું; તેમના પ્રેમને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાનો મહાન તપ શરૂ કરવા નિશ્ચય કર્યો અને ચંપાની આ શીખામણુમાટે ઉપકાર માની રાજમહાલય તરફ વિદાય થઈ ગઈ.

કમળા આ વાતચિત પ્રસંગે ત્યાં બેઠી હતી. પરંતુ તે વચ્ચે કંઈ બોલી શકીજ નહિ, પોતે અકબરનો માંદગીમાં પરીચય કર્યો હતો ત્યારે તે તેને પ્રેમમૂર્તિ તરીકે જોઈ શકી હતી, પૃથ્વીસિંહના રૂપે એકાંત કુટીરમાં સત્યપ્રેમી અને કાર્યદક્ષ તરીકે પીછાણ્યો હતો, પરંતુ તેમાંએ પ્રભુપ્રેમની ગંધ હતી. ત્યારે શું તેજ અકબર પોતાની ધર્મપત્નિ પ્રત્યે આટલો નિષ્ઠુર હશે ? એ વિચારે તેને દિગ્મુઢ કરી મુકી હતી. તે પદ્મા અને ચંપા વચ્ચેનો વાર્તાલાપ જેમ જેમ સાંભળતી ગઈ તેમ તેમ તેને નવા નવા વિચાર થવા લાગ્યા. વાતની શરૂઆતમાં અકબર નિષ્ઠુર હોવાનો જે તેને ભાસ થયો હતો તે અંતમાં ઓછો થયો. પરંતુ તેને એમતો જણાયું કે અનેક સ્થાનોમાં પ્રેમ વહેંચી રહેલો અકબર એક સ્થાને પ્રેમનું પુરું પ્રદર્શન

ભરી શકે એ મિથ્યા છે. સ્ત્રી પ્રેમવસ્ત્રનો તાણો છે અને પુરૂષ વાણો છે. એટલે તાણાના દોરમાં એક સરખી વાણાની વણાટ શું થાય-ઠસોઠસ થાય તોજ સુંદર વસ્ત્ર બની શકે-એક-તાર થઈ શકે. આવી સુંદર વણાટ થવામાં તાણાવાણાના પ્રેમ-તાંતુ (સુતર) કાયાં નહિ જોઈએ અને વણકરનું દીલ તેમાં રસબસ થઈ ગયેલું જોઈએ. અકબરનું ચિત સેંકડો સાળો ઉપર વણાટ કરવા લાગી રહ્યું હોય ત્યાં તેનાથી એક સુંદર પ્રેમાંબર વણાઈ જવાની આશા શા કામની ?

અકબર મને ચાહે છે, મારા પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવે છે એ પણ ત્યારે શું આવો વહેંચાએલોજ પ્રેમ હશે કે ? હા, તેમજ. જે પોતાની એક વખતની પટરાણીને પાછી યાદજ કરતો નથી તે હું રાંકની શું સાર કરે ? અમરસિંહ મને ચાહે છે. પરંતુ હું તેમના પ્રત્યે પતિ તરીકેનો પ્રેમ આપી શકતી નથી. માફ હૃદય અકબરની પ્રેમ ચેષ્ટાએ ચોટયું છે પરંતુ તેમાં શુષ્કતા છે. ત્યારે મારે શું કરવું ? જન્મથીજ નીરાધાર થયેલી બાળાના કર્મમાં રાજપત્નિનું સુખ માનવાની કલ્પના કરવી તે મારી ભુલ છે. મારે અકબરની આશા છોડીજ દેવી જોઈએ.

ચંપા અને પદ્માની વાતચિત દરમિયાન કમળા આમ નવી નવી કલ્પના સૃષ્ટિના તરંગોમાં ગોથાં ખાતી બેઠી હતી. તે વિચાર નિદ્રામાં એટલી તો રોકાઈ ગઈ હતી કે, પદ્માના જવાની પણ તેને ખબર રહી નહિ. પરંતુ તુર્ત ચંપાએ “ કેમ કમળા બહેન, તમે અમસ્થાં તો પ્રેમ સુત્રની બહુએ આંટીઓ ઉકેલવામાં રસ લ્યો છો ને આજે તદ્દન મૌન કેમ બેસી રહ્યાં ? ” એવો પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારેજ કમળાએ ચમકીને ચંપા સામે જોયું. તેની વિચારસૃષ્ટિ હવામાં ઉડી ગઈ ને ઠાવકી બની જઈ ખુલાસો કરવા લાગી. “ ચંપા બહેન, હું શું બોલું. તમે તો રોજ મારા પાસે વૈરાગ્યની વાતો કરો છો, અને જાણે સંસારની માયાબળને લેદીને કોઈ સાધવી શિરોમણી સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવ્યાં હોય

તેમ દેખાઓ છે, ત્યારે આજનું તમારું પ્રેમ શાસ્ત્ર સાંભળીને હું તો ઠરીજ ગઈ છું. વૈરાગ્ય શાસ્ત્રમાં આવી રાગની વાતો પણ રહેલી હશે તે તો મેં આજે જ જાણ્યું. હું તો એજ વિચાર કરતી હતી કે આ સઘળા પ્રેમ પાઠો વિજય કુમારે તમને ક્યારે શીખવ્યા હશે ? ”

“ ઘેલી કમળા, તું તો મને પણ ટપી જાય તેવી છો છો ! ” ચંપાએ કમળાના ગાલે ચીટકી ભરી હાસ્ય કરતાં કહ્યું—
 “ એતો અવસરના ગીત કહેવાય; જ્ઞેન, તુંજ કહે કે રાગનો પાઠ લણ્યા વિના વિરાગ તે શેનો હોય ? અને વળી અમારી તો પ્રેમ શાસ્ત્રની વાત હતી. એ પ્રેમના પાઠ તો બધે એ હોય છે. કાયાનો અને માયાનો પ્રેમ કહેવાય છે, તેતો મિથ્યા પ્રેમના ઝાંઝવાં છે. ત્યારે વૈરાગીના પ્રેમ પાઠમાં તો પ્રભુ પ્રત્યેના પ્રેમથી જોડાવાનું હોય છે એટલે તેમાં માયાવી ભયજ નથી. અકબરનો પ્રેમ પ્રકટાયો અને સુકાયો, પદ્માનો પ્રેમ શંકાયો અને પાછો કોળ્યો. એમ વિરાગીના પ્રેમની દિશા ચળ વિચળ નથી હોતી. તે તો ગામમાં કે વનમાં, વસ્તીમાં કે એકાંતમાં, દિવસના કે રાત્રના, ભગૃતિમાં કે નિદ્રામાં એક સરખો રહે છે. એજ પ્રેમની નિશાળ તો અંતિમ વર્ગ છે ને તેમાં પાસ થવા પછી જન્મ મરણના ફેરા ટળી મોક્ષની જ્યોતમાં આ ભટકતા આત્માની જ્યોત મળી જાય છે. ”

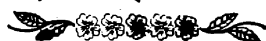
“ ચંપા જ્ઞેન, તમે તો જાદુગરી લાગો છો, ક્યાં ઘડી પહેલાનાં સંસાર પ્રેમના ચિત્રામણને, ક્યાં ઘડીમાં સ્વર્ગ મોક્ષની સફર ? તમે આ શુદ્ધ સાવિત્ર પ્રેમનાં પૂજારી છો, છતાં પદ્મા જ્ઞેનને સંસાર પ્રેમનો પાઠ કેમ લણાવ્યો ? તે તો કહો. ”
 કમળાએ નવી શંકા ઉત્પન્ન કરી પૂછ્યું.

“ દાદરનાં અંદેક પગથીયાં ચઢાય તોજ માળ ઉપર ચઢી શકાય. જોગમ સાહેબા પહેલા પગથિયેથી લપસી પડ્યાં છે. તેને સીધાં ઉપર લઈ જઈ તો ત્યાં સ્થિર ટકી શકે કે કેમ ? તે મને શંકા છે. સ્ત્રીઓને સ્વર્ગિય પ્રેમના

પગથિયે ચઢવા પહેલાં પતિ પ્રેમને જીતવો જોઈએ. સ્ત્રી એ પતિની છાયા છે—ચંદ્રચરી છે. નજીકના નાથને રીજવવાની જો તેનામાં શક્તિ ન હોય તો દુરના નાથને તે કેમ પસંદ કરી શકે ? પ્રભુમાં શુદ્ધ પ્રેમ પ્રકટવો તે કંઈ બાળ ચેષ્ટા નથી તેથીજ ત્યાગીઓના જીવન શિરસાવંધ છે. એ પવિત્ર ભૂમિકામાં પગ મુકવાનો અધિકાર ત્યારેજ મેળવી શકાય, કે જ્યારે હૃદયને ખુણે—ખાંચરેથી પણ મિથ્યા રાગ ભુસાઈ ગયો હોય. સંસારની ક્ષણિક મોહનીમાં ઇન્દ્રજાનુ શુદ્ધ દર્શન થઈ ચુક્યું હોય, તેની જાળમાંથી મમત્વ છુટી ગયું હોય. ખાલી ઉદર ભરવાને મુંડમુંડાવવી કે કંથા ધરવી તે તો પ્રભુના દરબારને છેતરવાની શતરંજી છે. મારી સલાહ શોધવા આવેલી પદ્મા બહેનને હું આગળ ખેંચી જઈને ઉભય બ્રહ્મ સ્થિતિમાં કેમ મુકી શકું ? મેં તો ક્યારનોયે સંસાર રાગને રંગદોળી નાખ્યો છે, છતાં હજી મારા પતિ દેવ મારા પ્રભુ પ્રેમને અ પકવ કહે છે, ને તેથી હું હજી ત્યાગ નથી સ્વીકારી શકી, ત્યાં શાહન-શાહમાં ચકચુર થયેલી પદ્માને હું તે પવિત્ર ક્ષેત્રમાં કેમ ધકેલી શકું ? ”

વાર્તાલાપમાં છેક બપોર ઢળી ગયો તેની ખબર રહી નહિ અને જો વિજય ત્યાં ન આવી ચઢત તો વાતોની ધારા ક્યાં સુધી લંબાત તે કલ્પના કરવી નકામી છે. ચંપા અને કમળા પ્રેમચર્યા કરી રહ્યાં હતાં તેવામાં વિજય ત્યાં આવી ચઢ્યો ને તેણે ચાલતી વાતોમાં ટાપશી પુરતાં કહ્યું “ દેવી, તમે ગેરહાજર વ્યક્તિ ઉપર આરોપ મુકો છો તે શું વ્યાજબી છે ? જે પ્રભુની આજ્ઞાને ચરણે તમારું જીવન મુકવા માગો છો, તે આજ્ઞા ઉઠાવવાને તમારે પહેલાં તૈયાર થવું જોઈએ. કહો જોઈએ, બે ઘડી દિવસ છતાં તમે ભોજન કરી શકો એ માટે રસોઈમાં જોડાવાનો સમય તમે નથી ચુક્યાં ? વાતોના રસમાં કર્તવ્ય ધર્મ ચુકી જવા છતાં તમે તમારા પ્રભુ પ્રેમને પકવ થયેલો માનો એટલે શું મારે તમારી હામાં હા ભેળવી દેવી ? ”

વિજય કુમારના આવવાથી કમળા શરમાઈને ચાલી ગઈ અને ચંપા તેમને વળાવવાનો વિવેક ભુલી, વિજયના બાહુમાં ઢળી પડી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

આહુતિ.

આજે કમળા સવારના બહુ મોડી ઉઠી હતી. કેમકે આગલા દિવસે ચંપાને નિવાસેથી આવવા પછી તેને શાંતિ થઈ નહોતી, અને તેજ વિચારમાં મોડી રાત્રી સુધી નિદ્રા પણ આવી નહોતી. એટલે અસુરે ઉઠવા છતાં નિદ્રાનું ઝેર ગયું ન હોવાથી આંખો લાલ થઈ ગઈ હતી. પોતાના મકાનમાં તે એકલીજ રહેતી હોવાથી પથારી ઉપર જ્યારે સૂર્યના કિરણો આવ્યાં ત્યારે તે બેભાકળી ઉઠીને નિત્ય કાર્યમાં ગુંથાઈ, પણ તેમાં તેનું ચિત્ત ચાંટયું નહિ, ચંપાના સહવાસથી પોતે હુમેશાં સવેળા ઉઠીને ઘર કામથી પરવારી એક સામાયિક કરી લેવાને ટેવાયલી હતી. આજે આટલા કાર્યોથી ફારેગ થવા જેટલો સમય ઉઘમાંજ ખોવા માટે તે કચવાઈ, અને પોતાનું કાર્ય પોતાને આટોપ્યેજ છુટકો છે તેમ સમજી તેણે લથડતે હાથે પણ સાફસુફ અને પાણી ગળવું વગેરે નિત્ય કાર્યોને ઉકેલી મૂકીને સામાયકમાં બેસવાને વિચાર કર્યો. પરંતુ પોતાના ચિત્તને શાંતિ ન હતી, અને જ્યાં ચોકસ સમયનું ઐક્ય કરવા તથા સમ્યક્ ભાવ ધરવાનો છે તેવા સામાયકના કાર્ય માટે જરૂરની સમતા-શાંતિ ન હોવાથી ચંપાને આવાસે જવાને તૈયાર થઈ અને જેવી પ્રવેશ દ્વારા પાસે પહોંચી, ત્યાં શહેનશાહ અકબરને પોતાને આંગણે આવતા જોયા એટલે વિવેકથી કુરનસ બબ્બવી તેમના સાથે મકાનમાં પાછી ફરી.

બાદશાહ કોઈ વખત આ તરફ નીકળી જતાં ચંપા અને કમળાના બખર લેતો હતો એટલે તેમણે એક બેઠકનો ખંડ

આગળના ભાગમાં રાખ્યો હતો. અને ત્યાં સ્વચ્છ બેઠક રાખવામાં આવી હતી. એટલે વિશેષ માર્ગતિતિક્ષાની રાહ ન બેતાં બાદશાહ બેઠકના ખંડ તરફ વળ્યો, ને ત્યાં જઈ ગોઠવી રાખેલ ગાદી ઉપર બેઠો. અને કમળા વિવેકથી નીચું મોં કરી આજ્ઞા ઉઠાવવા સામે ઉભી રહી.

કમળાએ પોતાની આંતરગ્ધાનિ છુપાવવાને ખાત્ર કાળજી રાખી હતી, પરંતુ તેની લાલ આંખો અને ચહેરાની શીકાશ બાદશાહ તુર્ત કળી ગયો હોય તેમ પૂછ્યું—“ કેમ ! કમળા, આજે જ્યારે હું ચાહીને તમને અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે આવ્યો છું ત્યારે તમારા ચહેરા ઉપર ઉદ્વેગ કેમ દેખાય છે ! આમ ઉદાસ છતાં અત્યારમાં બહાર જવાની તૈયારી કેમ કરી રહ્યાં છો ? ”

“ મહારાજ, ગઈ રાત્રે સહેજ મોટે સુવાથી આપને તેમ જણાયું હશે. બાકી શહેનશાહના પગલાં થાય, ત્યારે ઉદ્વેગ તે શાનો હોય ? આપ દયાળુએ હું અનાથને અનેક ભેટ આપી છે, અને વખતોવખત મારી ખબર લ્યો છો. તો પછી એવી કંઈ ભેટની મને ન્યૂનતા રહી છે કે જે મેળવવાને હું કલ્પના કરી શકું ? મારે તો આપની મીઠી દૃષ્ટિ અને પવિત્ર દર્શનનો લાભ છે તે અમૂલ્ય ભેટ છે. કૃપાળુ, મને અહીં એકાંતમાં ન ગોઠે, ત્યારે ચંપાબહેન પાસે જઉં છું; એટલે વિશેષ આનંદ રહે છે. અને અત્યારે પણ નિવૃત્તિ હોવાથી ત્યાંજ જતી હતી. તેવામાં આપના દર્શન થવાથી હું મને ભાગ્યશાલીની સમજું છું. આજ્ઞા હોય તો ચંપાબહેનને આપ હજુરના દર્શનનો લાભ લેવા અહીં બોલાવું. ” કમળાએ લંબાણથી ખુલાસો કરતાં ચંપાને તેડી લાવવાને રજા માગી.

કમળા અહીં એકલી રહેવા આવવા પછી મોટો ભાગ ચંપા સાથે ગાળતી હતી અને વિશેષતઃ બાદશાહની મુલાકાતમાં ચંપા સાથેજ રહેતી. એટલે અત્યારે અનાયાસે ઉપસ્થિત

થયેલ એકાંતનો પ્રસંગ દુર કરવાને તેણે આ વિવેકભરી યુક્તિ કરી હતી, પરંતુ અકબરને તે વાત ન રૂચી હોય તેમ બોલ્યો—“ નહિ, કમળા ! ચંપાને બોલાવવાને તમારે તસ્દી લેવાની જરૂર નથી. તમારા અત્યારસુધીના પરિચયથી હું જોઈ શક્યો છું, કે તમે એક નિરાધાર બાળા છતાં ઉચ્ચકુળની બોલાવનાં છો. કુળ અને જાતિની પરીક્ષા વચને—પંથે અને પડોશે થાય છે. તમે જ્યારથી મને બચાવવા જતાં આડા ઘા જીવ્યા હતા ત્યારથીજ હું તમારી ઉત્તમતા પારખી ગયો છું, અને તમારી માંદગીમાં તથા એકાંત કુટીરમાં રાજપુતટોળી સાથે થયેલા સમાગમથી મારી ખાત્રો થઈ છે કે તમે સદ્ગુણી-સમન્ન અને શાંત સ્ત્રીરત્ન છો. તમે મેદાનમાં આડા ઘા જીવીને મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ આપણી છેલી સભામાં તમે જીવના જોખમે મારો પક્ષ કરવામાં જે બહાદુરી અને લાગણી બતાવી છે, તે સઘળું હું ભુલી જઈ તેટલો બેકદર નથી. તમારા મારા પ્રત્યેના આ સઘળા ઉપકારનો શું બદલો આપવો તેજ હું વિચાર કરતો રહ્યો છું, અને આજે તમારા પાસે આટલો વહેલો આવવાનું પણ તેજ કારણ છે, અત્યારે તમારી અહીં એકાંત હાજરી છે તેથી આ બાબતમાં હું તમારી ઇચ્છા બાંધવા માગું છું. કહો, કમળા ! તમારા ઉપકારના બદલામાં હું તમારી કઈ સેવા ઉઠાવું ? ”

“ પ્રભુ, આમ ઘેલાં કાઠી મને શરમીંદી ન કરો. મેં આપના ઉપર કંઈ પણ ઉપકાર કર્યોજ નથી. છતાં આપ તેમ માનો છો તે આપનીજ મોટાઈ છે. ખરું કહું તો આપેજ મારા પ્રજા ધર્મના બદલામાં મને પૂરા ઉપકાર નીચે દેખાવી નાખી છે. મારી માંદગી વખતે સુશ્રુષામાં આપે જે કાળજી અને ખંત દર્શાવ્યાં છે તેનો બદલો હું મારી જીંદગીભરની સેવાથી પણ વાળી શકું તેમ નથી. આપના શબ્દોમાં અત્યારે દેખા-એલો ભાર અને માન મારી ચોખ્ખતાની હદ ઓળંગી ગયાં છે, ને મને ઉલટાં શરમાવે છે. રંકની કોટે રત્ન ન શોભે, માટે—”

આટલું ખોલતામાં કમળાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તે અકબરના માનવાચક શબ્દોમાં આશંકા થતાં થરથરવા લાગી, પોતાની માંદગીમાં તેનો બાદશાહ પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થયો હતો, એકાંત કુટીરના સમાગમમાં તે પોષાયો હતો અને અહીં ના વસવાટ પછીની મુલાકાતોમાં તે નવપ્રદ્યવિત થયો હતો; છતાં આગલા દિવસની પદ્માની કહાણીના આતાપથી તે છેક સુકાઈ ગયો હતો, તે બાદશાહ ક્યાંથી સમજી શકે ! કમળાના વર્તનમાં આટલું ન ધારેલ પરિવર્તન જોઈ અકબર આશ્ચર્ય પામ્યો. તેના થરથરાટમાં કંઈ દૈવી બળ જોયું. તેના ખરતાં અશ્રુઓ જાણે મોતી ઢળી પડતાં હોય તેમ જોવાયો. અને જો કમળાના પાછળ હઠવાથી ખડખડાટ ન થયો હોત તો, પોતાની પાસેનો રૂમાલ પાથરીને ખરતાં મોતી જીલી લેવા અને તેના ચરણે ઢળી પડવાની ઉતાવળ પણ કદાચ તે કરી નાખત, પરંતુ કમળાના પાદસ્પર્શથી થયેલા અવાજે તેને સાવચેત કર્યો. કમળાની પ્રેમ દૃષ્ટિમાં આ જાદુઈ ફેરફાર કેમ થઈ ગયો હશે ? તે સમજી શક્યો નહિ. તેણે મોતી જીલવાના જામમાં ખીસામાંથી ખેંચી કાઢેલ રૂમાલ કમળા તરફ ફેંકતાં કહ્યું. “ કમળા, આ તું શું કરી રહી છે ? લે, રૂમાલથી તારું મોં ધુઈ નાંખ. રાજપુતોની મંડળીને તલવારની ધારે નથાવતી, અને નેક તથા ટેકને માટે અડગ ધૈર્ય—બળ અને બુદ્ધિ આપનારી કમળા, કદી પણ રડી શકેજ નહિ. કમળા, હમેશની તારી મીઠી વાણી, હસમુખો રોડારો, અમૃત વર્ષાવતાં પ્રેમ નયનો અને ભલભલા રાજકુશળને પણ હંફાવે તેવી વાતોને સ્થાને આ હું શું જોઉં છું ? રાજમહાલયમાં માંદગીના બીછાને તેં અર્પેલ હૃદય, સમય આવ્યે ક્યાં છુપાઈ ગયું ? પૃથ્વીસિંહ તારી કેના મારા તરફના હૃદયોદ્ગારને સ્થાને અત્યારે અશ્રુ અને અધૈર્ય કેમ દેખાય છે ? તારી આ લાગણીઓને માન આપવા, તારા ઉપકારના બદલામાં તને સર્વદા મારીજ કરી લેવાને આજે હું તારે આંગણે આવ્યો છું, ત્યારે તારામાં આ

અજબ ફેરફાર હું કેમ જોઉં છું ? કમળા, સાવધ થા. આજથી તું મહારા હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી થઈ ચુકી છે. મહારા સઘળા વિચારો અને કૃતિનું કેન્દ્રસ્થાન હવે તું જ છે. કમળા, મહારી સાથે એક પ્રેમ ભર્યો શબ્દોચ્ચાર તો કર. ”

કમળાએ ઉચું જોયું અને અકબર પ્રત્યે કંઈકાલે દ્રષ્ટિ ફેંકી. તેના નેત્રમાં હવે અશ્રુનું બુંદ પણ નહોતું.

“ મહારાજ ! ” કમળા ગંભીર સ્વરે બોલવા લાગી.

“ આપ નામવર અમારા શહેનશાહ છો એ વિસરી ગયા કે ? ”

“ હું શહેનશાહ છું એટલે શું મારું પ્રયણ ક્ષેત્રજ ન હોઈ શકે ? કુટુંબ, સ્ત્રી, સ્નેહી અને આત્મજનમાં પણ શું મારે શહેનશાહના સ્થાને રહેવું જોઈએ ? જરા વિચાર કર, મહારું હૃદય હવે તારા હૃદયની સાથે જકાઈ ગયું છે. તું મને ચાહે છે, છતાં મહારી પત્ની થવામાં તને કંઈ અડચણ જણાય છે તે કહી દે. ” અકબરની અધીરાઈ વધી જતાં તેણે પોતાનું હૃદય ઠંલવી નાખ્યું.

કમળાએ પોતાની છાતી ઉપર હાથ સુક્યો. મનમાંનો વિચાર બહાર નહિ દર્શાવવાની તેની ઇચ્છા હતી. પરંતુ અંતે તેના મોંમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા “ પણ-પણ-પક્ષા ”

સર્પદંશ થયો હોય તેમ ચમકીને અકબરે પ્રતિધ્વનિ કર્યો. “ પક્ષા ! પક્ષા ! તેનું શું ? ”

“ હા; ” કમળા પુનઃ બોલી “ પક્ષા આપની પટરાણી છે. એટલે મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ પ્રવાહ તેમના તરફ વાળવાને હું પ્રાર્થના કરું છું આપના પ્રત્યેનો મહારો પ્રેમ અમર્યાદિત છે એ ખરું. પરંતુ આપની અને મહારી પરિસ્થિતિ વચ્ચે આકાશ જમીનનું જે અંતર રહેલું છે તે હું પૂર્ણપણે જાણું છું. આપ સાર્વભૌમ ભૂપાલ છો, અને હું એક ભિખારિણી છું. મહારાં માત પિતા કોણ છે તે પણ અદ્યાપિ હું જાણી શકી નથી. આપની પત્ની બનવાથી હું સુખી થઈશ, પરંતુ મહારી ખાતર હું આપને ઉચ્ચ સ્થાનેથી બ્રષ્ટ થયેલા જોઈ શકીશ નહિ. કમ-

ળા નામની એક અજ્ઞાત જ્ઞાતિની છોકરીના પ્રાણનાથ સમ્રાટ અકબર ! ના, ના ! કાલત્રયે પણ એમ બની શકનાર નથી ! તમારા મુખ દર્શનથી મારી અભિલાષા પૂર્ણ થઈ છે. હવે તમારી સાથે લગ્ન કરીને હું આપને કલંકિત નહિ કરું. આપના ઉચ્ચસ્થાને આપ અચલ વિરાજી રહો ! આપ બ્રહ્મ ન થાઓ એજ મહારા પ્રેમની આહૂતિ છે. જો મહારાથી આટલો અંશે આત્મસંયમ ન થઈ શકે તોપણી મહારો પ્રેમ સાત્વિક નજ ગણાય ! ”

બાદશાહ કમળાની આ વેગભરી વાણી સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયો, તેનાથી વધારે બોલી શકાયું નહિ, તેણે ખિન્ન વદને મુશ્કેલીથી કમળાને પૂછ્યું.

“કમળા ! તું મને સદા આમ દૂરજ રાખીશ કે ? ”

“હા; તેમજ. પરંતુ હું નિરંતર આપની નજીકમાં રહીશ. શરીરથી જેટલી દૂર તેટલીજ અંતરથી નિકટ રહીશ. જો કે આપ મહારાથી વિલકત હશે તથાપિ આપના વિચાર, આપનાં મનોભાવ, આકાંક્ષા અને આપના આત્માની સાથે રહેનારું મહારું એક્ય નિરંતર અલગ રહેશે. ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખીને આપણે નિરંતર આપણું જીવન પવિત્ર રાખવું જોઈએ. આપણા પ્રેમને કલંકિત ન થવા દેવો જોઈએ. બાદશાહનામવરના જનાનખાનામાં સેંકડો સ્ત્રીઓ છે, તેજ પ્રમાણે હું એક વધારે થઈશ તેથી વિશેષ શું છે ? આપનો પ્રેમ જો નિર્મળ લાગણીવાળો હોય, તો આ વાત પુનઃ નહિ છેડવા હું વિનંતી કરું છું.” કમળાના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતા હતા, ત્યારે તેના નેત્રોમાં અગ્નિ ઝરતો હોય તેમ દેખાતું હતું.

બાદશાહ આ દૃશ્ય જોઈને વિચારમાં પડી ગયો, કમળાના સતિત્વની પ્રભામાં તે અંતર્મુગ્ધ ગયો હોય, તેમ તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો. અને અહીંથી નીકળી જવાનો નિશ્ચય કરી ઉભો થતાં બોલ્યો. “કમળા, મારો ઉદ્દેશ તને સુખી કરવાનો છે. એટલે જ્યારે તું મારા સાથે સ્નેહલગ્નની ગાંઠ બાંધવા ખુશી

નથી, તો તે માટે મારે હઠ કરવાની જરૂર નથી. તું નિરાધાર છે, છતાં તારૂં આરિત્ય ઉચ્ચ છે; એટલે તારી જાતિ માટે મને હલકો પડવાનો ભય નથી. જો તું મારી પ્રતિષ્ઠાના રક્ષણ માટેજ આત્મસંયમ આદરી રહી હો, તો તે ભીતિ કાઢી નાંખજે. અને જો હજી પણ તારૂં હૃદય મારા પ્રત્યે ખેંચાય તો વિના સંકોચે યાદ કરજે. તું બાળા છે, એટલે એકાંત જીવનનો ભય દૂર કરવા, તારા સ્ત્રી જીવનને સંરક્ષિત કરવા તથા સંસાર યાત્રાનો સાથી શોધવાની તને જરૂર પડશેજ. આ પ્રસંગે તારા મનને ફરી પુછી જોજે. અને જો તે સ્થાન માટે અકબર તને વિશ્વાસ પાત્ર જણાય તો બોલાવજે. હાલ તો જઈ છું.” આટલું કહી અકબર ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

*

*

*

અકબર બહાર ગયો. ત્યાં સુધી કમળા તેના પાછળ જોઈ રહી, પરંતુ તે દૃષ્ટિથી દૂર થયો એટલે તેનો આવેગ ખસી ગયો. તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. આખોમાં અશ્રુધારા વહેવા લાગી અને કપાળે હાથદર્ધ શૂન્ય અવસ્થામાં ખેંચી ગઈ.

પવનની કેટલીક લહેરીઓ પસાર થઈ જવા પછી જ્યારે તે સચેત થઈ, ત્યારે લગભગ દિવસનો પ્રથમ પ્રહર વીતી ગયો હતો. અસ્વસ્થતામાં વિખરાઈ ગયેલા વાળ સમા કરી તે ઉઠી, અને ગઈ ગુજરી ભુલી જઈ રસોઈમાં જોડાવા ધાર્યું. પરંતુ તેની ભુખ મરી ગઈ હતી. ઉત્સાહ મંદ પડ્યો હતો અને ચિત્ત વ્યગ્ર બન્યું હતું; તેથી રસોઈ કરવાનું માંડીવાળી ચોરડામાંજ ખેંચી રહી.

અકબર આટલો ઉતાવળો તેના શબ્દને માન આપી ચાલ્યો ગયો તેથી તેને આશ્ચર્ય સાથે માન ઉત્પન્ન થયું. તેણે વિચાર્યું કે—“ ભારતનો સરદાર ધારે, તો મને ક્ષણ માત્રમાં પોતાને આધીન થવાને ફરજ પાડી શકે તેમ હતું. વાંચી અત્યારે તો તેની મદદ અને સ્હાનુભૂતિ ઉપરજ મારૂં જીવન છતાં કેવળ મારી લાગણીને માન આપીને

તે ગયા, ને મારા ક્રોધ ભર્યા શબ્દો સામે સહેજ પણ રોશ ન દર્શાવતાં જતાં જતાંએ મને મારી રિથતિનું ભાન કરાવી, વિચાર કરવાની તક આપી, એ તેમની સર્જનતા જોતાં પદ્મા તરફની તેની અરૂચિ માટે તેને દોષિત સમજવામાં શું ભુલ થતી નહી હોય ? અકબરનો પ્રેમ વહેંચાએલો છે તે ખરું, પરંતુ તેથી તેના મારા પ્રત્યેના સદ્ભાવમાં કંઈ ઉણપ દેખાતી નથી. પદ્મા કહેતીજ હતી કે એક વખત જ્યારે અકબર મારા પાછળ દિવાનો હતો ત્યારે હું તેનાથી દૂર નાસતી હતી. તેમ હું પણ તેના-પ્રેમને ઠાકર મારી પદ્માની સ્થિતિમાં મુકાઈ છું. પરંતુ હવે શોચ શું કામનો ? પદ્મા અંતે અકબરના પ્રેમને શોધે છે, તેના પાછળ ઝુરે છે, પોતાની ભુલને માટે પસ્તાય છે, છતાં તેવી ભુલ મેં કરી. કદાચ હવે તે ભુલ માટે હું પસ્તાઉં, તો પણ લાલ શો ? એક પરિણિતા સ્ત્રી તરીકે પદ્માને હજી પણ શહેનશાહને રીઝવવાનો અવકાશ છે, ત્યારે મારે તે અવકાશજ ક્યાં છે ! તે જતાં જતાં પણ વિચારવા અને યોદ્ધાવવાથી આવવાને વચન આપી ગયેલ છે; પરંતુ તેમ કહેવરાવવાને મારો અધિકાર શો ! કંઈ નહિ. હું વિરાગી જીવનમાંજ સંતોષ માનીશ. સંસારના માયાખંધનોમાં મારે મોહ શામાટે રાખવો જોઈએ ? માયાવી પ્રેમના ક્ષણિક મુખોને માટે મારું જીવનહું પરતંત્ર નહિજ થવા દઉં.”

આટલી વિચારમાળના અંતે તેનામાં કંઈ નવું બળ આવ્યું હોય તેમ બેઠી થઈ ગઈ. પણ તે નવું બળ ક્ષણમાત્ર પણ ટકી શક્યું નહિ, ઘડી ઘડી એકાકી જીવનમાં ભોગવવી પડતી મુશ્કેલીઓ અને નિરાશા તેની આંખ સામેતરી આવ્યાં. અકબરના છેલા શબ્દો તેની સામે ખડા થઈ ગયા, ને તે બંધે વાંચતી હોય તેમ બોલી—“તું બાળા છે, એટલે એકાંત જીવનનો ભય દૂર કરવા, તારા સ્ત્રી જીવનને સંરક્ષિત કરવા તથા સંસારયાત્રાનો સાથી શોધવાની તને જરૂર પડશેજ” બાદશાહના જતી વખતના આ શબ્દો તે ફરી ફરીને બડબડવા લાગી. વળી પાછો વિચારનો વેગ વધી ગયો. હવે તેને

એક નવો પ્રશ્ન ઉભો થયો કે શું સ્ત્રીઓથી સાથી વિના સંસાર રથ નહીં ચલાવી શકાતો હોય ? શું સ્ત્રીઓનું એકાંત જીવન ભયમાં છે ? અને તેને રક્ષણની જરૂર છે ? બાદશાહની આ વાત જરૂર વિચારવા જેવી છે. જો મને પતિનું છત્ર હોત તો બાદશાહ મારા પ્રેમની યાચના નજ કરી શકત. જો હું નિરાધાર ન હોત તો અમરસિંહના ઉપકાર નીચે મારે ન દબાવું પડત. ”

કમળાને પોતાની નિરાધાર અવસ્થા અને કુમારી જીંદગીનો ભય ખુલ્લો દેખાતાં મગજ ભમવા લાગ્યું. અમરસિંહનું નામ-સ્મરણ થતાં તેના રોમેરોમ કંપી ઉઠ્યાં. તેના પ્રેમમાં રહેલી સ્વાર્થની ગંધ અને તેના અંગે પાથરેલી જાળનું સ્મરણ થતાં તેનું ચિત્ત સ્થિર રહ્યું નહિ. જાણે તે અમરસિંહને ત્યાં ઉભેલો જોતી હોય તેમ ઘેલાં કાઢવા લાગી. અને અમરસિંહને પોતાની સામેથી હાંકી કાઢતી હોય તેમ ક્રોધથી બોલી— “ જા-જા અમરસિંહ, મારા ઉપરના તારા ઉપકારને ભુલી જઈને હું તને વધારે કહી શકતી નથી, પરંતુ કમળા કદી પણ પ્રપંચી પ્રેમને તાબે થાય તે આશા છોડી દે. અકબરે તારી નીચ ચુક્તિઓ જાણવા છતાં તે ભુલી જઈ વેરનો બદલો ઉપકારથી વાળ્યો છે તે યાદ કર. કમળા નિરાધાર છતાં તારા જેવી કૃતદિન કે વિષયાંધ નથી. જે અકબરના પ્રેમનું બલીદાન આપી શકે છે તેના સામે તારો આ પ્રયત્ન શું કામનો છે ? — ”

આટલું બોલીને મૌન રહી. તેની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. પોતાની સ્થિતિ કે શરીરનું ભાન ભુલી ગઈ હતી. તે અમરસિંહને અહીંથી કાઢી મુકવા જતી હોય તેમ સિંહણની પેઠે ઉછળીને સામે દોડી અને સામેની દીવાલ સાથે અથડાઈ બેભાન ધરણી ઉપર ઢળી પડી.

કમળા પડી તે પડીજ. તે પછી તેનો એકપણ અવજ કે ચેષ્ટા જોવાયાં નહિ. પણ આજે કમળાને ન જોવાથી ચંપા ખપોર પછી જ્યારે તેને બોલાવવા આવી ત્યારે કમળાનો નિર્જીવ દેહ જોઈ તે હેબતાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અકબરની જીવદયા.

કમળાના મરણના ખબર ખાદશાહને, આખ્યા ત્યારે તેના હૃદયને સખત આઘાત થયો. તે કમળાની ટેક અને મનોનિશ્ચયની પ્રશંસા કરતાં જીવનની ક્ષણિક ઘટનાના વિચારમાં ઉતરી ગયો. સવારના વાતો કરતી કમળા સાંજ પહેલાં ખુદાના દરબારમાં ચાલી ગઈ, એ ઘટનાએ તેના હૃદયને જીવનની ક્ષણભંગુરતાનું જ્ઞાન કરાવ્યું. અત્યારે તેને રાજમહાલયના વૈભવોમાં આનંદ જોવાયો નહિ. જીવને કંઈ ચેન પડ્યું નહિ. તેથી ધાર્મિક ચર્ચા કરવાને તે અબુલફઝલ પાસે જવા નીકળ્યો.

ત્યારે અકબર અબુલફઝલના આવાસે ગયો ત્યારે અબુલફઝલ શ્રી હીરવિજયસૂરિ સાથે જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરી રહ્યો હતો. ખાદશાહને આવતાં જોઈ અબુલફઝલ ખારણા સુધી સામે ગયો, ને માનપૂર્વક આવકાર આપ્યો. ખાદશાહ એકાએક આચાર્યશ્રીને ત્યાં આવેલા જોઈ બહુ ખુશી થયો, અને પોતાના ઉદ્દેશમાં જે આશ્વાસનની તે આશા રાખી રહ્યો હતો; તેવે વખતે સૂરિજીના અબજુયા સમાગમથી તેમને ઊંચડી શાંતિ મળતાં મન ઉપરનો ભાર ઓછો થઈ ગયો. હોય તેમ ઉચિત આસને બેસતાંજ કહ્યું. “ અબુલફઝલ, સૂરિજી મહારાજ અંહી પધારવા છતાં તમે મને ખબર કેમ કર્યા નથી ? ”

“ જહાંપનાહ, મહારાજશ્રી આજેજ આગ્રેથી પધાર્યા છે. આ ખબર હું આપને જાતેજ કહેવા આવવાનો હતો, પરંતુ જ્ઞાનગોષ્ઠિમાં ઉઠી શકાયું નહીં, તેટલામાં આપ હજુરના મુખારફ કદમ અહીંજ થવાથી હું ઠપકાને પાત્ર ઠરું છું. અને તે ભુત્ર માટે માફી ચાહું છું ” અબુલફઝલે ખબર નહિ અપાયાનું કારણ જણાવતાં કહ્યું.

“ મહારાજ, આપ અહીંથી અત્રા તરફ પધારવા પછી આપના કિમતી બોધ માટે માફ મન ઘણી વખત આતુર

બન્યું છે. મારા જીવનક્ષેત્રમાં અનેક પ્રસંગે ધર્મખોધ માટે આપના જેવા નેક ફકીરની બહુ જરૂર જણાય છે. માટે આપ અહીંજ હુમેશાં રહો તેમ ચાહું છું. શું આપને અહીં વસવામાં કંઈ અગવડ જણાય છે ? કૃપા કરી આપને જે કંઈ અડચણ પડતી હોય તે જણાવશો, તો હું તેને દુર કરવાને પ્રયત્ન કરીશ” અકબરે હીરવિજયસૂરિને વિનય ભાવે પૂછ્યું.

“ નહિ, બાદશાહ અમારે સાધુને જગતની કોઈ જાંબળ આડે આવી શકતી નથી. તો પછી તમારા પાસે રહેવામાં કંઈ અગવડો નડતી હશે તેમ આપે માનવાને કે ચિંતા કરવાને જરૂર નથી. પરંતુ અમારે એકજ સ્થળે સ્થિરવાસ કરવાની અમારા ધર્મમાં મના છે* અમારે ઘરબાર કે સગાં સંબંધીનો સ્નેહ ક્ષણિક અને માયાવી જાણીને ત્યાગવા છતાં ઇતર વસ્તુમાં મમત્વ શા માટે જોઈએ ? અમારું કામ તો ભૂતમાત્રથી નિરાળા રહી આત્મકલ્યાણ સાધવાનું છે, ને તેમ કરતાં બની શકે તેટલું જનકલ્યાણ કરવાનું છે. તો પછી અહીં સ્થિર રહેવું, તે અમારા આચાર બહારની વાત છે. આપજ વિચાર કરો, કે મારા અહીં નિત્યના વસવાટથી તમારા સાથે રાગ વધે, તમારા બહુ માનથી મદને અવકાશ રહે અને સ્થિર શાંતિથી પ્રમાદ ઘર કરે; એટલે અમે જે જે શત્રુઓનો નાશ કરવાને સાધુ યજ્ઞ છીએ તેજ બંધાઓને અમે હાથે કરીને નોતડું કેમ આપી શકીએ ?

અમારે તો હિંસા, મૃખાવાદ, ચોરી, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહથી દુર રહેવાનું છે. રાત્રીભોજન ન કરવું, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, અને ત્રસ જીવોને તકલીફ ન પડે એ અમારે જોવાનું છે. રાજાપીંડ અમારે ન કલ્પે, તો રાજાનો પ્રેમતો ક્યાંથીજ કલ્પી શકે ? કાંસા કે ધાતુપાત્ર, પલંગ એવા મોહના કે આરામના સાધનો અમારે શું કામનાં ? ગૃહસ્થના ઘરે પણ

* આ ગ્રાંથમાં ઋષભદાસ કવિએ લખ્યું છે કે:—

સ્ત્રી પહિયર વર સાસરઈ સંયમિયા સહિવાસ;
એ ત્રિણે અલપામણાં, જે મંડઈ ચિરવાસ.

નિવાસ કરવાનો અમારે માટે નિષેધ છે, ત્યાં માયા બાળમાં સંપડાવાની વાતજ ક્યાં રહી ? સ્નાન શણુગાર પણ અમને તો નિરર્થક છે. પ્રભુના દરબારમાં બાદશાહ અને ફકીર, અમીર અને ગરીબ સૌના માટે એકજ ઇન્સાફ છે. ત્યાં સંસારની સાહેબી કે સત્તાને માન અપાતું નથી, પરંતુ કર્મનો ઇન્સાફ થાય છે. એ નેક અદાલત પાસે જવાબ આપવા માટે આત્માને ચેતતો રાખવો એ અમારી ફર્જ છે. બીન ભરૂંસાદાર જીંદગીના એશ આરામમાં ફસાઈ જનારાઓને જગાડવા એજ અમારો ધર્મ છે, એટલે અહીં મારાથી સ્થીરવાસ કરી શકાય નહિ. ” શ્રી હીરવિજય-સૂરિએ પોતાને અહીંથી વિહાર કરવાનું કારણ સમજાવ્યું.

“ મહારાજ, જીંદગીનો ભરોસો નથી, એ વાત મને બરોબર સમજાઈ છે. પરંતુ અત્યારે એક પાલખીમાં બેસે અને બીજે પાલખી ઉપાડે તેમ જે જગતમાં જોવાય છે, તેવા અમીર અને ગરીબનો એકજ ઇન્સાફ ખુદાના દરબારમાં કેમ હોઈ શકે ? ” બાદશાહે શંકા કરી.

“ રાજન્, અહીંજ સંસારમાં ભુલાવો છે. ભૂત માત્રની પીછાણ કરનારા યોગીઓની સ્થિતિજ તે વાત સમજી શકે છે. તમે ધર્મના જ્ઞાસુ છો, તેથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવા જેવી છે. જગતમાં લોકો દરેક સારા કાર્યો કરતાં નથી. એટલે જે જેવાં કાર્ય કરે છે, તેને તેવાં ફળ ભોગવવાં પડે છે. બાજરો વાવનાર મકાઈ મેળવી શકે નહિ. તેમ દુઃખ આપનાર સુખની આશા રાખી શકે નહિ. આ વડેવારનો ન્યાય છતાં લોકો આ વાત સમજતા નથી. અમીરો આગલા સત્કાર્યના બદલામાં પાલખીએ બેસે છે, તે પોતાના કાર્યનો બદલો મેળવે છે. પરંતુ તે સત્કાર્યનો બદલો મેળવવામાં આનંદમાની જો નવું વાવેતર સાડું ન કરે તો પછી તેને નવો પાક ક્યાંથી મળી શકે ? જગતના પ્રાણીમાત્રમાં એક સરખી પંકિતના જીવો કર્મનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે. પછી તે મનુષ્ય રૂપે રહીને ભોગવતા હોય, કે હરીણ, રોજ અથવા કીડી, મકોડીના સ્ત્રાળ દેહમાં

વસતા હોય. એટલા માટે સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ રાખવો એ દયાધર્મનું પહેલું ફરમાન છે. ” શ્રી હીરવિજયસૂરિએ ખુલાસો કર્યો.

“ શું હરીણ, રોજ જેવા પ્રાણીનાં પણ એકજ પ્રકારના જીવન હશે ? ” બાદશાહે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું. “ યા અઢલાહ, આ વાત બહુતાં મને બહુ દુઃખ થાય છે. જગતની સર્વે લીલા એ ખુદાની નવાજેશ છે, એમ તો મને પણ થતું હતું. પરંતુ તેમાં મારાપણું કે ભુતદયા વિના મેં અનંત જીવોને આ હાથથી મારી નાખ્યા છે. શોભાને ખાતર સેંકડો પ્રાણીનો પ્રાણ લીધો છે. એના માટે ખુદાના દરબારમાં હું શું જવાબ દઈશ ? ”

“ રાજન, પશ્ચાતાપ એ ભુલનું પ્રાયશ્ચિત છે. તમારા માટે હજી વખત ગયો નથી. તમે સેંકડો પ્રાણીને જીવત દાન આપી તમારી ભુલનો બદલો વાળી શકો તેમ છે. આગાના મારા સંદેશાને માન આપી તમે ત્યાં અમારા ગયા પશુસંદુના દિવસોમાં જીવહિંસા બંધ કરવાને ફરમાન કર્યું હતું, તેથી સેંકડો પ્રાણી બચી ગયાં હતાં. એ રીતે તમારી એક આજ્ઞા લાખો પ્રાણને જીવાડી શકે તેમ છે. ડાખરના તળાવમાં થતી હિંસા તમે ક્ષણ માત્રમાં અટકાવી, લાખો જીવોનું રક્ષણ કરી શકો તેમ છે. તમારી વિશાળ હકુમતમાં હિંસા અટકાવીને ભુતદયા ફેલાવી શકો તેમ છે. માટે શોય ન કરતાં ભુલ સુધારવામાંજ જીવનની સાર્થકતા છે. ” આચાર્યે દયાનો માર્ગ દર્શાવ્યો.

“ અબુલફઝલ, સૂરિજીના આ બોધથી મને મારા પાપ ધોષ નાખવાનું સુઝ્યું છે. આ દયાળુ ફકીરના ઉપકારનો બદલો આપણે કેમ વાળી શકીશું, તે સમજતું નથી. ખરેખર ભગદુર છે. લોકો તેમને તેવી રીતે ઓળખે, માટે હું તેમને બહેરમાં ‘ જગતગુર ’ નું બિરૂદ* આપવા ઇચ્છું છું.

વળી ડાબરના તળાવની હિંસા બંધ થાય તથા મારી હુકુમતમાં લોકો જીવહિંસા ન કરે તેવા ફરમાનો અત્યારેજ કાઢવાની જરૂર લાગે છે. માટે પહેલાં તે કામ તમે હાથમાં લ્યો. મારી પ્રજાને અનાજની ખોટ નથી. એક રૂપીયામાં અગીયાર હજાર તોલા બાજરી અને સાડા આઠસો તોલા ઘી મળે છે. દુધ તો એક દોકડામાં એક શેર વેચાય છે; તોપછી જીભની લાલચ, કે મનના શોખને ખાતર બીજાનો પ્રાણ હરી લેવાય તે મને બીનજરૂરી લાગે છે. માટે તેવી હિંસા સત્વર બંધ થવી જોઈએ ” અકબરે અબુલ-ફઝલને ફરમાવ્યું.

અબુલફઝલે ત્યાંજ અહિંસાનું ફરમાન બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે લખવું શરૂ કર્યું. તેમાં હાલના અને ભવિષ્યના હાકેમો, જાગીરદારો, કરોડી અને સુબા તથા મુસદ્દીઓને અનુલક્ષીને ગાય, ભેંસ, આખલા તથા પાડાને બીલકુલ ન મારવા તથા વર્ષના લગભગ ઘણા દિવસો સુધી હિંસા બંધ કરવાને ફરમાન લખી તેના ઉપર મહોરછાપ નાખી. અને તેની પાંચ નકલો કરાવી એક ગુજરાત અને સોરઠમાં, બીજી દીલ્હી ફતેહપુર જીલ્લા માટે, ત્રીજી અજમેર નાગપુર, ચોથી માળવા અને દક્ષિણ તથા પાંચમી લાહોર અને મુલતાન તરફ મોકલવા ફરમાવ્યું. તથા મુળ લેખ થાનસિંહ મારફત સૂરીજીને માન પૂર્વક પહોંચાડવા જણાવ્યું.

હવે બાદશાહે હીરવિજયજી સૂરીને ઉદ્દેશીને નમ્ર ભાવે કહ્યું:—“ મહારાજ, આપના બોધથી મારા હૃદયનો ભાર ઓછો થઈ ગયો છે. આપના આવા અનેક ઉપકારના બદલામાં હું આપને માટે કંઈ કરી શકતો નથી. માટે અન્ન પણ આપ સ્વીકારી શકતા નથી, પરંતુ આપ જ્ઞાનના સાગર છો અને જ્ઞાન એ આપનો સાથી છે, તો મારા પાસે પદ્મસુંદર નામના એક યતિ પાસેથી મળેલો જ્ઞાનભંડાર સાચવી રાખેલ છે તે આપ સ્વીકારશો, તો મારા મનને આનંદ થશે. ”

“રાજન, અમારાથી ઉચકી શકાય તે કરતાં વધારે પુસ્તક કે કંઈ ઉપાધિ અમે રાખી શકતા નથી. પુસ્તકો એ જ્ઞાન છે તે ખરું, પરંતુ તેમાંએ અમારો મોહ સ્થાપવો તે ત્યાગને લક્ષણનારું છે. માટે એ સંગ્રહ હું જોવાનો લાલ લઈશ પરંતુ મારે તે રાખી લેવાની જરૂર નથી.” સૂરીજીએ આચાર સમજાવ્યો.

સૂરીજીના આ જવાબથી બાદશાહને સંતોષ વળ્યો નથી તેમ અબુલફઝલ સમજી ગયો, તેથી તે વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. “સૂરી મહારાજ, આવા ઉત્તમ જ્ઞાનના ગ્રંથોને યોગ્ય પાત્ર વિના ખીજીને બતાવવા તે પણ નકામા છે. એટલે જો આપ તેને નહિ સ્વીકારો, તો આટલા વખતથી ભંડારમાં પડી રહેલા ગ્રંથો પછી શું કામના ? આપ જેવા પાત્રના હાથમાં તે વસ્તુ મુકાવાથી જરૂર લાભનું કારણ થશે; અને નામવર બાદશાહની એક માગણી સ્વીકારવાથી તેમને પણ ખુબ સંતોષ થશે. માટે કૃપા કરી આ વાતમાં આનાકાની છોડી દેવા મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.”

શ્રી હીરવિજયસૂરિએ અંતે તે ગ્રંથ ભંડાર એવી રીતે સ્વીકારવાને જણાવ્યું કે-“ભલે, એ ભંડાર હું સ્વીકારીને થાનસિંહને વ્યવસ્થા માટે સોંપીશ અને તે આગ્રામાં શહેનશાહ અકબરના નામથીજ તેનો લાલ સર્વ કોઈ લઈ શકે તેમ ખુલો મુકવામાં આવશે.”

આ યોજનાથી બાદશાહને ખેવડો સંતોષ થયો અને સૂરિ મહારાજની નિઃસ્વાર્થવૃત્તિ માટે પ્રશંસા કરતાં સૌ છુટા પડ્યા.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

સ્નેહ સંધાન.

કમળાના અચાનક મરણ થવાના ખબર પકાને પણ મળ્યા હતા. તેને એ ખબર નહોતી કે આગલા દિવસની હકીકત જાણીને કમળાએ પકાના પ્રેમને પુનઃજીવન આપવાની યાચના સાથે પોતાના પ્રેમની આહુતિ આપી છે. તે નહોતી જાણતી કે આ મરણ એ પકાના પ્રેમયજ્ઞમાં કમળાનું થયેલું બલીદાન છે. તો પણ એક સખીતરીકે આ ખબરથી તેને દુઃખ થયું. બાદશાહની ઈતરાજી વચ્ચે આશ્વાસનનું એક બારણું બંધ થયું તેટલું તો તેને જરૂર લાગી આવ્યું. અને તેના ગુણ-સ્મરણની ધૂનમાં નિદ્રા પણ આવી નહિ. લગભગ અર્ધરાત્રિ પસાર થવા છતાં તેની આંખો ન મળવાથી તે બેઠી થઈ, ને દાસીને બુમ મારતાં કહ્યું “ જીલેખાં ! ”

દાસી જીલેખાં ત્યાં પકાની પથારી નજીકજ બેસી રહી હતી, તે બેઠી ઉઠી. “ જી, બેગમસાહેબા ! કેમ આપની નીંદ ઉડી ગઈ છે ? કંઈ આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો. ”

“ બાદશાહ હજુરની સ્વારી મહેલમાં છે કે ? ” પકાએ પૂછ્યું.

“ નહિ, હુમણાંજ પહેરેગીરથી મેં જાણ્યું છે કે નામવર બાદશાહ હજુ મહેલમાં પધાર્યા નથી. ” દાસીએ ખુલાસો કર્યો.

પકા પુનઃ પથારીમાં પડી-પડી વિચાર કરવા લાગી. “ અનંત સત્તા અને વૈભવ છતાં બાદશાહ જરૂર આજકાલ બિન્ન રહે છે. તેઓ હુમેશાં મોડી રાત્રી સુધી, કે કોઈવાર આખી રાત્રી મહેલમાં પધારતા નથી, તો પછી મને નહિ મળી શકવામાં તેમને દોષ દેવો એ મારી ભુલ છે. મારો જેમ તેના સુખ વૈભવમાં ભાગ છે, તેમ તેમના દુઃખ કે ચિંતામાં પણ મારે ભાગ આપવો

એ મારી ફર્જ છે. તેઓ રાત્રી દિવસ ચિંતા વેઠીને સુખે નિદ્રા પશુ ન દ્યે, અને હું શાંતિથી બેસી રહું, તો પછી મારો સ્ત્રીધર્મ ચુકું છું. હું તેમની સહચરી સેવિકા કે અર્ધાંગના ત્યારેજ હોઈ શકું, કે તેમના સુખે સુખી, ને તેમના દુઃખે દુઃખી થતી હોઈ. આજથી મારે તેમના આરામ વિનાનો આરામ નક્કામો છે. હું તેમને પગે પડીને પશુ તેમની ચિંતા બાણી લઈ, તેમનો ભાર ઓછો કરવામાં મારો પ્રાણુ આપીશ, ત્યારેજ મને શાંતિ થશે.” આટલો વિચાર થતાં તે ઉઠીને કપડાં સમાં કરવા લાગી.

રાણીને એકાએક આમ તૈયારી કરતાં જોઈ જુલેખાં આશ્ચર્ય પામી. અને ઘુટણીએ પડી અરજ કરવા લાગી—“નામવર મહારાણી, અત્યારે અર્ધરાત્રિએ આ શી તૈયારી કરો છો ? આપ આરામ દ્યો. નહિતો સવારના તબીયત બગડી જશે. આપનું શરીર આટલું બધું ચિંતામાં સુકાઈ ગયું છે, તેમાં ઉબગરા કરવાથી વધારે નુકશાન થવાનો ભય રહે છે. માટે આપ સુઈ જાઓ, હું આપની ચરણચંપી કરું છું.”

પદ્માએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ, પરંતુ અત્યારે ક્યાં જવું, તે નહિ સુઝવાથી પાછી પથારીમાં પડી. એટલે જુલેખાં તેની સારવાર કરવા લાગી; અને પંખો લઈને વાયુ ઢોળવા લાગી. શારીરિક અને માનસિક નિર્બળતાને દીધે થોડીવારે રાણીની આંખો મિચાઈ, એટલે જુલેખાંએ તેના અંગપર એક શાલ ઓઢાડી દીધી.

પદ્માની આવી સ્થિતિ શાથી થવા પામી હતી તે ચતુર જુલેખાં જાણતી હતી. તેથી તેણે પદ્માને સુવાડીને બાદશાહ આવી પહોંચ્યા છે કે કેમ તે બદલ પુનઃ એકવાર ખાત્રી કરી આવવાનો પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. કદાચ દૈવયોગે બાદશાહનો મેળાપ થાય તો પદ્માની પરિસ્થિતિ તેને સ્પષ્ટ કહી સંભળાવવાનો વિચાર પશુ જુલેખાંએ કર્યો અને તેમ કરતાં બાદશાહ ગુસ્સે થાય તો સહન કરવાનો નિશ્ચય કરીને, તેણી અકબરના ખાનગી દિવાનખાના તરફ જવા માટે નીકળી પડી.

ખરાખર આજ સમયે મહાલયના પ્રથમ દરવાજાપરની ચોકીપર કોઈ બોલ્યું. “ દ્વાર ઉઘાડ. ”

“ કોણ ! ” પહેરેગીરે પૂછ્યું.

“ હું, અકબર ” ઉત્તર મળ્યો.

તરતજ દ્વાર ઉઘાડવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે સઘળી ચોકી વટાવીને બાદશાહ પોતાના ખાનગી ઓરડામાં આવી પહોંચ્યો. તેણે કપડાં ઉતારતાં પોતાના ઓરડા સામેના ઉઘાન-માંના એક ઉંચા વૃક્ષ ઉપરથી કંઈ આકૃતિ સરીજતી જોઈ, પરંતુ આ મોડી રાત્રીનો મિથ્યા ભ્રમ હશે એમ માનીને અકબરે તેને વિશેષ મહત્વ આપ્યું નહિ. અને કપડાં ફેરવીને પલંગપર જઈને જોડો. તેવામાં તેની દષ્ટિ સ્વાભાવિકરીતે દ્વાર તરફ ગઈ, એટલે ત્યાં તેણે જીલેખાંને ઉભેલી જોઈને પૂછ્યું “ કોણ ! જીલેખાં ? ”

“ જી હજૂર ! ”

“ અત્યારે કેમ ? ”

“ નામવર, અમારાં બેગમસાહેબાની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ છે. અને તેઓ આપને મળવા આતુર છે. ”

“ હું આવતી કાલે સહવારે આવીશ. ” બાદશાહે હુંકમાં પતાવ્યું.

“ પણ—” જીલેખાંએ ફરી દલીલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ અત્યારે મહુને વિશ્રાન્તિની જરૂર છે. ” એટલું બોલીને બાદશાહે પોતાની દષ્ટિ તેના તરફથી ફેરવી. જીલેખાં વધારે બોલી શકી નહિ, પરંતુ બાદશાહ અત્યારે મહાલયમાં છે તે બાબતની પદ્માને સત્વર ખબર પહોંચાડવા ઝડપથી પાછી ફરી. દરવાજા પાસે આવી પહોંચતાં તે એકાએક ચમકી. કાળા વસ્ત્રમાં લપેટાએલી આકૃતિ તેણે મહેલના તરફ તાકી રહેલી જોઈ. પણ તે કદાચ ભુત હશે એવી કદપના કરીને તે ભયભીત થતી પદ્માના ઓરડા તરફ દોડી ગઈ.

અકબર પલંગપર જઈને સૂતો તો ખરો; પરંતુ કમ-
ળાના શબ્દો તેના સામે તરી આવ્યા. “ મહારા પ્રત્યેનો પ્રેમ-
પ્રવાહ પક્ષા તરફ વાળવાને હું પ્રાર્થના કરું છું ” એ કમળાના
વચનોનું સ્મરણ થતાં પક્ષાની માંદગીના જીલેખાં ખબર આપી
ગઈ હતી તે વાત તરફ ધ્યાન ખેંચાયું; પણ પ્રેમના વિવિધ
પ્રવાહમાં તણાઈને અનેક પ્રેમવ્યાપારમાં અકબરને આજદિન
સુધીમાં જે નિરાશા થઈ હતી તેથી તેની યાચનાને તે તુર્ત આદર
આપવા જેટલો ઉત્સાહી થઈ શક્યો નહિ. વળી તેના મનમાં વિચાર
આવ્યો કે:—“ જ્યારે હું પક્ષા પાસે પ્રેમ યાચના કરતો હતો,
ત્યારે તેણે દરકાર ન કરી. પરંતુ તે પછી તેના વર્તનમાં ફેર-
ફાર તો થયોજ છે. તો પછી મારે તેની ભુલને શું વળગી રહેવું?
નહિજ. તે સ્ત્રી છે, તેથી અપ્રજ્ઞ ગણાય, એટલે મારે તેની
કસુર માટે ક્ષમા આપવી જોઈએ. હજી પણ હું તેને નિરાશ
કરું તો કદાચ તેની સ્ત્રી બુદ્ધિની મુર્ખાઈમાં બીજી સીંહત્યાનું
પાતક મહારા શિરપર ઝોંટશે. “ અદ્વા હો અકબર! ” પક્ષાના
અપરાધ વિસરી જઈને તેને સુખી કરવી એવીજ અદ્વાની
ઈચ્છા છે ! ત્યારે હું અત્યારેજ તેની પાસે જઈ, પરંતુ
અત્યારે મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ છે. જે ત્રણ કલાકમાં તો પ્રાતઃકાલ
થશે. માટે સુવારે જ જઈશ. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં
ખાદશાહને નિદ્રા આવી ગઈ.

જીલેખાંએ પક્ષા પાસે આવીને તેને જાગૃત કરી. અને
ખાદશાહ મહાલયમાં પધાર્યાની ખાતમી આપી. એટલે તે ઉઠીને
ખાદશાહના દિવાનખાના તરફ જવાને તૈયાર થઈ. જીલેખાંએ તેને
તૈયાર થયેલી જોઈ કંપીત સ્વરે કહ્યું. “ ખાઈ સાહેબ, તમે આ
સમયે ન જાઓ તો ઠીક ”

“ કેમ ? ” જીલેખાં તરફ તાકી રહીને પક્ષાએ આશ્ચર્ય
પામતાં પૂછ્યું.

“ મહને એમજ લાગે છે કે તમે અત્યારે ત્યાં ન જાઓ તો ઠીક. મહારા મનમાં અભદ્ર કલ્પનાઓ થાય છે. ”

“ પણ તું શું કહેવા માગે છે ? ”

“ હું જ્યારે આવતી હતી ત્યારે એક કાળા વસ્ત્રમાં લપેટાએલી આકૃતિ મહેલ તરફ તાકી રહેલી મહેં જોઈ હતી. હું તમને પગે લાગું છું કે તમે અત્યારે ત્યાં ન જાઓ. ભૂત-પિશાચ—

“ પણ ગાંડી, અત્યારે હું નહિ જાઉં તો ફરીને ક્યારે મેળાપ થશે તે કંઈ નિશ્ચય છે ! આવી મળેલી તક ગુમાવવી એ એક પ્રકારની મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું ? જીલ્લેખાં, હું પોતેજ અત્યારે ભૂત બની ગઈ છું તો પછી ભૂત મહને શું કરી શકનાર છે ”

આટલું બોલતાં પદ્માનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. જીલ્લેખાં પણ રડવા લાગી. જીલ્લેખાંના ઉત્તરની રાહ નહિ જોતાં પદ્મા બાદ-શાહ પાસે જવા નીકળી પડી.

બાદશાહના ઓરડા પાસે પહોંચતાં તેણે કાળા વસ્ત્રમાં છુપાએલ આકૃતિને બાદશાહના ઓરડામાં દાખલ થતાં જોઈ. જીલ્લેખાંએ ભૂતની કહેલી હકીકત તેને પુનઃ સાંભરી આવી. તેનું ધૈર્ય ડગમગી ગયું. પરંતુ તે આકૃતિ ભૂતની હોય કે ગમે તેની હોય, તો પણ તેને અર્ધ રાત્રિએ બાદશાહના ઓરડામાં જવાનો શો હેતુ છે, તે જાણવાને દઢ નિશ્ચય કરી આગળ ચાલી. મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હોવાથી મહાલયમાંના ઘણા ખરા દીપકો બુઝાઈ ગયા હતા. છતાં હિમતથી તે આગળ જતી હતી તેવામાં તેના પગમાં કંઈ અથડાયું. માર્ગમાં આ શું છે ? તેની તેણે નીચી વળીને ખાત્રી કરી તો ત્યાં એક પહેરેગીરનું શબ પડ્યું હતું. પદ્માને આ કંઈ મહાન સંકટનો યોગ છે તેમ જણાયું. તુર્ત તેણે પહેરેગીર પાસે પડેલી સમશેર પોતાના હાથમાં લીધી, અને ધીમે પગલે તે ચુપકીદીથી બાદશાહના શયનમંદિરના દ્વાર પાસે આવીને અંદર જોવા લાગી.

તેણે જોયું કે આ અંધારપીછોડીમાં છુપાએલ વ્યક્તિ બાદશાહ તરફ તાકીને જોઈ રહી હતી. અને બાદશાહ શાંત નિદ્રામાં પડ્યા હતા.

પદ્માએ સાવધ થઈને પોતાના હાથમાંની સમશેર મજબુત પકડી. એટલામાં “મહારી વહાલી પદ્મા ! ઉભી રહે ! આ હું આવ્યો !” એટલા શબ્દો નિદ્રાધીન અકબરના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. આ શબ્દો સાંભળીને પેલી છુપાએલી વ્યક્તિ ચમકી, પરંતુ પદ્માને તો તેથી ઓવડું જોર મળ્યું. બાદશાહે સ્વમુખે પોતાના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો એ તેને દષ્ટિબ્રમ સમાન લાગ્યું. પોતાનું ભાગ્ય આજે કંઈ ચોરજ જણાતું હતું એવી તેની ખાત્રી થઈ. પરંતુ પદ્મા આ પ્રમાણે વિચારો કરતી હતી એટલામાં તે વ્યક્તિએ પોતાનો જમણો હાથ ઉંચો કર્યો. તેના જમણા હાથમાં કટારી જોઈને પદ્મા કંપી ઉઠી, પરંતુ તુર્ત સાવધાન થઈ પેલી વ્યક્તિ પોતાના હાથમાંની કટારી અકબરની છાતી તરફ લઈ જાય છે તે પહેલાં પાછળથી પદ્માએ તેના હાથ ઉપર પોતાની સમશેરનો ફટકો એવો તો સફાઈથી લગાવ્યો કે તે વ્યક્તિનો હાથ કટાર સાથે દુર જઈને પડ્યો. અને તેનો ખણખણાટ થતાં બાદશાહ ચમકી ઉઠ્યો. છુપાએલી વ્યક્તિને અણીને વખતે આ અનુભવો ધા આવવાથી તે ગભરાઈ જવા છતાં કપાએલ હાથની વેદના ન ગણકારતાં પાછું વાળી જોયું. એટલામાં તો પદ્માએ બીજવાર પોતાની સમશેર ફેરવીને તેના ખભા ઉપર એવો તો મજબુત ફટકો લગાવ્યો કે ‘હાય’ ના છીતકાર સાથે તે જમીનપર ઢળી પડ્યો. અને તેજ ક્ષણે પદ્મા પણ લોહી તપી જવાથી એક ચીસ પાડીને મુર્છિત થઈ ગઈ.

અકબરે એકદમ ઉઠીને જોયું તો ત્યાં પદ્મા અને એક કાળાં વસ્ત્રમાં લપેટાએલ દેહને ઓશુદ્ધ અવસ્થામાં જમીનપર પડેલાં જોયાં. અકબર આ દૃશ્ય જોઈને ગભરાયો. આનો મર્મ તે કળી શક્યો નહિ. પદ્માની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ હોવાનું જુલેખાંએ

જણાવ્યું હતું, અને તે અત્યારે અહિં ક્યાંથી ? એવો પ્રશ્ન અકબરના મનમાં ઉદ્ભવ્યો. તે હમણાંજ આવી હોવી જોઈએ અને બેશુદ્ધ થઈ પડેલી વ્યક્તિ સાથે તેણે અપાઝખી કરી હોવી જોઈએ, એવી તેના હાથમાંની સમશેર પરથી ખાત્રી થઈ. બેશુદ્ધ થઈ પડેલી વ્યક્તિ ઉંઘી પડી હોવાથી તે કોણ હતી તે ઓળખી શકાય તેમ નહોતું. પરંતુ પોતે રાજમહાલયમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે જે આકૃતિ ઉપરથી સરકતી તેણે જોઈ હતી તેજ આ હતી એવી અકબરની ખાત્રી થઈ.

અત્યારે વિચાર કરીને બેસી રહેવાનો સમય નહોતો. તુર્ત તેણે પદ્મા પાસે જઈને તેને ક્યાં ઇબ્ત થઈ હતી તે જોવા માંડ્યું. પદ્મા ચતી પડી હતી. અકબરે તેના હાથમાંની સમશેર લઈને દૂર મૂકી અને તેના ભાલપ્રદેશ પર ફરકી રહેલો તેનો કેશકલાપ સમારીને વાયુ ઢાળવા લાગ્યો.

પદ્માની કાન ફેાડી નાંખે તેવી ચીસ સાંભળીને રાજમહાલયમાંના કેટલાક માણસો અકબરના ઓરડા પાસે ત્વરિત ગતિમાં આવી પહોંચ્યા. રાજા માનસીંગ અને બીરબલ પણ આ રાજમહાલયમાં જ રહેતા હતા. તેઓ બંને પણ પોતપોતાની સમશેરો હાથમાં લઈને દોડી આવ્યા. તેમણે જોયું કે અકબરના ઓરડાના પ્રવેશદ્વાર પાસેનો ચોકીદાર શબવત્ પડેલો હતો. ઓરડામાં અકબર બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પડેલી પદ્માને વાયુ ઢાળતો હતો. અને અકબરના પલંગની નજીકમાં એક મૃતક દેહ પડ્યો હતો. બીરબલ આ દેહને સીધો કરતાં ચમકીને બોલ્યો, “અમસીંહ !”

“બરાબર ! આતો અમરસિંહજ !” રાજા માનસીંગ પણ અમરસિંહ પડેલો હતો ત્યાં જઈને તેને ઓળખી કાઢતાં બોલ્યો.

અમરસિંહનું નામ સાંભળતાંની સાથેજ અકબરે પાછુ વાળીને જોયું અને આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ઓહો ! અમરસિંહ ? અજ્ઞાન દ્વેષનો લોગ થઈ પડ્યો. જો પદ્મા ન હોત તો આજે હું તો ક્યારનોયે ખુદાના

દરબારમાં પહોંચી ગયો હોત. વાડ, બીરબલ, અત્યારે તમે અમરસિંહના શબને અહિંથી ઉપડાવી ચોકીમાં રાખો. મહુને અત્યારે થોડી વિશ્રાન્તિની જરૂર છે.”

તરત જ માનસીંહ અને બીરબલ અમરસિંહના શબને ત્યાંથી ઉપડાવીને લઇ ગયા. ત્યારપછી બાદશાહ પદ્માના મુખપર ગુલાબજળનો છંટકાવ કરવા લાગ્યો. ગુલાબજળના સિંચનથી પદ્માને સહજ શાન્તિ વળી હોય એમ જણાયું. જો કે હજી સુધી તેણે પોતાનાં નેત્રો ઉઘાડ્યાં નહોતાં તથાપિ તેના કપાળમાં કરચલીઓ પડી અને તેણે એક મંદ નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“ પદ્મા, ન ગભરા. ” અકબર બોલ્યો.

પરંતુ પદ્માના મુખમાંથી ઉત્તર નજ મળ્યો. તેની મૂર્છા ગાઢ હોય તેમ તેને લાગ્યું. એટલે ફરીથી અકબર પવન ઢોળવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી પદ્માના કપાળમાં પુનઃ કરચલીઓ પડી; કેટલીકવાર પછી તેણે નેત્રો ઉઘાડ્યાં અને તે અકબર પ્રત્યે તાકી રહી. પરંતુ હજી તેણી શુદ્ધિમાં તો નહોતી જ. તેની દષ્ટિ અકબરને ઓળખી શકી હોય તેમ જણાયું નહિ.

“ દેવિ ! મહુને ઓળખ્યો કે ? ” અકબરે પદ્માના કપાળ પર હાથ ફેરવતાં પૂછ્યું.

પદ્મા હવે શુદ્ધિમાં આવતી જતી હતી. અકબરના શબ્દો સાંભળીને તે સહજ ચમકી અને તેના તરફ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જોવા લાગી. પતિને ઓળખતાંની સાથેજ તેની આંખમાં ઝળઝળાં ભરાઇ આવ્યાં. પરંતુ તેનામાં બોલવાની શક્તિ નહોતી.

“ દેવિ ! સ્વસ્થપણે ઉંઘી જાઓ ! ” અકબર પદ્માનાં અશ્રુ લૂછતો બોલ્યો. પદ્માએ પોતાનાં નેત્રો મીચ્યાં.

કેટલીક વાર પછી પદ્માએ પુનઃ નેત્રો ઉઘાડતાં બાદશાહ તરફ જોઈને બોલી: “ નાથ ! હવે હું જીવવાની નથી ! ”

“ આવું હૃદયવેધક ન બોલ. તુંને જખમ થયો નથી. મૂર્છા વળતાંજ આરામ જણાશે. ” અકબરે આશ્વાસન આપ્યું.

“ જો આરામ આવશે તો હું ઇવીશ ત્યાં સુધી આપની સેવા કરીશ. પણ નાથ, મહને લાગે છે કે હું મરણ પામીશ. મૃત્યુ પામતાં પહેલાં મહને મહારા અપરાધ બદલ ક્ષમા મળે તો હું સુખેથી મરીશ. કદાચ આપને મહારા પર કંટાળો આવ્યો હશે, આપ મહને ધિક્કરતા—”

“આવું જોલીને મહારા હૃદયને વધારે દુઃખિત ન કર!” અકબર વચેજ જોલી ઉઠ્યો. “જોલી ભૂત કાળને વિસરી જા! હવે તહારા અને મહારા હૃદયનું ઐક્ય થાય એવો ઇશ્વરી આદેશજ છે. દેવિ, આજે તો મહને પ્રાણદાન આપીને તહે ભારી આંખો જોલી નાંખી છે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ તહે મારા પર અનંત ઉપકાર કર્યો છે. હવેથી આપણે ભિન્ન રહી શકીશું નહિ.”

એટલું જોલીને બાદશાહ શાન્ત રહ્યો એટલે પદ્મા સંતોષપૂર્ણ સ્વરે જોલી. “હાશ! હવે મહને નિરાંત વળી. હવે હું સુખેથી મરીશ. આપની સેવા કરવાની મહારા અંતરમાં રહેલી ઇચ્છા આજે પાર પડી છે. આપના પ્રાણ બચાવવાની ઉત્તમ તક મહને ઇશ્વરે જ આપી!”

પદ્માથી આગળ જોલાયું નહિ. તેના ચક્ષુ અશ્રુથી ભરાઈ આવ્યાં.

અકબરે તેને સ્નેહાલિંગન આપીને કહ્યું “પદ્મા! તું અત્યારે નિદ્રા લે! તારા મન અને શરીરને જે આઘાત થયો છે તેને શાંત નિદ્રાના આશ્વાસનની જરૂર છે.”

“એ ખરું છે, નાથ! પણ આપને અત્યાર સુધી આરામજ મળ્યો નથી. દિવસ રાત્રીના સતત પરિશ્રમથી આપને પણ આરામની તેટલીજ જરૂર છે. માટે આપ પલંગે પધારો, હું આપની સેવા કરી પાવન થાઉં” એમ પદ્માએ પ્રાર્થના કરી.

“નહિ, અત્યારે તને આરામની જરૂર છે.” એમ કહી અકબરે તેને પલંગમાં સુવાડી અને પોતે પણ નિદ્રામાં પડ્યો—

પ્રકરણ ૨૭ મું.

અંપાની દીક્ષા.

પ્રાતઃકાળે અકબર પથારીમાંથી ઉઠ્યા પછી, પદ્મા તેમની આજ્ઞા લઈ પોતાના નિવાસસ્થાને ગઈ, તે પછી અકબરે બહાર આવી અમરસિંહના શબને દહનક્રિયા કરવાને ફરમાવ્યું. માનસિંહ અને ખીરબલ વગેરે અંગત અધિકારી વર્ગ ત્યાં હાજર હોતા. અકબરે અમરસિંહનું શબ જોયું કે તુર્ત તેના મગજમાં ગઈ રાત્રિની ઘટના તાજી થઈ આવતાં તેણે બહાર જવાનું બંધ રાખ્યું, અને પોતાના એકાંતભુવન તરફ પાછા ફરતાં માનસિંહ તથા ખીરબલને ઉદ્દેશીને કહ્યું. “ આ શબની વ્યવસ્થા થઈ જવા પછી તમે બન્ને અબુલફઝલને બોલાવી મારી પાસે આવી જજો. હું તમારી સૈની રાહ જોતો એકાંતભુવનમાં બેઠો છું. ”

અકબર આટલી આજ્ઞા કરીને એકાંતભુવનમાં આવી બેઠો એટલે તેની વિચારમાળા પુનઃ શરૂ થઈ. એકતરફથી તેને પદ્માની સેવા જોતાં આ તેમના સ્વભાવના અણુધાર્યા ફેરફાર માટે બહુ આશ્ચર્ય થયું, અને બીજી તરફથી અમરસિંહના દોષ ન ગણકારતાં બદલામાં સારી બગીર અને માન આપવા છતાં તે આ રીતે પોતાનું જ ખુન કરવા આવ્યો, તેમાં કાંઈ ઊંડો ભેદ હોવો જોઈએ, તેમ તેને લાગ્યું. અમરસિંહના આ વર્તનથી તેને એમ પણ થઈ આવ્યું કે કમળાનો પ્રેમ સંકુચિત થવામાં અને તેનું અચાનક મરણ થવામાં અમરસિંહનો કમળાને થયેલો કડવો અનુભવ જ કારણભૂત હોવો જોઈએ. આ કટ્ખનાથી તેને અમરસિંહ તરફ વિશેષ તિરસ્કાર છૂટ્યો. તે વિચાર કરવા મૂક્યો કે—“ ખુદાના દરબારમાં અદલ ઈન્સાફ છે તે વાતની મનાવથી પુરેપુરી ખાત્રી થાય છે. અમરસિંહ બુરે હાલ

મરણ પામ્યો તે તેની પુરાઈના બદલોજ હોય તેમ ખુદ જણાય છે. સારી જહાનપર અધિકાર જમાવવામાં એજ ખુદાની કનામત અને મહેરનોજ અહેસાન માનવો જોઈએ. જો એ અજબ શક્તિની મહેર ન હોત તો પશ્ચાત્તરફ મારી ઇતરાજી છતાં તેને અત્રે મોડી રાત્રિએ પણ મારા મહેલે આવવાની ખુદ્દિજ કેમ સુજત ? હીરજી મહારાજે કહ્યું હતું કે ‘ કર અને જો ’ એજ કર્મનો ઇન્સાફ છે, તે વાતમાં હવે મને લેશ પણ સંદેહ રહ્યો નથી. મેં પ્રાણહિંસા બંધ કરવાનું ફરમાવ્યું તેના બદલમાં મારા પ્રાણનું રક્ષણ થયું તેમ માનવું શું ખોટું છે ! તેમની નેક સલાહનું આટલું ફળ જોવા પછી મારે તેમને ભુલી જવા જોઈએ નહિ. ”

અકબર ગઈ રાત્રિના બનાવ ઉપર આ પ્રમાણે અવનવા વિચાર કરી રહ્યો હતો તેટલામાં અબુલફઝલ, રાજા માનસિંહ અને ખીરબલ ત્યાં દાખલ થયા. તેઓએ ‘ અહા હો અકબર ’ કહીને કુરનસ બળવી. અકબર, આ શબ્દો કાને અથડાતાં સચેત થયો અને તેમને સામેના આસને બેસવાને ઇસારત કરતાં બોલ્યો:—

“ અબુલફઝલ, આજે રાત્રીના મારા ઉપરથી જે આક્રમ પત્તાર થઈ છે એ વાત તમે રાજા માનસિંહ અને ખીરબલથી સાંભળી હશે. આ બનાવથી મને લેશ માત્ર પણ ખેદ થતો નથી. પરંતુ ખુદાની અજબ શક્તિ અને નેક ઇન્સાફને માટે માન થાય છે. હીરજીસૂરિએ ભલાં કામો કરવાનું તેટલા માટે કહ્યું હતું. તેમના કહેવા પ્રમાણે ખીજના પ્રાણો બચાવતાં મારે પ્રાણ બચ્યો છે એમ મને લાગે છે. તેથી મારી ઇચ્છા તેમને મળીને વધારે બોધ સાંભળવાની અને તેમના ઉપકારના સ્મરણમાં કંઈ સેવા ઉઠાવવાની થાય છે. આટલા માટે વિચાર કરવાને અત્યારે તમોને બોલાવ્યા છે તો કહે, તમારો તે સંબંધમાં શું અભિપ્રાય છે ? ”

“ જહાંપનાહનું માનવું મુનાસિખ છે ” અબુલફઝલે સ્હાનુભૂતિ દર્શાવતાં કહ્યું. “હિરવિજયસૂરિજી સાથેના મારા બહોળા સહવાસથી તેમની વાણીમાં પરોપદાર અને પવિત્રતાજ હું જોઈ રહ્યો છે. આવા મહાત્માની મુલાકાત અને સેવામાં પણ લાભજ છે. કમનસિખે આવો લ ભ હવે આપણને વધારે વખત નહિ મળે તેમ મને જણાયું છે. એટલે તે ખબર પણ—“શું! સૂરિજીના સમાગમનો લાભ વધારે વખત નહિ મળવાનું કંઈ કારણ છે ? ” અકબરે અધિરાઈથી વચ્ચેજ પુછ્યું.

“ જી, હા, હું આપનામવરને એજ વાત કહું છું કે સૂરિજી ગુજરાતમાંથી આ તરફ આવ્યાં લગભગ ત્રણ વર્ષ થવાથી તે તરફના લોકો તેમના દર્શન માટે તલસ્તી રહ્યા છે. અને વખતો વખત ત્યાં પધારવાને કહેણુ આવ્યા કરે છે, વળી સૂરિજી પણ એક વખત કહેતા હતા કે મારી ઉમર લગભગ વન વટાવી જવા આવી છે એટલે ગુજરાતમાં રહેલા મારા બહોળા સમુદાયને ધર્મક્ષેત્રનો ભાર સોંપવાને મારે વેળાસર જવું જોઈએ. ગઈકાલનો તેમના વિદ્વાન શિષ્ય વિજયસેનસૂરિનો સંદેશો આવતાં તેમણે તુર્તમાં ગુજરાત તરફ જવાનો નિર્ણય મને વાતવાતમાં સંભળાવી દીધો હતો, એટલે આ વાત આપ નામવરની હજુરમાં હું આજે રોશન કરવાનો હતોજ. કેમકે આપે સૂરિ મહારાજને ‘ જગતગુરુનું પદ આપવા માટે જાહેર દરબાર ભરવા ઇચ્છા ખતાવી હતી તે કામ તુર્તજ અમલમાં મુકવાને અનુકુળ દિવસ મુકરર કરવાની આપની આજ્ઞા લેવાની છે. જહાંપનાહની ઇચ્છા વિશેષ સત્કારની છે તો તે પણ આ પ્રસંગે અમલમાં મુકી શકાશે. તો આપ નામવર જે આજ્ઞા ફરમાવશો તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીશ ” અબુલફઝલે ખુલાસો કર્યો.

“ આટલી પકવ ઉમરે સૂરિજી ગુજરાતમાં જવાની તસ્દી મૂકાવે તે માટે આપણે નમ્રતાથી સમજાવવાની જરૂર છે. ”

કેમકે તેમના સહવાસથી આપણી ધર્મસભામાં પણ ખડુ તાત્વિક લાભ થાય છે. ” ખીરખલે જણાવ્યું.

“ તેઓશ્રી નિઃસ્પૃહિ હોવાથી આપણી માગણી સ્વીકારશે તેમ દઢતાથી માની શકાય નહિ. એટલે આપણે તેમની પક્ષ ઉમરે સેંકડો કોશ જવામાં તકલીફ ન પડે તે માટે પુરતી રચાસત અને આરામના સાધનો પુરાં પાડવાને છેવટનો વિચાર પણ કરી રાખવો જોઈએ. ” રાજા માનસિંહે પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો.

અકબર, અબુલફઝલની વાત સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો હતો. દરમિયાન ખીરખલ અને માનસિંહના અભિપ્રાય જાણતા તેણે કહ્યું. “ માનસિંહજી, તમને સૂરજના આચાર-વિચારનો શું અનુભવ નથી થયો કે, તેઓ શરીરના જતનના માટે આરામનું એક પણ સાધન વાપરવાની વિરુદ્ધ છે. હું એજ વિચાર કરી રહ્યો છું કે આટલી ઉમરે તેઓશ્રી ગુજરાત સુધી કેવી રીતે પહોંચી શકશે ? માટે આપણે એક વખત મુલાકાત લઈ આચાર્યશ્રીને અહીંજ રોકાવા આગ્રહ કરવા જરૂર છે. તમે આવતી કાલેજ મુલાકાત કરવાનો વખત મુકરર કરી મને જણાવશો. અને પરમ દિવસ ‘જગત ગુરુ’ નું પદ આપવાનો જાહેર દરબાર ભરવાને તમે સાથે મળીનેજ ગોઠવણુ કરશો. ” અકબરે હુકમો ફરમાવતાં કહ્યું.

“ જેવી આજ્ઞા ” ત્રણે એક સામટાં બોલી ઉઠ્યા.

અકબરે તેમને સોંપેલ કાર્યની વ્યવસ્થા કરીને ખબર આપવાનું જણાવી રજા આપી, પરંતુ હીરજીસૂરિ ગુજરાત તરફ જવાના છે, તે ખબરથી તેને રોકી રાખવાના વિચારમાંજ તે વિચાર કરતો બેસી રહ્યો.

*

*

*

*

પક્ષા જો કે સવારના ઉઠીને પોતાના આવાસે ગઈ હતી પરંતુ તેનું મન ત્યાં સ્થિર થઈ શક્યું નહિ. રે

અબુલક્રમલ વગેરે મુસદ્દી વર્ગ અકબર પાસેથી બહાર નીકળ્યો એટલે તુર્ત તે અકબરના એકાંતભૂવનમાં દાખલ થઈ અને નમ્ર ભાવે બોલી—“ નાથ, આવી રીતે આપ ઉદાસ બેસી રહ્યા છો તે જોઈ મેં આપની પાસે વગર પરવાનગીએ આવવાનો અવિવેક કર્યો છે તે માટે ક્ષમા માગુ છું. ગઈ રાત્રીના બનાવમાં કંઈ ઉદાસ બની બેસવા જેવું નથી. ઉલટો ખુદાની મહેર માટે આજે આનંદમહોત્સવમાં દિવસ પસાર કરવો જોઈએ. તેને બદલે આપ ઉદાસ બેસી રહીને શું ચિંતા કરી રહ્યા છો, તે જાણવાને હું આતુર છું. ”

“ હાલી તારાં અહેસાન અને અંતઃકરણની લાગણી જોતાં રાજમહાલયના કોઈ ભાગમાં મારી મુલાકાત કરવાને તારે રજાનો વિવેક દર્શાવવાની જરૂર નથી. ગઈ રાત્રીએ તેં બતાવેલી શક્તિ અને હિમ્મત ક્ષત્રી તેજનું બરાબર ભાન કરાવી શક્યાં છે. તારા એ ઉપકારના સ્મરણમાં આજનો દિવસ મહોત્સવ તરીકે ઉજવાય તે માટે હું જરૂર હમણાજ હુકમ કાઢીશ. બીજાં અગત્યના કાર્યમાં હું અત્યારસુધી તારી બબર કાઢી શક્યો નથી, તે માટે દીલગીર છું. કહે પદમા, તારી તબીયત તો હવે સ્વસ્થ છે ને ? ” અકબરે કેટલોક ખુલાસો કરતાં લાગણીભર્યો પ્રશ્ન કર્યો.

“ પ્રભુ, મને તો લેશ માત્ર ઈજા થઈ નહોતી એટલે મારા આરામ માટે આપને ચિંતા કરવા જેવું રહેતું નથી. પરંતુ આપ ઉદાસ દેખાઓ છો તેની મને ચિંતા થાય છે તો મારી એ ચિંતા દૂર કરવાને આપની ઉદાસિનતાનું કારણ જણાવશે તો કૃપા થશે.” પદ્માએ પુનઃ એજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ પદ્મા, તારા જેવી સદ્ગુણી બેગમનાં સહવાસમાં મને ચિંતાનું કશું કારણ હોયજ નહિ. હું તો ફક્ત શ્રીરજસૂરિ ગુજરાતમાં પાછા આવ્યા જવાના છે તેવા બબર મળવાથી તેમના વિયોગની કદવના થતાં ઉદાસ થઈ રહ્યો છું. માટે તમે મારાં ચિંતા ન કરતાં સુખેથી આરામ લ્યો.” અકબરે મૂર્ખાસો કર્યો.

“નાથ, મારો આરામ આપના આરામમાંજ રહેલો છે. હીરજીસૂરિ ગુજરાત તરફ જવાના છે એ ખબરથી એવા સંત પુરૂષનો લાલ ખોવા માટે ઉદાસીન થવાય તે સ્વાભાવિક છે. જોકે એવા વિરાગીઓને આપણે હમેશાં રોકી શકીએ તે અસંભવિત છે પરંતુ હજી અહીં થોડો વધારે વખત રોકી રાખીને આપની ઇચ્છા વિશેષ લાલ મેળવવાની હોય તો તેમ હું કરી શકીશ, એમ માફ માનવું છે.” પદ્માએ હિમત આપી.

“વાહ, પદ્મા, તું ખરેખર કોઈ અજબ દેવાંગના છે. પરંતુ આ મહાપુરૂષ પાસે તારી શક્તિ નક્કામી છે. જે મહાત્મા જગતની કોઈ પણ મોહજાળથી ફસાયા નથી કે કોઈ પણ લાલચમાં લપટાયા નથી તેમજ કંચન-કામિનિથી તો તદ્દન વિરક્ત છે, તેના પાસે તારી બુદ્ધિ શું કામની ? ” અકબરે નિરાશાનું કારણ દર્શાવ્યું.

“નાથ, સૂરિજીના સદ્ગુણો અને આચારધર્મને હું જાણું છું, છતાં તેમને થોડો વખત રોકી શકાય તેવી મારી પાસે ચાવી છે તેમ આપ હકીક્ત જાણુશો ત્યારે કબુલજ કરશો.” પદ્માએ પિષ્ટપેષણ કરી વાતમાં આકંક્ષા ઉત્પન્ન કરી.

“પદ્મા, જો તારી પાસે એવી ચાવી હોય તો જલદી મને બતાવ. તારી બુદ્ધિમાં મને શ્રદ્ધા છે. ખોલ જલદી કહી દે.” અકબરે અધિરાઈથી પુછ્યું.

“જહાંપનાહ, વાત સાદી અને આપની દષ્ટિ મર્યાદામાં હોવા છતાં આમ અધિરાઈ કેમ બતાવો છો ? આપે માની લીધેલી પુત્રી ચંપાદેવી સંસાર છોડી આર્યા થવા માગે છે તે શું આપ જાણુતા નથી ? ” પદ્માએ ખુલાસો કર્યો.

“હા, ચંપાદેવી પહેલેથી કોઈ યોગીની જેવી હતી. નાનપણથીજ તેણે છ મહીના સુધી એક સામટાં રાત્રી દિવસનાં રોજ (ઉપવાસ) કર્યા હતા. અને લગ્ન કરવા પછી પણ ખુદાની બંદગીમાં ઘણો વખત કાઢે છે. તેવામાં વળી કમળાનું અચાનક મરણ થતાં તેને બહુ દુઃખ થઈ ગયું.”

હમેશાં ઉદાસ રહેછે અને આ સંસારની સગાઇ-સંબંધને છોડી દેવાને હઠ કરી રહી છે. તે વાત હું જાણું છું પણ તે વાતનું અત્યારે શું કામ છે ? સૂરિજીને રોકી રાખવાની આવીને બદલે ચંપાની વાતને શું સંબંધ છે.” અકબરે મધુર ટકોર કરી.

“ બહાલા, આટલી વાત કરવા છતાં આપ હજી ચાવી જોઈ શક્યા નથી તે કેવું આશ્ચર્ય ! જુઓ, ચંપા જીને સંસારથી છુટા થવાનું છે અને આચાર્યશ્રી સંસારથી છુટી જે માર્ગે ઉભા છે તે માર્ગે જવું છે એટલે જો આચાર્યશ્રીને ચંપા બેનના ગુરૂ થવાને આગ્રહ કરીએ તો તેમનાથી એક ધર્મને માર્ગે ચાલતા આત્માને રજાગતો રહેવા દઈ ચાલ્યું જવાય નહિ. કહો, આ વાતમાં આપનો શું મત છે ? ” પદ્માએ પૂછ્યું. “ વાહ, બેગમ સાહેબા તમે તો ખુબ ચાતુરી દર્શાવી, થોડા દિવસ પહેલાં ચંપાદેવીનો પીતા થાનસિંહજી મને કહેતો હતો કે ચંપા પેઠે મારા દરબારમાં રહેલા જૈતાશાહ પણ સંસારના રાગથી છુટીને સાધુ થવા માગે છે. તો આ કાર્ય માટે આચાર્યશ્રીને જરૂર રોકી શકાશે. ધર્મના લાભના કારણે રોકાવામાં તેમનાથી ના કહી શકાશે નહિ તે વાત ખરાબર છે.” અકબરે આનંદ દર્શાવતાં કહ્યું. એટલુંજ નહિ પરંતુ તુર્ત જૈતાશાહ, થાનસિંહ અને ચંપાને બોલાવવાને માણસો મોકલી દીધાં.

*

*

*

*

જૈતાશાહ, થાનસિંહ તથા ચંપા રાજમહાલયમાં આવ્યાં ત્યારે પણ અકબર એકાંતભૂવનમાં બેસી પદ્મા સાથે વાતો કરી રહ્યો હતો. પોતાની આવી મુલાકાતના પ્રસંગે જનાનાને હાજર રહેવાનો અત્યાર સુધી પ્રસંગ બન્યો નહોતો, પરંતુ આજે તે પદ્માની લાગણી—શૌર્ય અને બુદ્ધિના પ્રસંગોમાં એટલો તો આક્રીન બની ગયો હતો, કે તેણે પદ્માને રજા મૂકવાનું દુરસ્ત ધાર્યું નહિ.

ચોપદાર દ્વારા રજા મેળવીને સઘળા અંદરદાખલ થયાં અને કુરનસ બજાવી ઉભાં એટલે અકબરે તેમને ખેસવાને ઇસારત કરી. અંપાએ ત્યાં પેસતાંજ પદ્માને અકબર પાસે ઉલેલી બેઠ, એટલે તેને આશ્ચર્ય થયું, અને જાણે પદ્માની જીત માટે તેને મુખારકબાદી દેતી હોય તેમ નેત્રસંકેતથી હુર્ષ જાહેર કરી નાંખ્યો, અને પદ્માએ પણ તે હુર્ષના સંદેશાને મંદ હાસ્ય કરતાં વધાવી લીધો.

સઘળાએ પોતાની બેઠક લીધા બાદ અકબરે વાતની શરૂઆત કરતા કહ્યું “જૈતાશાહ, રાજસભામાં તમારું સારું માન છે. અને સર્વ વાતે સુખી છો, છતાં તમે સંસારથી છુટા પડી ફકીરી લેવા માગો છો તેમ થાનસિંહ કહેતા હતા, એ વાત શું સત્ય છે ? ”

“ જહાંપનાહ, આપની હજુરમાં ખોટા ખબર કોણ આપી શકે ? થાનસિંહ શેઠે આપને જે કહ્યું છે તે ખરું છે. ” જૈતાશાહે ટુંકમાં ખુલાસો કર્યો.

“ પણ એમ કરવાનું કંઈ કારણ ? તમને એવું શું દુઃખ છે કે જેથી તમે આટલો અધિકાર છોડીને ફકીર થવા આહો છો ? ” અકબરે ઉંડા ઉતરતાં પૂછ્યું.

“ સારા ભારતના સરદારની કૃપા છે ત્યાં મને કોઈ વાતની ઉણપ છે તેમ કહેવાયજ નહિ. પરંતુ હું આ સઘળું છોડવા માગું છું, ” તેનું કારણ એજ છે કે હું સરદારના પણ સરદારની નોકરીમાં બેઠાવા માગું છું. જૈતાશાહે જણાવ્યું.

“ જૈતાશાહ, તમે વધારે લાલચથી અકબરનો પણ સરદાર શોધવામાં ભુલ્યા હો તેમ મને લાગે છે. થાનસિંહે તો તમે ફકીરી લેવાના છો તેમ કહ્યું હતું. પણ જો તમારે સારી નોકરી માટેજ છુટા થવું હોયતો તમારા કામથી હું, પસંદ છું માટે કહેશો તો સરદારી, મુખેદારી, કે જમીનદારી, કે જે તમને ઇચ્છા હશે તે આપીશ. કહો શું બેઠએ છે ? ” અકબરે સ આશાઓ આપતાં કહ્યું.

“ ખુદાવિદ, હું જે નોકરી કરવા ઇચ્છું છું તે કોઈ દેશના બાદશાહની નહિ, પણ તે સારી જહાનમનો માલેક છે. જેને આપ ખુદા કહો છો, કોઈ પ્રભુ કહે છે અને હું તેમને ‘અરિ-હંત’ ના નામથી ઓળખું છું. આ નોકરીમાં જમીન, પૈસો કે સત્તા મેળવવાની નથી, પરંતુ તેને છોડીને આત્માને સ્વતંત્ર કરવાનો છે. કેમકે જમીન, પૈસો વા સત્તા એ સર્વે માયા બંધન છે; એટલે તે બંધનમાંથી મુક્ત થવું એજ સાધુ સ્થિતિ છે. ” જૈતાશાહે ખુલાસો કર્યો.

“ હું, કહોને કે હીરજીસૂરિના જેવા તમે પણ ફકીર થવા માગો છો; વારૂ, તેતો ઠીક, પરંતુ હીરજીસૂરિ મહારાજ તો ગુજરાતમાં જવાના છે, ત્યારે તમે ફકીરી કેના પાસેથી શીખશો ? ” અકબરે નવો પ્રશ્ન કર્યો.

“ આપે એ વાત ફરી મને ઠીક સાવચેત કર્યો છે. મારે સાધુ થવાના સમયને હજી ત્રણ માસનો વિલંબ થશે તો તેટલો વખત તેઓશ્રીને અહીં રોકાઈ જવા હું વિનંતી કરીશ. કેમકે મારી સાથે ચંપા બહેન પણ આર્યા થવાના છે. ” જૈતાશાહે જણાવ્યું.

“ ચંપા બહેન, કેમ તમે પણ સંસારથી છુટા પડી જવા માગો છો ! ત્યારે વિજયનું શું થશે ? તે તમને રજા આપશે કે ! ” અકબરે ચંપાને આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ ખુદાવિદ, કમળા બહેન એકાએક ગુજરી ગયા તે જોવા છતાં ખોટા મોહમાં હવે હું ફક્ત રહેવા રાજી નથી. મારા પતિદેવ પણ આ બનાવથી સંસારની અસારતા સમજી ગયા છે અને તેથી તેઓ પણ સંસારથી વિરક્ત થવાધારે છે. ” ચંપાએ નીચું જોઈ નમ્રતાથી ખુલાસો કર્યો. ●

“ આફ્રીબ ! બેટી ચંપા, તારા ધર્મપ્રેમને માટે મને બહુ આનંદ થાય છે. તારા જેવડી બાળકી ખુદાને આટલી હદે પાળી જાય અને પોતાના પતિને પણ તે માર્ગે પ્રેમથી સાથે મૂકે. ”

લઈ જાય તે કંઈ ઓછી તાંબુળી નથી. ચંપા, તું ખરેખરી દેવી છે. ” અકબરે ચંપા પ્રત્યે લાગણી દર્શાવી.

આચાર્યશ્રીને થોડો વધારે વખત રોકી રાખવાનો ભાર હવે જૈતાશાહ તથા થાનસિંહને સોંપી દેવાનું અકબરે ઠીક ધાર્યું અને તેથી હુમણાજ આચાર્યશ્રી પાસે જઈને તે નિશ્ચય કરી લેવાનું જણાવી સૌને રજા આપી.

પક્ષા, ચંપાને દરવાજા સુધી વળાવવા ગઈ, ને ત્યાં ગઈ રાત્રીનો ઇતિહાસ ટુંકમાં કહીને એ સર્વ સાનુકુળતા માટે પરસ્પર હર્ષિત થઈ છુટા પડ્યાં.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

સૂરિ-સેવા.

અબુલફઝલ, અકબરની આજ્ઞા પ્રમાણે ખપોરના આચાર્ય શ્રી પાસે ગયો, ત્યારે જૈતાશાહ તથા થાનસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા. અને સૂરિજીને રોકવાને અરજ કરતા હતા. એટલે અબુલફઝલ આ વાત સાંભળીને ખુશી થયો. તેને લાગ્યું કે નામવર બાદશાહ સૂરિજીને રોકવાને અરજ કરવા ચાહે છે, એ હેતુ પાર પાડવામાં આ પ્રસંગ ખરાખર અનુકૂળ થઈ પડશે તેમ ધારી ચાલતી વાતમાં તેણે દબલગીરી કરતાં કહ્યું. “ મહારાજ, જૈતાશાહ તથા ચંપાદેવી અને તેના પતિ જ્યારે આપના ચરણે આવવા માગે છે, ત્યારે આપે તેમને આદર આપવો એ પહેલી ફરજ છે. આપને ગુજરાતમાં જઈને પણ ધર્મની સેવા કરવાની છે, તો તેવાં સેવાના કાર્ય માટે સેવકોની વૃદ્ધિ થઈ તેમાં આપે ખુશીથી રોકાવું જોઈએ. નામવર શાનશાહ આપને રોકવાને આતુર છે અને તેદલા માટે આપને મળવાનો સમય નક્કી કરવા હું આવ્યો છું. તો કૃપા કરી જૈતાશાહના ઉત્સાહને માન આપી થોડો વખત રોકાઈ જઈ નિર્ણય કરશે તેમ મારી પણ વિનંતી છે.”

અત્યાર સુધીમાં આ વાત ઉપર બહુ ચર્ચા થઈ ચુકી હતી. અને વિચાર કરતાં આ નવા ભાવીકોને દીક્ષા આપવા રોકાવું તેમાં વધારે લાભ છે તેમ આચાર્યશ્રી જોઈ શક્યા હતા. તેથી વધારે ચર્ચામાં ન ઉતરતાં તેમણે દીક્ષામહોત્સવ પુધી રોકાવાને પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો. અને તે માટે મુહૂર્તો નક્કી કરી આપ્યાં.

અબુલફઝલે તે પછી બાદશાહને મળવાનો અવકાશ જાણવા માટે પુનઃ પુછતાં સૂરિજીએ કહ્યું—“ શાનશાહ અકબરનો ધર્મપ્રેમ જોઈ મને બહુ આનંદ થયો છે. તેમના જેવા નિર્મળ હૃદયના બાદશાહને ધર્મ-ઉપદેશ સંભળાવવો તે મોટા લાભનું કારણ છે. માટે કાલે સવારમાં આપણે તેમના મહાલયેજ જઈશું.”

અબુલફઝલે આ ખબર બાદશાહને સાંજના પહોંચાડી દીધાં અને બીજે દિવસે સવારના અબુલફઝલ, સૂરિજીને બોલાવીને રાજમહાલયે પહોંચ્યો. તે સમયે અકબર તેમની રાહ જોઈને ગ્રંથાલયમાં બેઠો હતો. પહેરેગીરે તેમને સૂરિજી તથા અબુલફઝલ આવી પહોંચવાના ખબર આપતાં તે દરવાજા સુધી સામે ગયો અને માનપૂર્વક ગ્રંથાલયમાં પધારવા કહ્યું. સૂરિજી તથા તેની સાથે આવેલ બે શિષ્યો પોત પોતાની ચાદર પાથરી બેઠા અને બાદશાહ તથા અબુલફઝલ સામેના સાદા આસને બેસી ગયાં. એટલે અબુલ-ફઝલે વાતની શરૂઆત કરતાં કહ્યું. “ જહાંપનાહ, આપણા શહેરમાં જૈતાશાહ, વિજયકુમાર તથા ચંપાદેવી, સૂરિજી મહારાજ પાસે દિક્ષા લેવાનાં છે, તેથી આચાર્યશ્રી હાલ ત્રણ માસ અહીંજ સ્થિરવાસ કરવા કબુલ થયા છે. એ ખબર આપની સેવામાં રોશન કરવા રજા લઉં છું. ”

“ વાહ, વાહ, બહુ ખુશ ખબર. આચાર્યશ્રીના વિશેષ રહેવાથી આપણને બહુ લાભ થશે. ” અકબરે અબુલફઝલના ખબરને વધાવી લેતાં કહ્યું, અને પછી આચાર્યશ્રી તરફ ફરીને કહ્યું. “ સૂરિમહારાજ, ત્રણ માસ પછી શું આપ ગુજરાત જવા ધારે છે ? ”

“ રાજન, મને આ તરફ આવવાને ત્રણ વર્ષ થવા આવ્યાં છે; એટલે મારે હવે અહીં રોકાઈ રહેવું નહિ જોઈએ; પરંતુ અબુલફઝલે જણાવ્યું તેમ દીક્ષામહોત્સવના કારણે હજુ ત્રણેક માસ અહીં સ્થિરતા થશે. ” સૂરિજીએ ખુલાસો શરૂ કર્યો.

“ પરંતુ આપને આટલી ઉમ્મરે ગુજરાત સુધી પહોંચવામાં બહુ તકલીફ પડશે; માટે અહીંજ રોકાઈને ત્યાં બીજા કોઈને મોકલી આપો તો કેમ ? ” અકબરે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ નહિ, રાજન, અમારાથી એક સ્થળે વધારે સ્થિરવાસ કરી શકાય નહિ. વળી અમને ક્ષણભંગુર શરીરની આજ પંખા-બની જરૂર નહિ હોવાથી વિહારમાં તકલીફ રહેતી નથી. ” હીરવિજયજીસૂરિએ ખુલાસો કર્યો.

“ મહારાજ આપને તકલીફનો ભય નહોતો, પરંતુ અમોને તો ચિંતાજ રહે. તેમજ આપ અહીંથી પધારો એટલે મને જે ધર્મનો બોધ મળે છે તે પણ બંધ પડી જાય; માટે આપને અહીંજ રોકાઈ રહેવા મારી વિનંતિ છે. ”

આચાર્યશ્રી બાદશાહને જવાબ આપે તે પહેલાં વચ્ચે અબુલફઝલ બોલી ઉઠ્યો—“ સૂરિજી મહારાજ, આજકાલ આપના સમાગમથી નામવર હજુરને બહુ આનંદ મળે છે. તેમજ તેમના વિચાર દ્વારા ધર્મ તરફ વધતા જાય છે. કેટલાક લોકો તો નામવર શાનશાહને ‘ જૈન ’ સિદ્ધાંતના અનુયાયી * તરીકે ઓળખે છે તો પછી આપને અત્રે રોકાવું વધારે લાભકારક છે. ”

“ શેખ મહાશય, તમારૂં કથન સત્ય છે, પરંતુ હું તો જગતમાં જ્યાં દયા, સત્ય, પ્રમાણિકતા, અબ્રહ્મ અને મનોનિવ્રત્તિ જોઈ છું, ત્યાં જૈનત્વજ સમજી છું. છતાં

* ડૉ. સ્મીથકૃત ‘ અકબર ’ માં પોર્ટુગીઝ પાદરી ‘ પિનહરો ’ નો પત્ર પ્રકટ થયો છે. તેમાં લખ્યું છે કે ‘ He Follows the sect of the jains અર્થાત્ અકબર જૈન સિદ્ધાંતનો અનુયાયી

સામ્રાટના ધર્મપ્રેમને પોષવાને મારા શિષ્ય શાંતિચંદ્રજીને અહીં મુકતો જઈશ, ને બનતાસુધી ગુજરાતમાં જવા પછી મારા પટધર શિષ્ય વિજયસેનસૂરિને પણ બનશે તો આ તરફ મોકલવાનું કરીશ ” આટલો ખુલાસો અબુલફઝલને કરવા પછી આચાર્યશ્રીએ અકબરને કહ્યું. “ રાજન, આ વાતથી આપને પણ સંતોષ થશે અને હાલ ત્રણ માસ જેટલો વખત અત્રે રહેવાનું બનશે તે દરમિયાન વિશેષ ધર્મ-ચર્ચા થશે; એટલે હવે આપ વિશેષ આગ્રહ છોડી દેશો તેમ ઇચ્છુ છું. ”

અકબરે આ ગોઠવણથી સંતોષ પામતાં અબુલફઝલને પૂછ્યું. “ પણ વારૂ અબુલફઝલ, આવતી કાલે સૂરિ મહારાજને ‘ જગદ ગુરુ ’ નું પદ આપવાનો દરબાર ભરવા માટે સઘળી તૈયારી થઈ છે કે ? ”

“ જી, હા. ગઈ રાત્રે રાજા માનસિંહ તેમજ ખીરબલ મને મળ્યા હતા ત્યારે તેઓ તે માટે તૈયારીમાંજ છે તેમ કહેતા હતા. ” અબુલફઝલે ખુલાસો કર્યો.

“ મહારાજ, આવતી કાલે સવારના આગના અનેક ગુણોનો પ્રબળ પરીચય કરાવવા દરબાર ભરવાનો છે, તેમાં આપના શિષ્યવૃંદ સાથે વેળાસર પધારવા કૃપા કરશે. ” અકબરે સૂરિજીને આમંત્રણ કરતાં કહ્યું.

“ રાજન, તમે મારા પ્રત્યેના પ્રેમથી મને જે માન આપવા ધારો છો તે માટે હું લાયક નથી. જ્યત પ્રત્યે મૈત્રી-ભાવના રાખીને પ્રાણી માત્રનું હિત ઇચ્છવું તે અમારો કર્તવ્ય ધર્મ છે; પણ તેથી આપ જે માન આપવાની વાત કરો છો તે અમારી ફરજમાં અભિમાનનું બીજ રોપવા જેવું છે. આવા માનથી મોહ, મમત્વ અને હું પદ વધવાનો સંભવ રહે છે; માટે આ વિચારને બંધ રાખવા મારો આગ્રહ છે. ”

વિજયસૂરિએ દરબાર ભરવાની હકીકત બાણી કહ્યું.

“ મહારાજ, આપનું માનવું સામાન્ય પ્રાણી માટે સાચું માની શકાય, પરંતુ આપ જેવા સમતાના સાગર માટે એવી અનેક નદીયો આવી મળે તો પણ આવી ભીતિનો સંભવ રહેતો નથી. એટલે તે બાબતમાં આપને આગ્રહ કરવા જેવું લાગતું નથી. આ પ્રસંગે આપને તસ્દી આપવાનો મારો હેતુ તો જુદો જ છે. ” અકબરે જવાબ આપતાં નવી વાત ઉપાડી.

“ કહો ખુશીથી કહો, જ્ઞાનગોષ્ઠી કરંવી એ અમારું કર્તવ્ય છે. ” સૂરિશ્વરે જણાવ્યું.

“ મહારાજ, આપને તસ્દી આપવાનો મારો હેતુ આપને અત્રે હુમેશના માટે રોકી રાખવાને આગ્રહ કરવાનો હતો, પરંતુ તે માટે આપે ખુલાસો કરી નાંખ્યો છે; તો હવે મારી એક અભિલાષા તૃપ્ત કરશે તો મને સંતોષ થશે. ” અકબરે નવી માગણી કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“ રાજન, અમારા આચારને બાધ ન આવે તેવું કોઈ પણ સેવાનું કાર્ય કરવાને હું સદા તત્પર જ છું; આપને માટે તેમાં શંકા ન લાવતા ખુશીથી કહો. ” સૂરિજીએ જણાવ્યું.

“ સૂરિ મહારાજ, આપે મને ધર્મબોધ આપીને અનેક ઉપકારો કર્યા છે. હવે જ્યારે આપ ગુજરાત તરફ જવાનો નિશ્ચય ફેરવી શકતા નથી, તો મને કંઈ એવી સેવા ફરમાવો કે જેથી મારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય અને આપના સમાગમનું હુમેશાં સ્મરણ રહી શકે. ” અકબરે માગણી કરી.

“ રાજન, તમે પ્રાણીરક્ષાનાં તથા મનુષ્ય પ્રત્યેની સરલતા વધારનારાં જે જે કાર્યો કરી રહ્યા છો તેથી મને સંતોષ થાય છે. તમારી આ સેવા કંઈ ઓછી નથી કે જેથી હવે મને કંઈ વિશેષ કહેવાનું રહેતું હોય. છતાં તમારી ઇચ્છાને વધારે આદર મળે તે માટે બને તો તિર્થોનું રક્ષણ કરવા હું બલામણુ કરું છું. ” આચાર્યશ્રીએ માર્ગ દર્શાવ્યો.

“ મહારાજ, આપની બલામણુને હું શીરે ચઢાવું છું. હવે જો આપ મારી હકુમતમાં જૈન ધર્મનાં એવાં ક્યા ક્યા તિર્થો આવેલા છે તે જણાવશો તો ઉપકાર થશે” અકબરે પૂછ્યું.

“ રાજન, તમારી હકુમતમાં જૈન ધર્મના ઘણાં તિર્થો છે. તેમાં પુંડરીક (સિદ્ધાચળ), તારંગા, આબૂ, કેસરીયાળ, રાજગૃહીના પહાડો અને સમ્મેતશિખર વગેરે વધારે પ્રસિદ્ધ છે.” હિરવિજયજીસૂરિએ ખુલાસો કર્યો.

સૂરિમહારાજ, આ તિર્થોના રક્ષણ માટે હું જરૂર મારાથી બનતું કરીશ, પરંતુ મને હજી એક વાત જાણવાની ઇચ્છા છે કે આવાં તિર્થોમાં યાત્રાએ જનાર લોકોને રાજ તરફથી કંઈ ખાસ મુશ્કેલી તો પડતી નથી કે ?” અકબરે વધારે હકીકત જાણવા માગી.

“ રાજન, યાત્રિકોની મુશ્કેલીનો અનુભવ અમને પુરો ક્યાંથી હોય ? પરંતુ કોઈ કોઈ સ્થળે યાત્રિકોને કરના નામે ત્રાસ લોગવવો પડે છે, તેમ મેં જાણ્યું છે. ”

“ ઓહ ! પ્રભુનાં દરબારમાં જનાર પાસેથી કર લેવો તે તો જજીયાવેરા કરતાં પણ વધારે જુદમની વાત છે. આ વાતથી આપે મને વાકેફ કર્યો તે બહુ ઠીક થયું છે.” અકબરે સૂરિજીને ઉદ્દેશીને આટલું કહ્યા પછી અખુલકુંઝલને જણાવ્યું. “ અખુલકુંઝલ, કાલે દરબાર પ્રસંગે આ તિર્થોનાં રક્ષણનો ખરીતો પણ સાથે સાથે આપવા અને મુંડકાનો કર કોઈ સ્થળે લેવાતો હોય તો બંધ કરવા હું જરૂર ધાડું છું; માટે તમે બપોરના આવજો. અત્યારે તો બહુ મોડું થયું છે, માટે આચાર્યશ્રીને તેમના ઉતારે મુકી આવો. અને કાલે સવારના દરબારમાં સાથે તેડી લાવવાનો ભાર તમારા શીરે છે તે ભુલી જશો નહિ.”

ખીજે દીવસે ખાસ દરબારમાં આચાર્ય શ્રી હિરવિજયસૂ-
‘ જગદગુરુ ’ નું બિરૂદ આપવા પછી તિર્થરક્ષણનો

* ખરીતો સોંપવામાં આવ્યો અને તે પ્રસંગે અકબરે એ પણ જણાવ્યું કે—“ આવી પવિત્ર ભૂમિને હમેશાં સ્વતંત્ર રાખી તેની પવિત્રતાને માન આપવામાં મારા સરદારો—જહાગીરદારો અને દરબારીઓ ખરાબર કાળજી રાખશે તેમ મારો વિશ્વાસ છે. છતાં તે ઉપર ખરાબર દેખરેખ રહી શકે તે માટે મારા મંત્રી કર્મચંદ્ર કે જેઓ જૈન છે તેમને આ હુકમનું પાલન તપાસવાની ખાસ સત્તા આપું છું. ”

* આ ખરીતો બે પુટ લાંબા અને લગભગ દોઢ પુટ પહોળા સફેદ કપડા ઉપર સોનેરી હર્ફેથી લખાએલો છે, અને તે બાદશાહી મહોર—સીક્કા—સહી સાથેનું અમદાવાદમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં અત્યારે મોજુદ છે, આ ખરીતો ઉર્દુમાં છે, તેનું અક્ષરસઃ લાપાંતર નીચે મુજબ થાય છે.

જલાલુદીન મોહમ્મદ અકબર બાદશાહ ગાજીનું ફરમાન.

સુબે માળવા, શાહજહાનાબાદ, લાહોર, મુલતાન, અહમદાવાદ, અજમેર, મેરટ, ગુજરાત, બંગાળ તથા મારા તાબાના બીજાઓ મુલકો કરોડિયો અને જહાગીરદારોને સૂચના કરવામાં આવે છે કે—

અમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ અમારી પ્રજાને ખુશી કરવાનો તથા તેના દીલને સંતોષ આપવાનો છે, તેમજ અમારું અંતઃકરણ, પવિત્ર હૃદય-વાળા તથા ઇશ્વરભક્ત સંજ્ઞાનો શોધ કરવામાં હમેશાં રોકાઈ રહે છે તેથી અમારા રાજ્યમાં રહેનારા એવા સાધુ પુરૂષનું જ્યારે પણ અમે નામ સાંભળીએ છીએ ત્યારે તુર્ત તેમને માનપૂર્વક અમારી પાસે બોલાવવામાં આવે છે અને તેમનો સત્-સમાગમ કરી આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે.

ગુજરાતમાં રહેલા જૈન શ્રવેતાંબર સંપ્રદાયના આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ અને તેમના શિષ્યોના સંબંધમાં અમે ઘણી વખત સાંભળ્યું હતું કે તેઓ ઘણા પવિત્ર મનવાળા સાધુ પુરૂષ છે, તેથી અમે તેમને અમારા દરબારમાં આવવાને આમંત્રણ કર્યું, ને તેમના દર્શનથી અમે બહુ ખુશી થયા. જ્યારે તેમને પાંચું ગુજરાતમાં જવાનું ઈર્થ ત્યારે અર્જ કરી કે “ ગરીબ નવાજ તરફથી એક એવો ખાસ હુકમ થવો જોઈએ કે સિદ્ધાચલજી, ગિરનારજી, તારંગાજી, કેશરીયાનાથજી અને આબુજીનાં તીર્થ જો ગુજરાતમાં છે તથા રાજગૃહજીના પાંચ પહાડ તથા સમ્મેતશિખરજી ઉર્ફે પાર્શ્વનાથ પહાડ જો બંગાળમાં છે એ સઘળા પહાડોની નીચે બ’

આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિ તે પછી ત્રણ માસ અહીં રોકાયા દરમિયાન મોટા આડંબરથી જૈતાશાહ, વિજયકુમાર તથા ચંપાદેવીને દીક્ષા આપવામાં આવી. દીક્ષામહોત્સવને અંગે અકબરે પણ દ્રવ્ય તથા જાતિથી ઉત્સાહભર્યો ભાગ લીધો અને જૈતાશાહનું નામ અજીતવિજયજી, વિજયકુમારનું નામ વિમળવિજયજી અને ચંપાનું નામ ચંપાશ્રીજી રાખવામાં આવ્યું. એ પછી આચાર્યશ્રીએ ત્યાંથી વિદ્યાર કરી સં ૧૬૪૨ નું ચાતુર્માસ અભિરામાબાદમાં કર્યું હતું.

મંદિરોની કોડીઓની પાસે તથા બધી લક્ષિત કરવાની જગ્યાઓ, જે શ્વેતાંબર ધર્મની છે, તેની આરે તરફ કોઈપણ શપ્ત કોઈપણ જાનવરને ન મારે” તેઓશ્રી દુર દેશથી આવ્યા છે, તેમની અર્જ આજબી છે, તેમની માગણી મુસલમાન ધર્મથી પણ વિરુદ્ધ નથી, કેમકે મોટા પુર-ષોને નિયમ હોય છે કે તે કોઈ ધર્મમાં પોતાની દબલગીરી ન કરે; તેથી અમારા માનવા પ્રમાણે એ અરજ આજબી લાગે છે. તપાસ કરવાથી પણ માલુમ પડે છે કે એ બધા સ્થળો લાંબા કાળથી જૈન શ્વેતાંબર ધર્મના છે તેથી તેમની એ અર્જ મંજૂર કરવામાં આવી છે અને સિદ્ધાચળ, ગિરનાર, તારંગા, કેશરીયા આખી અને સમ્મેત શિખર ઉર્ફે પાર્શ્વનાથ પહાડ જે બંગાળામાં છે, તથા બીજા પણ જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના ધર્મસ્થાનો જે અમારા તાબાનાં મુલકમાં છે તે સઘળા જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના આચાર્ય હીરવિજયસૂરિને સ્વાધીન કરવામાં આવે છે કે જેથી શાંતિપૂર્વક તે પવિત્ર સ્થાનોમાં પોતાના ઇશ્વરની લક્ષિત કરી શકે.

જો કે આ પ્રસંગે એ સ્થળો હીરવિજયસૂરિને સ્વાધીન કરવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવિક તો એ સઘળા જૈની શ્વેતાંબર ધર્મવાળાઓના અને તેમની માલેકીના છે.

જ્યાંસુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર તપે ત્યાંસુધી આ શાશ્વત ફરમાન જૈન શ્વેતાંબર પાસે કાયમ રહે. કોઈ પણ મનુષ્ય આ ફરમાનમાં દબલ ન કરે, આ પર્વતોની જગાની નીચે-ઉપર-આસપાસ સઘળાં યાત્રાના સ્થળોમાં અને પૂજા કરવાની જગ્યાઓમાં કોઈ પણ કોઈ પ્રકારની જીવહિંસા ન કરે. આ હુકમનો ધ્યાન પૂર્વક અમલ કરે, કોઈ તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન ન કરે તથા બીજી નવી સનંદ ન માગે. લખી. મી માહે ઉર્દીએહેસ્ત મુતાબિક રવીઉલઅવલ સન ૩૭ જુલસી.

આ વાતને દશ વર્ષ વીતી ગયાં. દરમિયાન સૂરિજીએ અનેક નાના મોટા જહાગીરદારોને ધર્મ પમાડ્યો હતો. અને મારવાડમાં થઈને ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં વિચરતાં છેલ્લા ઊના-માં પધાર્યા. ત્યાં સં. ૧૬૫૨ના ભાદરવા શુદ્ધી. ૧૧ના રોજ કાળ-ધર્મ પામ્યા. તેમને જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કર્યો, ત્યાં તે રાત્રીમાં વૃક્ષો નવપદ્મલલિત થઈ ગયાં અને આંખાને કેરીઓ આવી હતી તેમ પણ ઉલ્લેખ છે. અહીં તેમની ગાદી તથા પગલાં વગેરે સ્મરણ-ચિન્હો અત્યારે પણ છે.

આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિના સ્વર્ગવાસના ખબર અકબરને મળ્યા ત્યારે તે તથા અબુલ-ફઝલ વગેરે પરિચિત જનો પણ બહુ ખેદ પામ્યા. તેમનો અગ્નિસંસ્કાર થયો તે વાડી બાદશાહે પવિત્ર ભુમિ તરીકે જાળવી રાખવા જૈન શંઘને અર્પણ કરતાં કહ્યું કે:—

ધન જીયું જગત ગુરુનું કર્યો જગ ઉપગારે.

x x x x

અસ્યા ફકીર નવિ રહ્યા કાલે, બીજા કુણ નર નામરે.

આ ઉપરાંત બીજા ખરીતા જીવદયા અને તિર્થરક્ષણના છે તેમાં એક ફકરો નીચે પ્રમાણે છે. “ આ ઉપરથી યોગાભ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હીરવિજયસૂરિ સેવક અને તેમના ધર્મને પાળનારા, કે જેમણે અમારી હજુરમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે; અને જેઓ અમારા દરબારના ખરા હિતેચ્છુઓ છે, તેમના યોગાભ્યાસનું ખરાપણું, વધારો અને પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી હુકમ થયો કે—તે શહેરના રહેવાસીઓમાંથી કોઈએ એમને હરકત કરવી નહિ, અને એમનાં મંદિરો તથા ઉપાશ્રયોમાં ઊતારો કરવો નહિ, તેમ તેમને તુચ્છકારવા પણ નહિ. વળી જો તેમાંનું કંઈ પડી ગયું કે ઉજળડ થઈ ગયું હોય, અને તેને માનનારા, ચાહનારા કે ખેરાત કરનારાઓમાંથી કોઈ તેને સુધારવા કે તેનો પાયો નાંખવા ઇચ્છે તો તેનો કોઈ ઉપલક્ષ જ્ઞાનવાળાએ કે ધર્માન્ધે અટકાવ પણ કરવો નહિ ” વગેરે—

ત્યારપછી અકબર નવ વર્ષે ગુજરી ગયો. તેનો પાછળનો સમય દયા અને સરલતાથી ભરપૂર પસાર થયો હતો. અને તેણે છેવટ સુધી જૈન યતિઓનો સમાગમ રાખ્યો હતો. જ્યારે સંવત. ૧૬૫૮ માં, અબુલફઝલ યુદ્ધમાં દગાથી મરવાના ખબર અકબરને પડ્યા ત્યારે તેને સખ્ત આઘાત થયો. તેમના પુત્ર સલીમની નીતિ-રીતિ માટે તેના મનને અસંતોષ હતો, પરંતુ અંત સમયે સલીમ, અકબરને ચરણે ગયો એટલે તેને સમશેર-મુકુટ અને સત્તા સોંપી તેને પ્રજા રક્ષણની ભલામણ કરતાં દેહમુક્ત થયો.

જૈન બન્ધુઓને સૂચના.

અમારે ત્યાંથી સ્વાસ જૈન મંદીરોમાં વાપરવા લાયક કેસર, બરાસ ભીમસેની, દશાંગી ધુપ, સુગંધી અગરબતી, સોના ચાંદોના પાના, મલબારી સુર્ખડ, અગર ઉંચો માવરધી તે સીવાય કસ્તુરી નેપાળી, અંમ્બર જંગબારી, શુદ્ધ શેલારસ, શુદ્ધ ચંદનનું તેલ, મોમ્માઈ, ગોરુચંદન, શીલાજીત, હરડે, ધી જહાંગીર બામ, ધાતુ પૌષ્ટીક ટોનીક પીલ્સ, વીગેરે વીગેરે માલ જથ્થાબંધ તેમજ છુટક કીફાયત ભાવે મળશે. ભાવને માટે પ્રાઈસલીષ્ટ મંગાવો.

શા. ફુલચંદ ગોપાલજી-હેરીસરોડ-ભાવનગર.

જૈન બન્ધુઓને સૂચના.

અમારે ત્યાંથી સ્વાસ જૈન મંદીરોમાં વાપરવા લાયક કેસર, બરાસ ભીમસેની, દશાંગી ધુપ, સુગંધી અગરબતી, સોના ચાંદોના પાનાં, મલબારી સુખડ, અગર ઉંચો માવરધી, તે સિવાય કસ્તુરી નેપાળી, અંમ્બર જંગબારી, શુદ્ધ શેલારસ, શુદ્ધ ચંદનનું તેલ, મોમ્માઈ, ગોરુચંદન, શીલાજીત, હરડે, ધી જહાંગીર બામ, ધાતુ પૌષ્ટીક ટોનીક પીલ્સ, વીગેરે વીગેરે માલ જથ્થાબંધ તેમજ છુટક કીફાયત ભાવે મળશે. ભાવને માટે પ્રાઈસલીષ્ટ મંગાવો.

શા ફુલચંદ ગોપાલજી-હેરીસરોડ-ભાવનગર

-ADVERTISEMENT TO JAINS:-

Saffron, Baras Bhimseni, Dashangi Incense, Incense sticks, Gold and Silver leaves, sandalwood Malbari used in Jain Temples, Musk Nepalese Amber Jangbari, Pure shelaras, Pure chandan oil, Mummis, Gooruchandan Shilajit, Myrobolams, The Jahangir Balm Tonic Pills etc., etc., can be had from us at moderates. rates Call For Price-list.

SHA FULCHND GOPAI

Haris road—BHAVNAG

ઉત્તમ સગવડ.

કેસર, કસ્તૂરી, અમર, ખરાસ, કપુર ઉંચી અગરબતી
અગર, દશાંગીધુપ, સોના ચાંદીના પાના, સુખડ, અતર,
હીંગ, હરડે, ખાપરીયું, મોમાઈ, સીલાજીત, મોતીનો
સુરમો વીગેરે ખાત્રીદાર માલ કીકાયતથી વેચનાર ખાસ
એકજ દુકાન.

ડી. શાન્તીલાલ કાન્તીલાલની કું.

ભુમામસીદ, નં. ૧૨૭

મુંબઈ.

વીસમી સદીની નવીન શોધ.

સંગ્રહણી (ગળતી)

માટે અમૃતમય ઉપાય.

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વદ્ય દાકતરોની દવા ખાઈ કંટાળેલા
સંગ્રહણી (ગળતી), મુંબઈના ઝાડા, અતિસાર અને આંતરડાના
ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને આશીર્વાદ થઈ પડેલી ત્રીસ
વરસના અનુભવની રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળેલા યા સવાલ-
પત્ર મંગાવો. પત્રવ્યવહાર નીચેના સીરનામે કરવો.

મેળાપ દર રવીવારે અમદાવાદ.

કાલુપુર ડાંગરાની પોળ-તંબુ-

રાગરાની ખડકીમાં ઘર નંબર-૩૫૬

માસ્તર કે. જી. પટેલ

એન્ડ સન્સ,

રૂપુ સ્પેશીઆલીસ્ટસ;
(મહીકાંકા) માણસા.

અમારું ખાલાનંદ બચ્ચાંઓને રૂપુષ્ટ, આનંદી અને
અંદર બનાવે છે.

